

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**17. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE EHL-İ
HİREF-İ HÂSSA TEŞKİLATI BİRİMLERİ VE
YAPISAL ÖZELLİKLERİ**

**SAKİNE AKCAN EKİCİ
2502130415**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ZEYNEP TARIM**

İstanbul, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SAKİNE AKCAN EKİCİ Numarası : 2502130415
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH / YENİÇAĞ TARİHİ Danışmanı : PROF. DR. ZEYNEP TARIM
Tez Savunma Tarihi : 26.07.2018 Saati : 13:00
Tez Başlığı : " 17. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE EHL-İ HİREF-İ HASSA TEŞKİLATI, BİRİMLERİ VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların cevaplarına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ZEYNEP TARIM		Kabul
2- PROF. DR. ARZU TERZİ		Kabul
3- PROF. DR. ÖMER İŞBİLİR		Kabul
4- PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN		Kabul
5- DOÇ. DR. YUSUF ALPEREN AYDIN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ZEYNEP AYCIBİN SEYİTKIRAN		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGÜR ORAL		

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi
Tarafından Desteklenmiştir. Proje numarası:21329

ÖZ

17. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE EHL-İ HİREF-İ HÂSSA TEŞKİLATI BİRİMLERİ VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Sakine AKCAN EKİCİ

İstanbul

Zamanın sanat akımlarına öncülük eden ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı, geniş sınırlarına rağmen Osmanlı'nın Sanatını bütünlük içinde tutmuş ve onun gelişimini sağlamıştır. Osmanlı Devleti bünyesinde kurulup, sanata öncülük eden bu teşkilat kitap sanatlarından, kuyumculuk, dokuma, ahşap ve maden sanatlarına kadar birçok alanda günümüze kadar ulaşan eşsiz ürünler ortaya koymuştur. Neredeyse dört asır kadar devam etmiş olan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının 17. yüzyıldaki idari yapılanması, işleyişi, çalışma mekânları, aldıkları ücretler ve bu teşkilata bağlı olan sanat dalları çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur. Bu yüzyılda ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı için ana kaynak olan 185 kadar maaş defteri incelenmiş olup bunun neticesinde 17. yüzyılın ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı için bir dönüm noktası olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Tarafından desteklenmiştir. Proje No: 21329.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ehl-i Hiref, Saray, Sanat, 17. Yüzyıl, Usta, El Sanatı, Esnaf, Mücellid.

ABSTRACT

PARTICULARS AND STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE EHL-İ HİREF-İ HÂSSA ORGANIZATION IN THE OTTOMAN STATE IN THE 17TH CENTURY

Sakine AKCAN EKİCİ

İstanbul

The ehl-i hiref-i hâssa organization, which pioneered the artistic trends at the time, kept the art of the Ottoman unity and its development despite its broad boundaries. Established within the Ottoman State and leading the arts, this organization has brought out unique products reaching from the book arts, jewelery, weaving, wood and mining arts to many inland journals. The administrative structure in 17th century of the ehl-i hiref-i hâssa organization which had lasted for almost four centuries, functioning, working spaces, wages and arts branches connected to this organization has constituted the main issue of studying. In this century, about 185 salary books, which are the main source for the ehl-i hiref-i hâssa organization, have been examined and it has been detected that this is a turning point for the ehl-i hiref-i hâssa organization of the 17 th century.

This work was supported by Scientific Research Project Coordination Unit of Istanbul University. Project number: 1329.

Key Words: Ottoman Empire, Ehl-i Hiref, Palace, Art, 17th Century, Craftsman, Handicraft, Artificer, Bookbinder.

ÖNSÖZ

Farklı uygarlıkları içerisinde harmanlayarak kendine özgü yeni bir kimlik oluşturan Osmanlı Devleti, bu özelliğini sanat alanında da göstermiştir. Nitekim devlet bünyesinde kurulan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı bunun en büyük göstergesidir. Birçok sanat ve zanaat dalında eşsiz ürünler ortaya koyan bu müessese, neredeyse dört asır kadar devam etmiş olup ülkedeki sanat ve zanaat alanındaki çalışmalara örnek oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde sanatın öncülüğünü yapan bu önemli teşkilat hakkında 16. ve 18. yüzyıllar üzerinde çeşitli çalışmalar mevcuttur. Fakat 17. yüzyılda teşkilat hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu eksiklikten yola çıkarak bu tezde 17. yüzyılda ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı ve ona bağlı olan birimleri ele alınmıştır. Bu yüzyılda ehl-i hiref-i hâssa için ana kaynak olan 185 kadar ehl-i hiref-i hâssa defteri incelenmiş olup bunun neticesinde ehl-i hiref-i hâssanın 17. yüzyılın sonlarına doğru önemli bir değişim geçirdiği görülmüştür.

Lisans döneminde karşılaştığım hocam Prof. Dr. Zeynep Tarım, sadece akademik olarak bana yol göstermedi, aynı zamanda ilkeli ve güzel bir bakış açısı sahibi olmayı da gösterdi. Kültür tarihçiliği misyonunu üstlenen hocamın, Osmanlı saray sanatının belkemiği olan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üzerinde yapılacak çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu söylemesi üzerine yüksek lisans tezimi III. Mehmed dönemi ve bu dönemi kapsayan ehl-i hiref defterlerinin çeviriyazısı üzerine yaptım. Bu süreç içerisinde gerek ehl-i hiref teşkilatı hakkında artan merakım gerekse hocamın da tavsiyesi üzerine doktora tez konumun da bu önemli kurum üzerine olmasında karar kıldık. Doktora tez konumu tavsiye eden ve bana cesaret veren, çalışmamın her aşamasında bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Zeynep Tarım olmasaydı kuşkusuz bu çalışmanın üstesinden gelemedim. Tezin her bölümünü tekrar tekrar okuyup büyük bir titizlik ve sabırla tezin olgunlaşmasını sağladığı için kendisine müteşekkirim.

Ayrıca zaman ayırarak tezimi inceleyip görüş ve önerileriyle bazı hususlara dikkatimi çeken kıymetli hocam Prof. Dr. Arzu Tozduman Terzi'ye ve eleştiri, yönlendirmeleriyle çalışmama katkı sağlayan Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu' Hocama çok teşekkür ediyorum. Çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm Abdurrahman Akcan ve Şeyma Akcan'a, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen çok kıymetli ağabeyim Av. Ahmet Akcan'a ve her daim dualarını üzerimde hissettiğim anne ve babama da canı gönülden teşekkür ederim. Ayrıca yanımda olup bana çalışma ortamı sağlayan ve çalışmamı yakından takip edip öneriler sunan hayat arkadaşım Ramazan Ekici'ye de çok teşekkür ediyorum. Son olarak çalışmamı maddi açıdan destekleyen İstanbul Üniversitesi BAP birimine ve Bereket Vakfı'na da şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xii
RESİMLER LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HİREF-İ HÂSSA TEŞKİLATI

1.1. Ehl-i Hiref-i Hâssa'nın Tanımı	16
1.2. Osmanlıda Sanat ve Zanaat Kurumları	17
1.3. Teşkilatın Kuruluş Süreci.....	19
1.4. Teşkilatın İdari Yapılanması	22
1.5. Çalışma Biçimleri ve Vazifeleri.....	26
1.6. Teşkilata Görevli Alımı.....	31
1.7. Sanatkârların Aldıkları Ücretler ve İhsanlar	35
1.8. Çalışma Mekânları	40
1.9. 1671'de Teşkilatta Yaşanan Değişim.....	43
1.9.1. Hiyerarşide Yaşanan Değişim.....	44
1.9.2. Kaldırılan ve Yeni Dâhil Edilen Sanat Dalları.....	44
1.9.3. Değişimin Nedenleri Üzerine.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

II. EHL-İ HİREF DEFTERLERİ

2.1. Defterlerin Bulunduğu Arşivler	49
2.1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi	49
2.1.2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi	50
2.1.3. Bulgaristan Devlet Arşivi.....	50
2.2. Defterlerin Fiziki Özellikleri ve İçeriği.....	51
2.3. 16. Yüzyıl Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterleri	56
2.4. 17. Yüzyıl Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterleri	59
2.5. 18. Yüzyıl Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterleri.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

17. YÜZYILDA EHL-İ HİREF-İ HÂSSA BİRİMLERİ

3.1. Kâtibân-ı Kütüb-i Hâssa Sınıfı.....	65
3.2. Mücellidân-ı Hâssa Sınıfı.....	67
3.3. Mürekkebciyân-ı Hâssa Sınıfı.....	67
3.4. Külâhdûzân-ı Hâssa Sınıfı.....	69
3.5. Keçeciyan-ı Hâssa Sınıfı	70
3.6. Zerdûzân-ı Hâssa Sınıfı.....	71
3.7. Nakkâşân-ı Hâssa Sınıfı	73
3.8. Gazzâzân-ı Hâssa Sınıfı	75
3.9. Zergerân-ı Hâssa Sınıfı	77
3.10. Serrâcîn-i Rahthpâ-yi Enderûn-ı Hâssa Sınıfı.....	79
3.11. Saatçıyan ve Zarfcıyan-ı Hazine-i Enderûn-ı Hâssa Sınıfı	80
3.12. Saatçıyan-ı Hâssa Sınıfı	81
3.13. Sorguççıyan-ı Hâssa Sınıfı.....	82

3.14. Hakkâkân-1 Hâssa Sınıfı.....	84
3.15. Sikkegiyân-1 Hâssa Sınıfı.....	86
3.16. Zerişâniyân-1 Hâssa Sınıfı.....	88
3.17. Kündekârân-1 Hâssa Sınıfı	89
3.18. Postindûzân-1 Hâssa Sınıfı	91
3.19. Şemşîrgerân-1 Hâssa Sınıfı.....	93
3.20. Zırhçıyân ve Kundakçıyân-1 Hâssa Sınıfı	95
3.21. Kârdgerân-1 Hâssa Sınıfı.....	96
3.22. Bozdoğanıyân-1 Hâssa Sınıfı.....	97
3.23. Niyâmgerân-1 Hâssa Sınıfı	99
3.24. Kemângerân-1 Hâssa Sınıfı	100
3.25. Tîrgerân-1 Hâssa Sınıfı	102
3.26. Siperdûzân-1 Hâssa Sınıfı.....	103
3.27. Kazgânyân-1 Hâssa Sınıfı.....	105
3.28. Kâlcıyân-1 Hâssa Sınıfı	107
3.29. Çilingirân-1 Hâssa Sınıfı.....	108
3.30. Na'lçeciyan-1 Hâssa Sınıfı	109
3.31. Dımışkîgerân-1 Hâssa Sınıfı	110
3.32. Saztırâşân-1 Hâssa Sınıfı	112
3.33. Neccârân-1 Hâssa Sınıfı.....	113
3.34. Camgerân-1 Hâssa Sınıfı	115
3.35. Harrâtîn-i Hâssa Sınıfı	116
3.36. Mûzedûzân-1 Hâssa Sınıfı	118
3.37. Debbâğîn-1 Hâssa Sınıfı	119
3.38. Kemhâbâfân-1 Hâssa Sınıfı	121
3.39. Kadifebâfân-1 Hâssa Sınıfı	122

3.40. Nakşebendân-1 Hâssa Sınıfı	123
3.41. Nakşdûzân-1 Hâssa Sınıfı	124
3.41. Sîmkeşân-1 Hâssa Sınıfı	125
3.43. Zerkûbân-1 Hâssa Sınıfı	127
3.44. Abâbâfân-1 Hâssa Sınıfı	128
3.45. Câmeşûyân-1 Hâssa Sınıfı	130
3.46. Kaşîgerân-1 Hâssa Sınıfı.....	131
3.47. Buhûrciyân-1 Hâssa Sınıfı	132
3.48. Cerrâhîn-i Hâssa Sınıfı.....	134
3.49. Çırağçıyân-1 Hâssa Sınıfı	135
3.50. Bûriyâbâfân-1 Hâssa Sınıfı	137
3.51. Keştîgerân-1 Hâssa Sınıfı.....	138
3.52. Bûlbûlcîyân-1 Hâssa Sınıfı	140
3.53. Müteferrikâ-i Ehl-i Hiref-i Hâssa (Müteferrikâ-i Atîk) Sınıfı.....	140
3.54. Müteferrik (Müteferrikâ-i Cedîd) Sınıfı.....	145

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EHL-İ HİREF TEŞKİLATI SINIFLARINDAN BİR ÖRNEK:

MÜCELLİDLER

4.1. Mücellidler Sınıfında Yer Alan Unvanlar.....	148
4.2. Mücellidlerin Aldıkları Ücretler	149
4.3. Sınıflar Arası Geçişler.....	151
4.4. Sermücellidler	152
4.4.1. Abdi b. Şaban (...-1596).....	153
4.4.2. Kara Mehmed b. Mehmed (1603-1624).....	154
4.4.3. Mehmed b. Cafer (1626-1635).....	154

4.4.4. Mehmed b. Abdi (1635-1650)	154
4.4.5. Mehmed b. Yadigâr (1650/1- 1652/3)	155
4.4.6. Pîr Davud (1652/3-1670/1)	155
4.4.8. Süleyman Emekdâr (1692- ...)	156
4.5. Mücellidlerin Sayıları.....	156
4.6. Seçilen 13 Defterdeki Mücellid Kayıtları	158
SONUÇ	165
KAYNAKÇA	170
EKLER	186
RESİMLER	191

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kâtibân Sınıfı.....	66
Tablo 2:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Mürekkebciyân Sınıfı	68
Tablo 3:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Külâhdûzân Sınıfı	69
Tablo 4:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Keçeciyân Sınıfı.....	71
Tablo 5:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zerdûzân Sınıfı	72
Tablo 6:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Nakkâşân Sınıfı.....	74
Tablo 7:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Gazzâzân Sınıfı	76
Tablo 8:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zergerân Sınıfı	78
Tablo 9:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Serrâcîn Sınıfı	80
Tablo 10:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Saatçıyân ve Zarfçıyân Sınıfı...	81
Tablo 11:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Saatçıyân Sınıfı	82
Tablo 12:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Sorguççıyân Sınıfı.....	83
Tablo 13:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Hakkâkân Sınıfı	85
Tablo 14:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Sikkeçiyân Sınıfı.....	87
Tablo 15:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zernişâniyân Sınıfı.....	88
Tablo 16:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kündekârân Sınıfı	90
Tablo 17:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Postindûzân Sınıfı	92
Tablo 18:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Şemşirgerân Sınıfı.....	94
Tablo 19:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zırhçıyân Kundakçıyân Sınıfı.95	
Tablo 20:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kârdgerân Sınıfı.....	96
Tablo 21:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Bozdoğanıyân Sınıfı	98
Tablo 22:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Niyâmgerân Sınıfı.....	99
Tablo 23:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kemangerân Sınıfı	101
Tablo 24:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Tîrgerân Sınıfı.....	102
Tablo 25:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Siperdûzân Sınıfı.....	104
Tablo 26:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kazgâniyân Sınıfı	106
Tablo 27:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kâlcıyân Sınıfı	107
Tablo 28:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Çilingirân Sınıfı	108
Tablo 29:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Na'lçeciyân Sınıfı	110
Tablo 30:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Dımışkîgerân Sınıfı.....	111

Tablo 31:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Saztırâşân Sınıfı	112
Tablo 32:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Neccârân Sınıfı	114
Tablo 33:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Camgerân Sınıfı	115
Tablo 34:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Harrâtîn Sınıfı	117
Tablo 35:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Mûzedûzân Sınıfı	118
Tablo 36:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Debbâğîn Sınıfı	120
Tablo 37:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kemhâbâfân Sınıfı	121
Tablo 38:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kadifebâfân Sınıfı	123
Tablo 39:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Nakşbendân Sınıfı	123
Tablo 40:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Nakşdûzân Sınıfı	124
Tablo 41:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Simkeşân Sınıfı	126
Tablo 42:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zerkûbân Sınıfı	127
Tablo 43:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Abâbâfân Sınıfı	129
Tablo 44:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Câmeşûyân Sınıfı	130
Tablo 45:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kaşîgerân Sınıfı	131
Tablo 46:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Buhûrciyân Sınıfı	133
Tablo 47:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Cerrâhîn Sınıfı	134
Tablo 48:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Çırağcıyân Sınıfı	136
Tablo 49:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Bûriyâbâfân Sınıfı	137
Tablo 50:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Keşîgerân Sınıfı	139
Tablo 51:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Bûlbülcîyân Sınıfı	140
Tablo 52:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Mütferrikâ Sınıfı	144
Tablo 53:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Mütferrik Sınıfı	145
Tablo 54:	17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Mücellid Sınıfı	157
Tablo 55:	1601 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	158
Tablo 56:	1605 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	159
Tablo 57:	1618 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	159
Tablo 58:	1624 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	160
Tablo 59:	1637 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	160
Tablo 60:	1641 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	161
Tablo 61:	1657 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	161
Tablo 62:	1660 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	162

Tablo 63: 1671 (Y.Ö.) Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri.....	162
Tablo 64: 1671 (Y.S.) Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	162
Tablo 65: 1679 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	162
Tablo 66: 1689 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri	163
Tablo 67: 1699-1700 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri.....	163

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1:	IV. Mehmed'in Zümrüt Kabzalı Hançeri	192
Resim 2:	Sorguç.....	192
Resim 3:	Sultan I. Ahmed Tahtı (Arife Tahtı).....	193
Resim 4:	Sultan I. Ahmed'in Tahtının Askısı	193
Resim 5:	Zümrütlü Küpe	194
Resim 6:	İnci ve Yakutlu Küpe	194
Resim 7:	Kevkeb-i Dürri (incilerin yıldızı) Elması	195
Resim 8:	Silahdar Mustafa Paşa Elması.	195
Resim 9:	Sultan III. Murad'ın Divan Kabı.	196
Resim 10:	Turhan Valide Sultan Vakfiyesi'nin Alt Kapağı.....	197
Resim 11:	Sultan I. Ahmed'in Madalyonlu Kemha Kaftanı	197

KISALTMALAR LİSTESİ

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EBE	: Eğitim Bilimleri Enstitüsü
H.	: Hicri
İA	: İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları)
Lezev	: Şevval, Zilkade, Zilhicce
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.	: Miladi
Masar	: Muharrem, Safer, Rebiulevvel
MM	: Maliyeden Müdevver
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
Receb	: Rebiülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir
Reşen	: Receb, Şaban, Ramazan
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

GİRİŞ

1. 17. Yüzyıl Siyasi ve İktisadi Olayları

Büyük bir coğrafya üzerinde hüküm süren ve birçok milleti hâkimiyeti altına alan Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın başlarından itibaren siyasi, idari ve iktisadi yapısında sancılı bir dönüşüm yaşadığı, Osmanlı tarihçilerinin çoğu tarafından kabul edilmiştir¹. 17. yüzyıl ile ilgili olarak uzun süren ve pek bir başarı elde edilemeyen savaşlar, Celali isyanları, ekonomik problemler, dinî çatışmalar, tecrübesiz padişahların tahta çıkması, Osmanlı yönetici sınıfının yetkinliğinin giderek azalması, devşirme sisteminin bozulması gibi birçok sebep ileri sürülmüştür. Kuşkusuz 17. yüzyıldaki siyasî istikrarsızlığı, sık sık padişah değişikliği ve padişahların devlet yönetimi konusunda iyi derecede yetişememeleri tetiklemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana on iki padişah tahta çıkmışken, 17. yüzyılda toplamda on padişah tahta çıkmıştır. Bu padişahlar sırasıyla III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618), II. Osman (1618-1622), I. Mustafa (2. Kez 1622-1623), IV. Murad (1623-1640), İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695) ve II. Mustafa (1695-1703)'dir.

17. yüzyılda I. Ahmed, IV. Murad ve IV. Mehmed gibi Osmanlı sultanlarının daha çocuk yaşta tahta çıkmaları -öyle ki Sultan IV. Mehmed'in tahta çıkma yaşı yedi olarak kaydedilmiştir²- Sultan II. Osman gibi genç ve deneyimsiz hatta Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim gibi akli melekelerinin yerinde olmaması gibi nedenlerden dolayı padişahların siyasal gücü azalmış olup yönetim geçici olarak kapıkulu, ulema, saray halkı arasında gelip gitmiştir³. 17. yüzyılın başlarında kapıkulları, merkezin fiili hâkimi konumuna gelmiş olup sultanları tahttan indirip,

¹ Rıfa'at Ali Abou- El- Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çeviren: Oktay Özel ve Canay Şahin, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 48; Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar**, Çeviren: Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2011, s. 36.

² Fahri Çetin Derin, "Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1993, s. 4.

³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, 1. Kısım, 8. Baskı, TTK, Ankara, 2011, s. 119; Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II**, 5. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 3.

tahta çıkarma hatta 20 Mayıs 1622'de Sultan II. Osman'ı öldürme cüretini gösterebilmişlerdir⁴.

17. yüzyılın önemli olayları özellikle Osmanlı-İran ve Osmanlı-Avusturya arasında yapılan savaşlardır. Uzun süren bu savaşlar Osmanlı Devleti'nde yönetimin bozulması, siyasi ve mali sorunların artmasına bağlı olarak da birçok isyanı ortaya çıkarmıştır. Bu isyanlar genellikle yeniçeri ve diğer kapıkulu ocakları tarafından çıkarılan İstanbul İsyanları, Anadolu'da ortaya çıkan Celali isyanları ve Erdel, Eflak, Boğdan, Yemen, Tunus gibi merkeze uzak eyaletlerde çıkan eyalet isyanlarıdır⁵.

Osmanlı-İran Savaşları: Osmanlılar III. Murad döneminde İran ile yaptıkları 1590 Ferhat Paşa Antlaşması ile on üç buçuk yıl süren bir sulh yaşamıştır⁶. Fakat 1603'te İranlılar, kaybettikleri toprakları almak için Osmanlı Devleti'nin batıda Avusturya ile içerde de Celali İsyanları ile uğraşmasını fırsat bilerek savaşları yeniden başlattılar. Bu savaşlar belli aralıklarla devam edip nihayetinde Osmanlı Devleti, IV. Murad'ın merkezi otoriteyi yeniden sağlaması ve o sırada Avrupa'nın da Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) içerisinde olmasından dolayı batı sınırından emin olarak doğuya yönelmiştir.

1635'te Azerbaycan üzerine gidilerek Revan alındıysa da Safevilerin Revan'ı tekrar geri alması uzun sürmedi⁷. Öyle ki aynı yıl Safeviler, Revan'ı kuşatıp dört ay sonra tekrar geri almıştır⁸. Daha sonra 1638'de on beş yıldır Safevi işgali altında olan Bağdat bizzat Sultan IV. Murad'ın kumandasındaki ordu ile yeniden Osmanlı idaresi altına alındı⁹. Yapılan barış görüşmeleri neticesinde 17 Mayıs 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı. Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Bağdat, Basra ve Şehrizor bölgesi

⁴ Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solakzâde Tarihi**, Maarif Nezâret-i Celîlesi, İstanbul, 1297, s. 720; Metin Kunt, “*Siyasal Tarih (1600- 1789)*”, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1995, s. 28-29.

⁵ Celali İsyanları için Bkz. Mustafa Akdağ, **Celali İsyanları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963.

⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, s. 247.

⁷ Abdülkadir Özcan, **IV. Murad Şarkın Sultanı**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 119; Feridun Emecen, “Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Yayınlar, İstanbul, 1999, s. 49.

⁸ Muhittin Aykun, “**Abdurrahman Hibri Efendi, Defter-i AHBâr**”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi TAE Yeniçağ Tarihi, İstanbul, 2004, s. 54.

⁹ Abdülkadir Özcan, **IV. Murad Şarkın Sultanı**, s. 148; Ertuğrul Oral, “**Mehmed Halife Tarih-i Gilmani**”, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi TAE, İstanbul, 2000, s. 13.

Osmanlılarda kaldı, Revan ve Azerbaycan İran'a bırakıldı. Bu antlaşma ile 1639 yılına kadar süren Osmanlı-Safevi anlaşmazlığına son verilmiş olup iki ülke arasındaki nihai sınır bir bakıma çizilmiş oldu¹⁰.

Osmanlı-Avusturya Savaşları: Avusturya, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan İstanbul Antlaşması gereği Osmanlılara yıllık vergi vermekteydi. Avusturya'nın bu vergiyi kesmesi ve bazı sınır olayları yüzünden 1593'te başlayan savaşlar 1606'ya kadar sürdü. Bu savaşlar sonucunda Osmanlı Devleti, Eğri ve Kanije'de büyük zafer kazanmasına rağmen iyi bir netice elde edememiştir. Osmanlı Devleti, Anadolu'da Celali isyanlarının çıkması ve doğuda İran savaşlarının başlaması yüzünden 1606'da Zitvatorok Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmaya göre Kanije, Eğri ve Estergon Osmanlılarda kalacaktı. Avusturya kralı Osmanlı padişahına denk sayılacaktı. Neticede Osmanlı Devleti'nin ebedi devlet anlayışı akamete uğramış ve askeri üstünlüğü de zaafa uğramıştı¹¹. Ayrıca Avusturya ile yapılan (1593-1606) bu savaşlar birçok yönden Osmanlı için dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu dönemde Osmanlılar iki cephede uzun süren savaşları idame etmek mecburiyetinde kalmışlardır¹².

Uzun bir aradan sonra Avusturyalıların Erdel işlerine karışması üzerine 1662'de sefere çıkan Fazıl Ahmet Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu 1663'te Uyvar'ı alarak batıda en geniş sınırlara ulaştı. Bu savaş neticesinde 1664'te Vasvar Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Avusturya Erdel'in Osmanlı hâkimiyetini kabul etti¹³.

Erdel meselesini halleden Osmanlılar daha sonra yılanmış olan Girit meselesine yönelmişlerdir. Girit Adası'nın esasında Sultan I. Ahmed zamanından beri ele geçirilmesi hedeflenen bir yer olduğu söylenir. Hatta Sultan IV. Murad'ın, Bağdat Seferi'nden sonra Venediklilerin Osmanlı ticaret gemilerine zarar vermelerine kızıp büyük bir donanma hazırlattığı fakat Venediklilerin özür dileyip

¹⁰ Rhoads Murphey, "Kasıfşrin Antlaşması", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, İstanbul, 2001, s. 575; Feridun Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", s. 49.

¹¹ Feridun Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", s. 45.

¹² Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye II**, s. 19.

¹³ Feridun Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", s. 53.

hatalarını telafi etmeleri dolayısıyla seferden vazgeçildiği ifade edilmiştir¹⁴. Girit'in kuşatması ise 1645 yılında Sultan İbrahim zamanında olmuş ve kuşatma uzun süre devam etmiş, maddi ve manevi kayıplara neden olmuştu. Bunun sonucunda kesin bir çözüm için Sultan IV. Mehmed zamanında, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa kumandasında bir ordu 1077/1667-68 senesinde Venediklilerin elinde olan Girit Adası'na gönderildi. Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki ordu, İki buçuk yıl süren sıkı bir kuşatma neticesinde adanın merkezi ve gayet müstahkem olan Kandiye'yi alıp Girit'i fethetmişti¹⁵.

Sultan IV. Mehmed döneminde vuku bulan 1683'deki II. Viyana Kuşatması Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasında gerçekleşti. 16 yıl süren bu savaşlar Hıristiyan Avrupa'nın Türklere karşı kurduğu kutsal ittifak ile Osmanlı Devleti'nde büyük bir mağlubiyete sebep oldu. Zira Osmanlı Devleti Orta Avrupa'daki siyasi egemenliğini 1699'da yapılan Karlofça Antlaşması ile Habsburglar'ın eline bırakmıştır¹⁶. Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Bozgunu'nun ardından birçok cephede müttefik kuvvetlerle (Avusturya, Lehistan, Venedik ve 1695'te Rusya) on altı yıl süren savaşların ardından imzalanmıştır. Antlaşmaya göre; Temeşvar hariç tüm Macaristan ve Erdel Avusturya'ya bırakılmıştır. Kamanice ve Podolya Lehistan'a verildi. Mora ve Dalmaçya kıyıları da Venediklilere verildi. Antlaşmadan bir yıl sonra Ruslarla da İstanbul Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; Azak Kalesi Ruslara bırakılacak, Ruslar İstanbul'da daimi elçi bulundurabilecekti. Azak Kalesi'nin bırakılmasına karşılık Osmanlı Devleti de Karadeniz'in emniyeti için Kerç Boğazı'nda Yenikale'yi bina ettirmiştir¹⁷.

Kuşkusuz 17. yüzyılda uzun süren savaşlar, isyanlar, iktisadi problemler ve gerilemeler karşısında gerek Osmanlı sultanları gerekse devlet adamları çeşitli çareler aramış ve birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle Sultan IV. Murad

¹⁴ Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül- Vukuat**, Hazırlayan: Neşet Çağatay, C. I-II, TTK, Ankara, 1979, s. 244.

¹⁵ Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül- Vukuat**, s. 273; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara, 1995, s. 9, 12; Cemal Tukin, "Girit", **DİA**, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 87.

¹⁶ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye III**, s. 182.

¹⁷ Abdülkadir Özcan, Karlofça (Karlofça Antlaşması), **DİA**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s. 504-507; Feridun Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya, s. 56.

dönemi (1623-1640) gerçekleştirilen birtakım reform hareketleriyle yönetimde siyasi otorite bir süreliğine de olsa şiddet yolu ile sağlanmıştır. Fakat IV. Murad'ın ölümüyle baskı ve şiddetle sağlanan düzen tekrar bozulmuştur¹⁸. Akabinde Köprülüler ailesinin (1656-1683) veziriazamlık yaptıkları dönem içerisinde 17. yüzyılın ilk yarısındaki otorite boşluğu ve kaos ortamı yerini yönetimde istikrara ve merkezîyetçi yapının yeniden sağlanmasına bırakmıştır. Büyük bir otorite boşluğunun olduğu sırada Valide Turhan Sultan'ın isteği üzerine Köprülü Mehmed Paşa, birtakım şartlarının kabulü ile 14 Eylül 1656 yılında sadarete getirilmiş¹⁹ ve kendisinden sonra yerine geçecek olan oğulları, akrabaları ve damatlarıyla 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet yönetiminde ön sıralarda yer almış, Köprülüler ailesinin de kurucusu olmuştur. Düzenin bir nebze de olsa sağlandığı bu dönem II. Viyana bozgununa kadar devam etmiştir²⁰. II. Viyana bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'nin giderek küçüldüğü ve uçlardaki topraklarını kaybedeceği bir sürecin başlangıcı olmuştur.

17. yüzyılda yaşanan bu olumsuzluklar kuşkusuz sadece bu dönemi haiz değildir. 17. yüzyılda yaşanan sorunların bir bölümü 16. yüzyılda yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik olayların neticesinde gelişmiştir. Ayrıca 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başları yalnız Osmanlı Devleti için değil tüm dünya tarihi için de kritik bir dönemi teşkil etmiştir. Birçok tarihçi 17. yüzyıldaki dönüşüme sebebiyet veren etkenleri; 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan nüfus artışı ve bunun sonucunda oluşan işsizlik, coğrafi keşifler neticesinde oluşan dünya ticaret yollarındaki değişim, Avrupa'daki ateşli silah teknolojisinin gelişimi, 1580'lerden itibaren Amerikan gümüşünün Avrupa ülkelerine tesir ettiği gibi Osmanlı Devletini de istila etmesi ve neticesinde fiyat yükselmesi olan enflasyona neden olması şeklinde ele almıştır²¹. 17. yüzyılda toplumsal alanda yaşanan bir takım huzursuzluklar, isyanlar tüm bunların ortak sonucu olarak düşünülmektedir.

¹⁸ Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları**, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2017, s. 143-145.

¹⁹ Naîmâ, **Tarih-i Naîmâ**, Matbaa-i Âmiri, İstanbul, 1281-1283 C. 6, s. 222-224; Âsâ-zâde Efendi, **Âsâ-zâde Tarihi**, Hazırlayan: Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1996, s. 30.

²⁰ Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye III**, s. XI.

²¹ Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları**, s. 37-44; Feridun M. Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 403-404.

2. 17. Yüzyıl Sanat Ortamı

Sanatın gelişip ilerlemesinde kuşkusuz dönemin siyasi olayları çoğu zaman etkili olmuştur. Önemli savaşların yaşandığı 17. yüzyılda devlet harcamalarının da önemli bir kısmı savaşlara aktarılmıştır. Fakat 17. yüzyıl siyasi, iktisadi ve toplumsal alanda hareketli bir dönemi teşkil ettiği gibi bu durum sanat faaliyetlerinde de kendisini hissettirmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman dönemi (1520-1566) genel itibariyle klasik özelliklerin belirlendiği, kurumsallaştığı ve kalıcı kılındığı bir dönemi teşkil etmiştir. Bu dönemin bıraktığı etki 17. yüzyılda da kısmen etkili olmuştur. Ayrıca Osmanlı sanatının da klasik dönemi 16. ve 17. yüzyıllar olarak kabul edilmektedir²².

İnci A. Birol, klasik çağın devamı olan 17. yüzyılda siyasî, askerî ve mali bakımdan yaşanan olumsuzluklara rağmen Osmanlı'nın temelindeki sağlam kültürel yapısı sayesinde sanatta geleneksel üslubun bir yüzyıla yakın daha devam ettiğini ifade etmiştir²³.

Bu bölümde 17. yüzyılda sanat; genel olarak mimari, süsleme ve el sanatları şeklinde ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin her türlü resmi yapım ve onarım işleri saray bünyesinde kurulmuş olan 'hâssa mimarlık ocağı' tarafından yürütülürdü²⁴. Bu ocağın yetiştirdiği mimarlar dönemlerinin muazzam yapılarını oluşturmuşlardır.

17. yüzyılın önemli mimari eserlerinden biri olan Yeni Cami diğer adıyla Valide Turhan Sultan Cami'nin başmimarı hâssa mimarlar ocağında yetişen ve 1588'de mimarbaşı olan Davut Ağa'dır²⁵. Mimar Sinan'ın yetiştirdiği ve onun ardılı olan Davut Ağa, Sultan III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'nın isteği üzerine Yeni Cami'nin planını yapmıştır. Daha sonra Davut Ağa'nın vefatıyla halefi olan Dalgıç Mehmed Ağa caminin inşasına 1603 yılına kadar devam etmiştir. Fakat Sultan III.

²² Filiz Yenişehirlioğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Sanatı", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1609.

²³ İnci A. Birol, **Klasik Devir Türk Tezyîni Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri**, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 49.

²⁴ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hâssa Mimarları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I/1, Ankara, 1963, s. 159-202.

²⁵ Semavi Eyice, "Dâvud Ağa", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 9, İstanbul, 1994, s. 24.

Mehmed'in vefatı ve validesinin de Eski Saray'a nakli ile Yeni Cami'nin inşa süreci elli yıl kadar akamete uğramıştır. Daha sonra dönemin sultanı IV. Mehmed'in validesi Hatice Turhan Sultan'ın gayreti ile Cami, Mimar Mustafa Ağa nezaretinde 1663'te tamamlanmıştır. Yeni Cami, bir külliye olup darülhadis, hünkâr kasrı, sebil, valide sultan türbesi ve mısır çarşısından mürekkeptir²⁶.

17. yüzyılın başlarında önemli mimari eserler arasında İstanbul'un simgelerinden biri olan Sultan Ahmed Cami ise 1606'da hâssa mimarbaşısı olan Sedefkâr Mehmed Ağa'nın nezaretinde yapılmıştır. Caminin banisi Sultan I. Ahmed'dir (1603-1617). Caminin temeli 1609 yılında Sultan I. Ahmed tarafından törenle atılmıştır. Yapı içerisinde birçok çini kullanıldığından 'Mavi Cami' olarak da anılan bu mabet altı minaresi ile tek Osmanlı cami olma özelliğine sahiptir. 1609-1620 yılları arasında yapılan bu mabet bir külliye olarak inşa edilmiş olup külliye de cami, sıbyan mektebi, hünkâr kasrı, medrese, türbe, sebiller, darüşşifa, hamam, arasta, tabhaneler, darulkurra, han, imaret-i âmire, kahvehane, dükkânlar, mahzenler ve evlerden oluşmaktaydı. Birçok yapıdan oluşan bu külliyenin günümüze ulaşmayan yapıları ise tabhaneler, mahzenler, evler, hamamı dışında darüşşifa, han, kahvehane, bazı dükkânlar ve üç sebil yer almaktadır²⁷.

Klasik dönem Osmanlı sanatı kuşkusuz bir saray sanatı idi. Bu sanat saray ve çevresinin himayesindeki sanatkârların çalışmalarıyla şekil almıştır. Osmanlı sultanları birçok sanatçıyı etrafında toplayarak saraya bağlı bir teşkilat oluşturmuştur. Osmanlı sanatına yön veren bu önemli kurum, tezimizin de konusu olan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı olup bünyesinde kitap sanatlarından, kuyumculuğa, dokumadan maden sanatlarına kadar birçok sanat dalı ihtiva etmiştir. Bu sanat dallarının herbiri birer sınıf mahiyetinde olup bu sınıflar, günümüze ulaşan çeşitli belgeler ve özellikle ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının maaş defterleri vasıtasıyla tespit edilebilmektedir.

Birbirinden güzel eserler üreten bu sanatkârların ortaya koyduğu eşsiz ürünlerin çoğunun hangi sanatçı tarafından hazırlandığı maalesef bilinmemektedir.

²⁶ Tahsin Öz, **İstanbul Camileri I-II**, TTK, 4. Baskı, Ankara, 2015, s. 153.

²⁷ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi" **DİA**, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 497; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "**İstanbul'da XVII. Yüzyıl Külliye**", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE Sanat Tarihi, Temmuz 1994.

Ancak, bazı yazma eserlerde ketebe sayfalarının olması hasebiyle sanatçının isminin yazılması ve yapılan bazı nesnelere eseri yapan sanatkarın imzasının bulunması bunların ehl-i hiref- i hâssa sanatçıları tarafından üretildiğini göstermektedir. Ayrıca yapılan bir çalışma, kullanılan teknikler ve üslup özellikleri dolayısıyla halen sarayda bulunan imzasız çoğu eserin ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı tarafından yapıldığını kanıtladığını ifade etmiştir²⁸.

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı bünyesinde birçok sanat dalı ihtiva etmektedir. Bu sanat dallarının belki de en önemlisi ana görevleri saray kütüphanesi için hazırlanan el yazmalarının tezhip ve minyatürlerini yapmak olan nakkâşlar sınıfı gelmektedir. Nakkâşlar sınıfının hazırladığı desenlerin, teşkilat bünyesindeki diğer birimlerin hazırladığı çiniden madene, kumaştan halıya kadar tüm eserlerde itina ile uygulanması sonucunda bir üslup ve desen birliği oluşmuştur.

Nakkâşların çalışma mekânı olan nakkâşhanede mushaflar, dua kitapları, mesneviler gibi dini eserler, padişaha sunulacak olan ilmi ve edebi eserler, padişah divanları ve fermanları ortak bir çalışma sonucu tezyin edilerek yapılırdı. Tezyinli bir yazma eserin ikmalî ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde farklı sınıflardan birçok sanatkarın ortak çalışması sonucu gerçekleşirdi. Bu yüzden bu eserlerin çoğunda sanatçı imzası bulunmamaktadır²⁹.

17. yüzyılın ilk yarısındaki saray sanatçıları, 16. asrın yetiştirdiği üstadların öğrendikleri yoldan yürümüşlerdir. Bu dönemde klasik anlayış devam etmiş olup bu üslubun belirleyicisi, Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) sernakkâş olan Nakkâş Şah Kulu ve onun öğrencisi Kara Memi³⁰ ile 16. yüzyılın ikinci yarısında klasik üslubun önemli ismi olan Nakkâş Osman gibi ustaların bırakmış oldukları etki 17. yüzyılda da devam etmiştir.

²⁸ Pelin (Filiz)Bozcu, “Osmanlı Sarayında Sanatçı Ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-İ Hiref”, (Uzmanlık Tezi), Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 81.

²⁹ İnci A. Birol, **Klasik Devir Türk Tezyinî Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri**, s. 47.

³⁰ Ehl-i hiref maaş defterlerinin verdiği bilgiler ışığında Kara Memi, hocası Şahkulu'ndan sonra cemaat-i nakkâşanın Rumiyan sınıfı başında nakkâş başı olarak görevlendirilmiştir. (Gülner Duran, “Karamemi”, **DİA**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 362.

17. yüzyılın başlarında minyatür ressamlığı ve tezhipçiliğiyle ünlü Nakkâş Hasan Paşa (öl. 1623) ön plana çıkmaktadır. Sultan III. Mehmed döneminde (1595-1603) bilhâssa tarihi konulu eserleri resimleyen ekip şehnâmecî Talikizâde ve Nakkâş Hasan olmuştur. Bu ekip şehnâmeleri daha çok Türkçe olarak ele alıp şehnâmecilikte yeni bir dönem başlatmışlardı³¹.

Enderûn'da yetişen Nakkâş Hasan çeşitli görevlerde bulunmuş, Rumeli Beylerbeyi olduktan sonra vezirlik payesi de almıştır. Nakkâş Hasan, 1588-1601 yılları arasında yirmi kadar Türkçe olarak yazılmış tarihî ve edebî konulu eserin minyatürlerinin yapımında çalışmıştır. Bunların başında Şehnâmecî Talikizade Subhi Çelebi'nin, Sultan III. Mehmed'in Eğri seferini anlatan şehnâmesi olan *Eğri Fetihnâmesi* adlı eserin minyatürlerinin yapımı gelmektedir. Bu eserde Nakkâş Hasan, kendisine yakın gördüğü Gazanfer Ağa'yı Sultan III. Mehmed'in yanında resmetmiştir. Nakkâş Hasan, Tâlikizâde'yi de eseri üzerinde çalışırken yalnız olarak bir portresini çizmiştir. Nakkâş Hasan, tezhip alanında da başarılı olup Sultan I. Ahmed'in tezhipli bir tuğrasını da yapmıştır³².

17. yüzyıldan günümüze saray atölyelerinden gelen minyatürlü eserler genel itibariyle Sultan I. Ahmed (1603-1617) ile Sultan II. Osman (1618-1622) dönemlerine rastlamaktadır. Sultan I. Ahmed döneminin önemli eserleri arasında dönemin vezirlerinden Kalender Paşa tarafından hazırlanan bir fal kitabı olan *Falnâme* ve çoğunlukla konuları günlük hayattan alınan resimlerin olduğu albüm yer almaktadır³³. *Osmanlı Resim Sanatı* adlı eserde *Falnâme*'de yer alan derleme resimlerin farklı üsluplarla yapılmış olduğu, ilk iki minyatürün biri Nakşî'nin diğeri de Nakkâş Hasan'ın üslubunu yansıttığı ifade edilmektedir³⁴. Çağman, Sultan II. Osman'ın (1618-1622) kısa süren saltanat yıllarının saray minyatür okulunun en parlak dönemi olduğunu söylemektedir. Kuşkusuz bu dönemin minyatürlerinde usta sanatkâr Ahmed Nakşî'nin payı büyüktür. Ressam Ahmed Nakşî'nin imzalı elli

³¹ Sepil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda ve Zeren Tanındı, **Osmanlı Resim Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 177.

³² Zeren Tanındı, "Nakkâş Hasan Paşa", **DİA**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 330.

³³ Filiz Çağman-Zeren Tanındı, **Topkapı sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1979, s. 65.

³⁴ Sepil Bağcı, vd. **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 193.

tablosu ve birkaç dağınık bilgi dışında hakkında pek bir malumat bulunmamaktadır. Taşköprülüzade'nin *Şakaik-i Numaniye* adlı eserinin Türkçe nüshasının minyatürlerini yapan Nakşî, bu eserde metindeki betimlemelere dayanarak, Osmanlı sultanlarının, din adamlarının ve bilginlerin hayali portrelerini çizmiştir. Metni tercüme eden Belgradlı Muhtesipzâde Mehmed Hâkî olup eser, Sultan II. Osman'a sunulmuştur. Bu eser 17. yüzyıl Osmanlı sanatının önemli örneklerindedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bu yapıtta, sanatçı Nakşî'nin 49 tane tablolu albümü yer almaktadır³⁵. Yine bu dönemde saray şehnamecisi olan Nadiri, Sultan II. Osman'ın tahta çıkışından Hotin Seferi'nden avdetine kadar olan olayları Türkçe ve manzum olarak yazmıştır. *Şehnâme-i Nadiri* adlı bu eserin minyatürleri, aralarında Nakşî'nin de bulunduğu bir ekip tarafından yapılmıştır³⁶.

17. asrın önde gelen simalarından biri de ünlü hattat Hafız Osman (1642-1698)'dir. Hafız Osman, Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın himayesinde eğitimini almış olup Sultan II. Mustafa ve Şehzade III. Ahmed'e hat eğitimi vermiştir. Osmanlı hat sanatının kurucusu olarak bilinen Şeyh Hamdullah ekolünün büyük hocalarından sayılan Hafız Osman aklâm-ı sittede Şeyh-i sâni/ikinci Şeyh diye ün kazanmıştır. Hafız Osman, Şeyh Hamdullah'ın yazılarından beğenerek seçtiği şekil ve dengeleri bir araya getirmiş ve kendi üslubunu oluşturmuştur. Uğur Derman, Hafız Osman'ın Hilye-i Şerifleri kendine özgü şekliyle geliştirip levha şeklinde yazan ve hilyenin Türkçe meâllisini düzenleyen ilk hattat olduğunu ifade etmiştir. Kırk yıl boyunca sürekli olarak eser üreten Hafız Osman'ın elinden çıkan sayısız enam, cüz, kıta ve murakkalar vardır. Bunların yanı sıra Hafız Osman, 25 adet Kuran-ı Kerim de yazmıştır³⁷.

Yukarıda örneklerde de verildiği üzere ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde kitap sanatları büyük önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra kuyumculuk sanatı da Osmanlı padişahları tarafından sevilip desteklenmiş bir sanat dalıdır. Evliya Çelebi

³⁵ A. Süheyl Ünver, **Türk Süsleme Sanatçıları Müzehhipler**, C. I, Hazırlayan: Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007, s. 293, 306, 299.

³⁶ Filiz Çağman, "Tarihi Gelişimi İçinde Osmanlı Sarayı Minyatürleri", **Geleneksel Türk Sanatları**, Hazırlayan: Mehmet Özel, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.215.

³⁷ Muhittin Serin, **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 124-127; M. Uğur Derman, **Osmanlı Hat Sanatı**, Sakıp Sabancı Müzesi Sakıp Sabancı Üniversitesi, Mas Yayınevi, 2001, İstanbul, s. 74.

Seyahatnâme adlı eserinde Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın daha şehzade iken kuyumculuk eğitimini aldıklarını ve Kanuni Sultan Süleyman'ın padişah olduktan sonra kuyumcular için çeşitli ayrıcalıklar sunduğunu ifade etmiştir³⁸.

Osmanlı saray kuyumculuğu ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde farklı sanat anlayışları ve gelenekleri olan ustaların işbirliği ile 16. yüzyılın ortalarına doğru kendine özgü bir şekil oluşturmuş olup 16. asrın sonunda ise en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde eserler üreten ve eserlerinde imzası bulunan Bosnalı Mehmed adlı sanatçı ön plandadır. Filiz Çağman'ın tespitine göre, Bosnalı Mehmed'in imzalı ve tarihli üç adet eseri saray hazinesinde yer almaktadır. Bunlardan birincisi Sultan III. Murad Divanı'nın kabıdır. Bu kap mücevher ve altındandır. Divan'ın kapağının dışında Bosnalı Mehmed'in imzası yer almaktadır. İkincisi Hırka-i Saadet sandığıdır. Bu sandık ahşap olup üzerine altın kaplama yapılmıştır. Sandığın içi altın levhalarla kaplı olup eserde Bosnalı Mehmed'in imzası ve 1001 (1592-1593) tarihi bulunmaktadır. Üçüncüsü de Kâbe için yaptırılan asma kilit ve anahtardır. Sultan III. Murad tarafından yaptırılan asma kilit ve anahtar gümüş üzerinde altın yıldız olarak yapılmıştır. Bosnalı Mehmed'in imzalı eserlerinden 1588 yılında sarayın kuyumcubaşısı olduğu anlaşılmaktadır³⁹. Ayrıca saray hazinesinde yer alan değerli taşlarla süslü altın bir mataranın da Sultan III. Murad, III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde 1606 yılına kadar saray kuyumcubaşısı olan Bosnalı Mehmed'in imzalı eserlerine benzerliği dolayısıyla onun eseri olabileceği düşünülmektedir⁴⁰.

Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinden takip edilebilen Bosnalı Mehmed, 16. yüzyılın sonları olan 1004/1596 ve 1005/1596 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde

³⁸ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, Hazırlayan: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı, YKY, İstanbul, 2006, s. 309.

³⁹ Filiz Çağman, "Serzogerân Mehmed Usta ve Eserleri", **Kemal Çığ'a Armağan**, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1984, s. 51-63.

⁴⁰ Filiz Çağman, "Altın Hazine Matarası", **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık**, 2, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 87.

serzgerân olarak kuyumcular sınıfının başında yer almıştır⁴¹. Daha sonra 17. yüzyılın başı olan 1010/1601 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde Bosnalı Mehmed, zergerân sınıfının bölükbaşısı olarak yer almıştır⁴². En son 1014/1605 tarihli ehl-i hiref defterinde serzgerân olarak yer alan Bosnalı Mehmed, 1015/1606 tarihli ehl-i hiref defterinde yerini Bosnalı Cafer'e bırakmıştır⁴³.

3. Çalışmanın Amacı ve Mahiyeti

Osmanlı Devleti'nde sanat ve zanaata öncülük eden ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı devlet ve devlet bünyesinde olanlar için sanatsal üretim ve hizmetler sunan bir kurumdur. Osmanlı sanatının bel kemiğini oluşturan ve ortalama kırk üç kadar sanat atölyesini içine alan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının 17. yüzyıldaki yapılanması ve bu yüzyılda teşkilata bağlı olan atölyeleri bu tezin ana konusunu oluşturacaktır.

Bir kurum çalışmasını oluşturacak olan tezde ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının yapılanması, kuruluşu, müessesenin devlet içindeki konumu, 17. yüzyılda teşkilatta yer alan atölyeleri, bu atölyelerde çalışanların sayısı, sanatkârların neler ürettikleri hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti ve toplumu açısından anlamının sorgulanması ve Osmanlı sanatına nasıl yön verdikleri gibi soruların cevaplarının bulunması hedeflenmektedir. Dört asır kadar varlık göstermiş olan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı ile ilgili çalışmamızın 17. yüzyıl olarak ele alınmasındaki ana sebep bu dönem için belli bir çalışmanın yapılmamış olması ve ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının ana kaynağı olan maaş defterlerinin bu yüzyılda nicelik olarak fazlalığı olmuştur. Ehl-i hirefin varlık gösterdiği süre içinde 17. yüzyıl büyük önem arz etmiştir. Zira 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başı teşkilatta çalışan sayısının tüm zamanlara göre en fazla olduğu dönem olmuştur. Ayrıca bu asrın ikinci yarısında teşkilatta çalışan sanatkârların sayısı büyük oranda düşmüş olup şakirdan sınıfı da tamamen kaldırılmıştır.

⁴¹ Sakine Akcan Ekici, "III. Mehmed Döneminde 1596-1601 Tarihleri Arası Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Sanatkârlar", İstanbul Üniversitesi, SBE, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s. 25.

⁴² TSMA, D. 2924, s. 4.

⁴³ TSMA, D. 7253; s. 3; BOA, YB.04, D. 36, s. 64.

Osmanlı Devleti'nin sanat akademisi diyebileceğimiz ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının ana kaynağı ehl-i hirefin maaş defterleridir. Çalışmamızın da ana kaynağı olan bu defterlerden en eski tarihli olanı, rebû'l-âhir 932 (Ocak 1526) tarihini taşımakta olup, en geç tarihli olanı ise 1796 tarihli dir. Bu defterlerin çoğunluğu 17. yüzyıla ait olup; defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi ve Bulgaristan Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu defterlerin yanı sıra İn'am defterleri, çeşitli masraf defterleri, ruus defterleri, ruznâmçe defterleri, ceyb-i hümâyûn defterleri gibi defterler ehl-i hiref teşkilatı hakkında bilgi toplamamıza yardımcı olmuştur.

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı hakkında kullanılan malzemelerin çoğunun okunması güç olan siyakat yazı şekli ile yazılması ve divan rakamlarının kullanılması ayrıca belki de en önemlisi ehl-i hiref defterlerinin arşivde kullanışlı ve düzenli tasnif edilmemiş olması yapılan çalışmada karşılaşılan zorluklar olmuştur.

Gerek ehl-i hiref-i hâssa kurumu gerekse ehl-i hiref-i hâssa defterleri üzerine birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda bazen tek bir sınıf bazen de tek bir dönem ele alınmıştır. 16. yüzyıl ehl-i hiref ile ilgili yapılan çalışmaların başında İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın en eski tarihli olan ehl-i hiref-i hâssa defterinin neşri gelmektedir. Daha sonra Rıfkı Melül Meriç ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde yer alan nakkâşlar, mücellidler ve cerrâhları ele almıştır. Filiz Çağman da birçok farklı çalışmasıyla ehl-i hiref teşkilatının anlaşılmasına önemli katkıda bulunmuştur. Hilal Kazan, yüksek lisans tezi olarak ehl-i hiref teşkilatında kâtipler sınıfını ele almış ayrıca *16. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi* adlı doktora tezini sonradan kitap olarak yayınlamıştır. Sakine Akcan Ekici, III. Mehmed dönemini içine alan ehl-i hiref defterleri üzerine bir çalışma yapmıştır. Ayrıca bu yüzyılda ehl-i hiref ile ilgili Zeynep Tarım'ın nakkâşlar bölümüyle ilgili çalışması devam etmektedir⁴⁴. Bu dönemi de içine alan bir diğer çalışma da Süleyman Kırımtayıf'ın *XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı* adlı doktora tezidir. Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının 18. yüzyıldaki yapılanmasını da Bahattin Yaman yazmıştır. Ayrıca birkaç defter çevirisini içeren makaleler de ele almıştır. Yapılan diğer çalışmalar ise

⁴⁴ Hocam Zeynep Tarım, çalışmasını daha yayınlanmadan okumama izin verdiği için kendisine teşekkür ederim.

Pelin Bozcu'nun mevcut yayınlardan yararlanarak yazmış olduğu *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref* adlı uzmanlık tezidir.⁴⁵ Bir diğer çalışma Hülya Kalyoncu'nun yine var olan yayınlardan derleyerek ele aldığı "*Ehl-i Hiref-i Hassa Teşkilatının Osmanlı Sanat ve Kültür yaşamındaki Önemi*" adlı makalesidir. Yapılan diğer çalışmalar ise defter çevirileri üzerine olmuştur. Bunlardan biri Marmara Üniversitesi'nden Ünal Mamur'un *Kamil Kepeci Tasnifi 7234 No'lu Defterde Ehl-i Hiref* adlı yüksek lisans tezidir. Bir diğeri de Gazi Üniversitesi'nden Neslihan Süleyman'ın 1005/1596 ve 1030/1621 tarihli iki ehl-i hiref defterinin çeviriyazısını oluşturan yüksek lisans tezi olup, çevirisi yapılan 1005/1596 tarihli defterin bir kopyası daha önce Sakine Akcan Ekici tarafından çevrilmiştir. Defterlerle ilgili yapılan son çalışma ise Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nden Fatih Özdemir'in *TSMA D. 10010 Nolu Ehl-İ Hiref Defteri'ne Göre Osmanlı Saray Sanatkârları* adlı yüksek lisans tezidir. Yapılan tüm bu çalışmalar önemli olmakla birlikte sanata öncülük eden bu derece önemli bir kurumun gün yüzüne çıkarılması için maalesef yeterli değildir. Özellikle teşkilatın tamamen ortaya çıkarılması için arşivlerde mevcut olan tüm ehl-i hiref defterlerinin çevirisinin yapılması ve defterler içerisindeki derkenarların da incelenmesi gerekmektedir. Böylelikle belki her bir sanat dalının temsilcileri, günümüze kadar gelen eşsiz eserlerin sahipleri bulunabilecektir. Ayrıca neredeyse dört asır kadar devam eden bu teşkilatın içerisinde yer alan sanat yahut zanaat dalları da tespit edilebilecektir.

17. yüzyılda ehl-İ hiref-i hâssa teşkilatı ve teşkilatın birimleri hakkında olan çalışmamız giriş hariç dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın Osmanlı tarihinin 17. yüzyılı içermesi hasebiyle o dönemi anlamak için 17. yüzyılın siyasi, iktisadi ve sanat ortamı üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümde ise ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı hakkında tafsilatlı bilgiler verilmiş olup, Osmanlıda sanat ve zanaat kurumları, teşkilatın kuruluş süreci, idari yapılanması, çalışma biçimleri ve vazifeleri, teşkilata görevli alımı,

⁴⁵ Söz konusu eserler kaynakça kısmında yer aldığından burada tekrar edilmemiştir.

sanatkârların aldıkları ücretler ve ihsanlar ve teşkilatın çalışma mekânları incelenmiştir. Ayrıca 1671 tarihinden sonraki önemli değişim de ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise tezin ana malzemesi olan ehl-i hiref-i hâssa defterleri üzerinde durulmuş olup bu defterlerin içeriği ve fiziki özellikleri, defterlerin bulunduğu arşivler ve 16-17-18. yüzyıla ait olan defterler hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur.

Üçüncü bölümde ise 17. yüzyılda ehl-i hiref-i hâssa içerisinde yer alan toplam elli dört kadar sınıf hakkında malumat verilmiştir. Bu bölüm için 17. yüzyılda yer alan ehl-i hiref-i hâssa defterlerinin listeleri hazırlanmış olup bu listeler 17. yüzyılın başından, ortasından ve sonlarından bazı önemli defterler seçilerek oluşturulmuştur. Ayrıca sözü edilen dönem içerisinde teşkilattaki tüm çalışanların toplamı verilerek bu toplam içerisinde her sınıfın kaç sanatçısı olduğu görülebilmektedir. Bu defterlerin dışında tespit edilen 17. yüzyıla ait 185 kadar ehl-i hiref-i hâssa defterinden de gerektiğinde ek bilgiler verilmiştir. Bu şekilde her bir sınıfın yüzyıl boyunca nasıl bir değişim geçirdiği görülebilmektedir.

Çalışmanın son kısmı olan dördüncü bölümde ise örnekleme için sınıflardan yalnızca birisi ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. 17. yüzyılda ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı birimlerinden biri olan mücellidler yani cilt sanatçıları hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiş olup bu yüzyılda var olan cilt sanatkârlarının isimleri ve aldıkları ücretler listeler halinde sunulmuştur. 17. yüzyıl boyunca cilt sanatkârları dönemin ehl-i hiref defterleri ışığında incelenmeye gayret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HİREF-İ HÂSSA TEŞKİLATI

1.1. Ehl-i Hiref-i Hâssa'nın Tanımı

Ehl-i hiref-i hâssa tabiri aslen Arapça kökenli olan “ehl”, “hiref” ve “hâssa” kelimelerinin terkibinden oluşmaktadır. *Ehl* kelimesi aile, eş, akraba, aşiret, halk anlamlarına gelmektedir¹. *Hiref* ise hirfe kelimesinin çoğulu olup sanatlar, meslekler anlamına gelmektedir. Hiref, hem sanat hem de zanaat sözcüklerini kapsayan ve nerdeyse el işçiliğine dayanan her tür üretimi içeren bir kavramdır². Hâssa kelimesi ise hükümdar ve saraylara mahsus hizmetler anlamında kullanılan bir tabirdir³.

Osmanlı Devleti'nde genel manada tüm esnaf için ehl-i hiref ya da erbab-ı hiref tabiri kullanılmıştır⁴. Çünkü Osmanlı Devleti'nde günümüzdeki gibi sanat ve zanaat birbirinden farklı kavramlar olarak addedilmiyordu. Sanat da bir hırfet olarak görülüyordu⁵. Saray için üretim yapan esnaf için ise sarayın bîrûn halkından olmaları hasebiyle ehl-i hiref-i hâssa tabiri kullanılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan ve 1691 tarihli olan ve Abdullah b. İbrahim'in yazdığı *Vâkı'ât-ı Rûz-merre* adlı eserde ehl-i hirefin esnaf olduğu ve sarayın her türlü sanat ve zanaat ihtiyacını karşıladığı şu şekilde ifade edilmiştir: “*ehl-i hiref tabir olunan esnaf ki...saray-ı hûmayûna müteallik her ne asıl hizmet iktiza ederse ücret-i kamilelerinden izdiyât-ı ücret ile hizmetleri mukarrer olup...*”⁶.

Kısaca saray esnafı diyebileceğimiz ehl-i hiref-i hâssa, günümüz tabiriyle sanatkâr ve zanaatkârlarla, hizmet veren çeşitli uzman kişilerin mensubu oldukları sınıflardan oluşan devlet için üretim yapan bir teşkilatı denilebilir.

¹ Mehmet Kanar, **Arapça Türkçe Sözlük**, Say Yayınları. İstanbul, 2009, s. 372.

² Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s.105.

³ M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I. MEB, İstanbul, 1983, s.758.

⁴ Ahmet Kal'a, “Esnaf”, s. 423.

⁵ Heinrich Glück, “16-18. Yüzyıllarda Saray Sanatı ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa Sanatları Bakımından Önemi” **Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, T.Y. s. 124; Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s. 733.

⁶ Abdullah b. İbrahim, **Vâkı'ât-ı Rûz-merre**, C. II, TSMK, R. 1224, s. 133.

1.2. Osmanlıda Sanat ve Zanaat Kurumları

Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı'da sanat ve zanaat için de hiref tabiri kullanılmaktaydı. Günümüzde *zanaat* maddi gereksinimleri karşılayan bir tabir iken, bu maddi gereksinimlere yaratıcılık da eklendiğinde *sanat* tabiri ortaya çıkmaktadır. Zaten ehl-i hiref-i hâssa üyeleri de devlet için üretim yaptıklarından en kaliteli ham maddeleri kullanmış, ürettikleri eşyalara da yaratıcılıklarını katarak eşsiz ürünler ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı bünyesinde olanların geneline sanatkâr demenin yanlış olmadığı kanısındayız. Bununla birlikte ehl-i hiref bünyesinde yer alan ve sanatkâr ya da zanaatkâr tabiri için uygun olmayan cerrâhlar, çamaşırcılar, bülbülcüler gibi sınıflar da vardır. Bu sınıflar az olup bunlar için hizmet sınıfı tabirini kullanmak daha doğru olsa gerektir.

Osmanlılarda esnaf da denilen sanat ehli, devlet için çalışan ve serbest çalışan esnaf birlikleri olarak iki ana kısma ayrılabilir. Devlet için çalışan ve mukabilinde maaş alanlara ehl-i hiref-i hâssa denilir. Devletin bu grup üzerinde doğrudan serbest çalışan esnaf birlikleri üzerinde ise dolaylı bir kontrol sistemi vardı⁷. Burada konumuz olan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üzerinde durulacağından diğer esnaf grupları hakkında sadece kısa bir malumat verilecektir.

Ehl-i hiref-i hâssanın dışında, saray iç teşkilatına bağlı olup saraya hizmet eden başka bölükler de mevcuttu. Bunlardan biri Osmanlı Devleti'nin her türlü resmi yapım ve onarım işlerini yapan ve yine saray bünyesinde kurulmuş olan hâssa mimarlık ocağıdır. Bu ocakta birçok mimar, taşçı, kethüda, nakkâş, neccâr ve kâtip gibi üyeler yer almaktaydı⁸. Bunun dışında devlet için hizmet eden saray terzileri, ıstabl-ı âmire/has ahırda çalışan ehl-i hiref, ağakapısı kârhanesine çalışan yeniçeri ehl-i hirefî, tabl ü âlem ve çadır mehterleri, helvacı, ekmekçi ve serrâç gibi sınıflar da mevcuttu. Sayılan bu kurumlar içerisinde de ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan nakkâş, postindûz, gazzâz gibi aynı olabilen sınıflar mevcuttu. Fakat ehl-i hiref-i hâssa bunlardan ayrı bir teşkilattı. Bu ayırımı örneğin tarihsiz bir müşâherehorân

⁷ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 423-424.

⁸ Fatma Afyoncu, XVII. Yüzyılda Hâssa Mimarları Ocağı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 27.

defterinde görebilmekteyiz. Defterde kâtipler sınıfı için *katibân-ı hazine-i âmire*, *kâtiban-ı ahkâm-ı divan* ve *katibân-ı kütub-i hâssa* ayrı ayrı olarak zikredilmiştir⁹. Burada hazine-i âmirede yer alan kâtipler, hazineye giren ve hazineden çıkan meblağın kaydını tutarlardı. Divan-ı hümayûn kâtipleri ise divanda alınan kararların kayda geçirilmesini sağarlardı. Hâssa kâtiplerine gelince bunlar bürokrasiden ayrı olup saray için dini, ilmi ve edebi eserler yazan hattatlardır.

Kuşkusuz saray için çalışan sanatçılar sadece ehl-i hiref-i hâssa bölüğünden ibaret değildi. Ehl-i hiref teşkilatı içinde olmayıp da teşkilat kapsamına dâhil işlerde görev alan büyük sanatkârlar da vardı. Örneğin 17. yüzyılın ünlü hattatı olan Hafız Osman, Sultan II. Mustafa ve Şehzade III. Ahmed'e hat eğitimi vermiş olmasına rağmen ehl-i hirefin kâtipler cemâati içerisinde yer almamıştır. Ayrıca Nakkâş Hasan Paşa ve Ahmed Nakşî gibi önemli isimler de aynı şekilde teşkilat dışında yer alan sanatçılardı¹⁰.

Serbest meslek sahipleri de gerektiğinde devlet hizmetine alınabilirdi. Genelde savaş zamanlarında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla orduya dâhil olup devlete ait iş yerlerinde çalışan esnafa da *orducu esnafı* denilirdi¹¹. Ordunun ihtiyacı olan malzemeyi sağlamada ehl-i hirefin yeterli olmaması durumunda Divan-ı Hümayûn'un kararıyla orducu esnaf dediğimiz serbest esnaf da sefere katılmak zorunda kalırlardı¹².

Sarayın bünyesinde çalışan ehl-i hiref sınıflarını Ehl-i hiref-i hâssa mevâcib defterlerinde görebiliyoruz. Serbest çalışan esnaf birliklerini de narh defterlerinde, surnâmelerde, esnaf nizamnâmelerinde, kadı sicillerinde, ihtisap kanunnamelerinde ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme adlı eserinde görmek mümkündür. Sultan III. Mehmed'in sünnet düğününü konu alan *Surnâme-i Hümayûn* adlı eserde esnaf birlikleri yer almaktadır. Zira şehir esnafının tümü bu sünnet şölenine katılarak

⁹ BOA, TSMA. D. 9587, s. 2.

¹⁰ Esin Atıl, "Osmanlı Sanatı ve Mimarîsî", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, C. II, Feza Yayınları, İstanbul 1999, s. 464.

¹¹ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 424.

¹² Süleyman Kırımtayf, "**XV. Ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı**", İstanbul Teknik Üniversitesi, SBE, (Doktora Tezi.), İstanbul 1996, s. 17.

eserlerini sergilemişlerdir¹³. Narh defterlerinden de bir örnek verecek olursak 17. yüzyılın başında tutulan 1600 tarihli narh defterinde toplamda altmış beş esnaf birliği ve bu esnafa ait narhlar yer almaktadır¹⁴. 17. yüzyılın Osmanlı toplumunu, şehirleri, gündelik yaşamı, ticari hayatı ve esnafı anlatan büyük seyyah Evliya Çelebi İstanbul'daki esnaf birliklerini teker teker ele almış ve bunların çalışma mekânlarını, dükkân sayılarını da eserinde yazmıştır¹⁵.

1.3. Teşkilatın Kuruluş Süreci

Osmanlı sanatının gelişip şekillenmesinde önemli bir rol oynayan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının tam olarak hangi tarihte kurulduğu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Fakat arşiv belgelerinden bu teşkilatın kuruluşu ve devam ettiği süreç hakkında çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Özellikle, saray için çalışan bu teşkilatın devletten aldığı maaşların tutulduğu defterlerden bu teşkilatın devam ettiği süreçler takip edilebilmektedir.

Osmanlı döneminde 15. yüzyıldan itibaren fetihleri müteakip birçok sanatkâr gerek kendi rızasıyla gerekse esir edilerek İstanbul'da toplanmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in 1473 Otlukbeli galibiyetinin ardından esirlerden hüner sahiplerini, bilginleri, zanaatkârları, sanat erbabını bağışlayıp onları saltanatının merkezi olan İstanbul'a göndermişti¹⁶. Aynı şekilde Yavuz Sultan Selim 1514 Çaldıran zaferinin akabinde girdiği Tebriz'de sekiz-dokuz gün kalarak bu esnada Tebriz'deki işe yarar kişilerden, tüccarlardan ve sanat erbabından bin haneyi İstanbul'a gönderdiği rivayet edilir¹⁷. Bu sanatkârlara gösterilen lütuf ve ihsanlar ile himaye gören sanatçılar daha sonraları da İran'dan gelmişlerdir. İran'dan gelen bu sanatçılar tarihsiz bir defterde karşımıza çıkmaktadır. Tarihsiz olan bu defterde sanatçılardan on altısı nakkâş, on

¹³ Nurhan Atasoy, **1582 Surname-i Hümayûn: Dügün Kitabı**, Koçbank Yayınları, İstanbul, 1997, s. 8.

¹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiatları", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 9, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 10.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz: Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt 1, YKY, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

¹⁶ Hoca Sadettin, **Tacüttevârih**, C. III, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, s.134.

¹⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 269.

sekizi müteferrika sınıfından olup dördü de sazendeğân sınıfındandırlar. Defterde bunlardan başka yirmi üç kişinin de bunların oğulları olduğu ve bunların da üstatlardan olduğu belirtilmiştir¹⁸.

Ehl-i hiref-i hâssanın ilk teşkilatlanmaya başlaması II. Mehmed (1451-1481) zamanında olduğu söylenebilir. Bu dönemde “ehl-i hiref” tabiri ilk kez 877/1472 tarihli ruznâmçe defterinde yer almıştır. Defterde kâtipler sınıfı ayrı olarak verilmiş olup ehl-i hirefin 11 kişi olduğu ve bunlara bir ay için toplam 3379 akçe ödeme yapıldığı bilgisi yer almıştır¹⁹. Aynı dönemlerde Edirne Sarayı’nda da böyle bir teşkilatın var olduğu, hem dönem eserlerinin ortak özelliklerinden hem de Edirne Sarayı’ndan İstanbul Sarayı ehl-i hiref teşkilatına nakledilen sanatçılara ait birtakım kayıtlardan anlaşılmaktadır²⁰. Ehl-i hirefin tam olarak teşkilatlanması ise II. Bayezid (1481-1512) döneminde olmuştur. Bu da II. Bayezid dönemindeki belgelerden anlaşılmaktadır²¹. II. Bayezid döneminin inâmât defterindeki kayıtlardan; anberine, bozdoğancı, camger, çilingir, dımışkiger, hakkâk, hırrat, kağıdgû, kalıçe, kâtip, kardger, kazzaz, kazancı, kemanger, küftiger, külâhdûz, künde-kâr, müzedûz, mücellid, nahilbend, nakkâş, niyamger, postindûz, sipenger, suhenger, şimşirger, tîrger, zencirbâf, zerdûz, zerger ve zernişânîler olarak geçen otuz bir ayrı sanat dalının sanatkârları tespit edilmiştir²².

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde ise teşkilatın tam manasıyla müstakil bir yapıya kavuştuğu görülmüştür. Bu kaniya günümüze kadar gelmiş olan en eski ehl-i hiref-i hâssa teşkilatına ait 932/1526 tarihli bir mevâcip defterinden yani ehli hiref-i hâssanın maaş defterinden ulaşıyoruz. İbrahim Hakkı Uzunçarşılı’nın yayınladığı bu defterde önceki ve sonraki defterlerin aksine sanatkârların isimleri ve

¹⁸ BOA, TSMA. D. 9784; İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri”, **Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, TTK, C. 11, Sayı 15, Ankara 1986, s. 24.

¹⁹ Hilal Kazan, **XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi**, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 130.

²⁰ Bilge Çetintürk, “İstanbul’da XVI. Asır Sonuna Kadar Hâssa Halı Sanatkârları”, **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1963, s. 716; Filiz Çağman, “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilatı”, **Mimar Sinan dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1988, s. 74.

²¹ Filiz Çağman, “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilatı”, **Mimar Sinan dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1988, s. 74.

²² Hilal Kazan, **XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi**, s. 130.

aldıkları ücretlerin dışında sanatkârlarla ilgili birtakım özet bilgiler de mevcuttur²³. Ayrıca sultanın emri ile teşkilatta bir teftiş yapıldığı bunun sonucunda hangi sanatçının nereden geldiği ve ne zaman getirildiği, hangi padişah zamanından beri teşkilatta çalıştığı vb. gibi bilgiler ile sanatkârların aldıkları ücretleri kaydedilmiştir. Söz konusu defterde toplamda otuz yedi sanat dalı mevcut olup tüm sanatkârların sayısı ise beş yüz doksan kişidir²⁴.

17. yüzyılda varlığını devam ettiren teşkilat, 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başında en çok sanatkârın istihdam edildiği dönem olmuştur. Örneğin 1005/1596 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde 44 sınıf olup teşkilatın genel toplamı 1537 kişidir. 1010/1601 tarihli defterde de sanat dalları aynı olup toplamda 1331 ehl-i hiref-i hâssa çalışanı yer almaktadır²⁵. 17. yüzyılın sonlarında çalışan sayısı iyice azalan teşkilat, 18. yüzyılda da varlığını devam ettirmiştir. Ehl-i hiref maaş defterlerinden takip edilebildiği kadarıyla teşkilatın en son tarihli defteri TSMA. D. 9613/13 numarada kayıtlı 1796 tarihli defterdir²⁶. Bu defterde de 46 sınıf mevcut olup toplamda 230 sanatkâr yer almaktadır²⁷.

Çeşitli belgelerden ve ehl-i hiref-i hâssada çalışanların yer aldığı maaş defterlerinden takip edebildiğimiz teşkilat hakkındaki bulduğumuz en son tarihli bilgi ise 1236/1820 tarihli bir belgedir. Belgede “*ehl-i hirefe tabi hâssa altıncıları zümresinden iki akçaya mutasarrıf Emin vefat eylediğinden gediğinin istihkâk sahiplerinden Ali'ye tevcihi enderûn hazinedârbaşısı İbrahim tarafından tevcihi*”²⁸ bilgisi yer almaktadır. Bu tarihte hala ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında tevcihlerin yapıldığı görülmektedir.

Görüldüğü üzere her ne kadar zaman içerisinde sarayın gereksinimleri doğrultusunda teşkilattaki sanat ve zanaat sınıfları ve bu sınıflarda çalışan kişi sayısı

²³ Bkz: İ. Hakkı Uzunçarşılı “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri”, s. 23-76.

²⁴ BOA, TSMA, D. 9706/1.

²⁵ TSMA, D. 9613/2; TSMA, D. 2924.

²⁶ Bahattin Yaman, **Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13.

²⁷ Bahattin Yaman, M Sadık Akdemir, “1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkârları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 13, Isparta, 2004, s. 85.

²⁸ BOA, C. SM. 75 3782.

değişse de ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı sanayinin ön plana çıktığı 19. yüzyıla kadar işleyişini devam ettirmiştir.

1.4. Teşkilatın İdari Yapılanması

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı saray ağalarından olan hazinedarbaşının emrinde idi. Ehl-i hiref üyeleri maaşlarını ondan alırlardı²⁹. *Künhül-ahbâr*'da da iki bin kadar ehl-i hirefin görev ve ücretlerini hazinedarbaşından aldığı belirtilmiştir³⁰. Bu eserde ehl-i hiref çalışanları için verilen sayı *Tarih-i Selânikî*'de de aynen verilmiştir. “*pâdişâh-ı encüm-sipâh hazretlerinin yalnız ehl-i hiref cemâ’ati iki bin neferden mütecâviz tâ’ife olup...*”³¹

Teşkilatla ilgili tüm konular hazinedarbaşına arz edilir onun onayı alındıktan sonra işleme konulurdu. Bu konu ile ilgili olarak ehl-i hiref maaş defterlerindeki derkenarlarda birçok kayıt yer almaktadır. Ehl-i hiref maaş defterlerinden ehl-i hirefin tayinlerinde enderûn-ı hümâyûn hazinedarbaşının arzının yanı sıra reisülküttâbın tezkiresi de göz önünde bulundurulmuş yapılmıştır³². Örneğin 1647/1057 reşen mevâcibi defterinde Rüstem Abdullah ismi üzerine düşülen not şöyledir: “*İbtida şûd an mahlûl-ı Müstakîm Mehmed an katibân-ı kütüb müteveffâ şûd bâ tezkire-i reisülküttab fî 19 L.1057*”³³. Bazen de ehl-i hiref-i hâssa defterlerinin en sonunda şu ifadeler yer almaktadır: “*esâme-i mevâcib-i cemâat-i hademe-i ehl-i hirefe ilhâk şûde fermûde an mahlûlât-ı masar/recec/reşen/lezzez ba arz-ı serhâzin-i enderûn ve ba tezkire-i reisülküttab an tevârih-i muhtelif*”³⁴. 1647/1057 recec mevâcibini içeren bu defterde görüldüğü üzere reisülküttâbın tezkiresi de dikkate alınmaktaydı.

Teşkilatta ehl-i hirefin azilleri, tayinleri, terfileri, görev değişiklikleri, çeşitli sebeplerden dolayı boşalan kadroların tekrar doldurulması gibi işlemler

²⁹ Abdullah b. İbrahim, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, s. 133.

³⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l Ahbâr*, Çeviren: M. Hüdai Şentürk, C. II, TTK, Ankara, 2003, s. 97.

³¹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. II, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 653.

³² BOA, MM, D. 5723, BOA, MM, D. 7444

³³ BOA, MM, D. 5723, s. 215.

³⁴ BOA, MM, D. 5723, s. 215; BOA, MM, D. 6304, s. 80.

hazinedarbaşının arzı ile gerçekleşirdi. Örneğin ölen bir ehl-i hiref çalışanının yerine başka birinin tayini hususunda hazinedarbaşının arzı şöyledir: “...ehl-i hirefe tabi neccârân-ı hâssadan yevmi iki akçe ulûfeye mutasarrıf olan Salih Mehmed fevt olup gediği mahlûl olmağın bais-i arz-ı ubudiyet Hasan Mustafa kullarına kanun üzre iki akçe ile gediği tevcîh buyrulmak recâsıyla pâye-i serîr-i â'lâya arz olundu...bende Hasan serhazîn-i enderûn³⁵” görev değişiklikleri ve terfilerle ilgili bir örnek de şu şekildedir: “.....ehl-i hirefe tabi cemâat-i debbâğîn-i hâssadan yevmi iki akçeye mutasarrıf Veli ibni Cafer seryiğidi kullarına kethüdâlık tevcih buyrulup seryiğidliği hâli kalmakla yerine zümre-i mezbûrda yevmi iki akçeye mutasarrıf iş bu bais-i arz-ı ubudiyet Hüseyin ibni Mehmed kullarına seryiğidliği tevcîh ve inâyet ve esâmisi olduğu mahale kayd ve yedine tezkiresi i'ta buyrulmak recâsıyla...³⁶” örnekte görüldüğü üzere Veli bin Cafer adlı debbağ yiğidbaşı iken kethüdalığa terfi edilmiş, onun yerine de yine aynı bölükten olan Hüseyin ibni Mehmed debbağlar sınıfının yiğidbaşılığına getirilmiştir.

Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde müşahede edildiği üzere teşkilatta hiyerarşik bir yapı söz konusudur. Defterlerde usta ve şakirdler ayrı sınıflar halinde verilmiştir. Yani bir sanat dalının ustaları ve şakirdleri iki grup halinde yazılmıştır. Ehl-i hiref teşkilatında usta, şakird, dışında kethüda, yiğidbaşı, serbölük, seroda gibi unvanlar da mevcuttur. Saray esnafının sahip olduğu bu unvanların ahilik teşkilatında da kullanılması akla yakın bir ilişkiyi getirmektedir. Gerek hiyerarşik yapıdaki benzerlik gerekse ilk Osmanlı sultanlarının da kendilerini birer ahi olarak kabul etmeleri ve ahiliğin şartlarından birinin de bir sanat ya da meslek sahibi olması gerektiği gibi bilgiler bize iki teşkilat arasındaki bağlantıyı göstermektedir³⁷. Öte yandan Osmanlı esnaf örgütleri ile ahiliğin arasındaki ilişkiye değinen Mehmet Genç, ahi teşkilatının mesleki niteliği belirsiz iken esnaf örgütlerinin mesleki uzmanlıklarının belirgin olduğunu, ahilik teşkilatının hem şehirlerde hem de köylerde varlık göstermiş olup esnaf ve esnaf olmayanları da bünyesine alan geniş bir yapıya sahip olduğunu, Osmanlı esnafının ise daha dar uzmanlık alanlarına sahip olup sadece şehirlerde varlık gösterdiği gibi nedenler ileri sürmüştür. İleri sürdüğü nedenlerle esnaf

³⁵ BOA, İE. SM. 14.1409.

³⁶ BOA, C. BLD. 1. 41.

³⁷ Süleyman Kırımtayfı, “XV. Ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı”, s. 61.

örgütleri üzerinde ahiliğin pek bir tesiri görünmediğini ifade eden Genç, devamında esnaf örgütleri yönetim kadrosu içinde Ahi Baba adlı bir görevlinin debbağ, kayıkçı gibi birkaç esnaf grubu içinde bulunması ve esnaf örgütlerinin tören ve geleneklerinin ahilikten geldiğini düşündüren bazı öğelerin var olması nedenlerinden dolayı da esnaflığın ahiliğin bir devamı şeklinde yorumlanabileceğini ifade etmiştir³⁸. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde her esnaf, sanatkâr ve zanaatkârın ahilik geleneğine göre bir Pîr'e bağlılıkları da söz konusudur³⁹. Zikredilen ifadelerden de görüleceği üzere ahilik ve esnaf arasındaki ilişki tümüyle aynı olmasa da gerek ahiliğin şartlarından birinin sanat ya da meslek sahibi olunması gerekse hiyerarşideki benzerlikten dolayı bir ilişki kurulabilmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi ehl-i hiref teşkilatında usta, şakird, kethüda, yiğidbaşı, serbölük, seroda gibi unvanları içeren bir hiyerarşi mevcuttur. Ehl-i hiref maaş defterlerinde bazı sınıflarda olmamakla beraber çoğu sınıfta bu hiyerarşiyi görebiliyoruz. Örneğin 1057/1647 tarihli bir defterde kemangerler sınıfında *serkemanger*, *kethüda*, *serbölük*, *seroda* unvanları sırasıyla verilmiştir⁴⁰. Aynı şekilde 1606/1015 recce mevâcibini içeren bir defterde nakkâşlar sınıfında bu unvanları görmekteyiz⁴¹. Zikrettiğimiz unvanlar ehl-i hiref defterlerinde ilk satırlarda yer alırlar.

17. yüzyılda yer alan ehl-i hiref defterlerinin çoğunda bu unvanlar olmakla birlikte bu durum sınıflara göre farklılık arz etmektedir. 1601/1010 masar mevâcibini içeren bir defterden örnek verecek olursak bu defterde bazı sınıflarda saydığımız unvanların hepsinin mevcut olmasına karşın bazen sadece serbölük, bazen de sadece kethüda unvanları yer almaktadır⁴². Örneğin sekiz kişinin yer aldığı zerkubân sınıfında sadece kethüda unvanı vardır. Camcı ve çilingirlerin yer aldığı sınıfta ise sadece serbölük unvanı yer almıştır. Bazı sınıflarda da iki serbölük ya da iki seroda bulunmaktadır. Örneğin otuz bir ustanın yer aldığı külahdûzân sınıfında iki tane

³⁸ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 305-306.

³⁹ Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu olan Ahilik**, TTK, Ankara, 1987, s. 167.

⁴⁰ BOA, MM, D. 5723, s. 182.

⁴¹ BOA, TSMA, D. 9613/3, s. 1.

⁴² BOA, TSMA, D. 2924.

serbölük bulunmaktadır. Kırk yedi ustanın bulunduğu nakkâşlar sınıfında da iki tane seroda unvanı yer almaktadır. Ayrıca ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde bazı sınıflarda bu unvanların hiçbiri yer almamaktadır. Bu durumun sınıf içerisindeki sanatkâr sayısının çokluğuna göre olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü bu defterde kâtipler sınıfı ustaları elli kişi, kılıç ustalarının bulunduğu şemşirgerân sınıfı on üç kişi, çırakçıların bulunduğu hırratin sınıfı on dört kişi iken çırakçıyan sınıfı dört, zerdûzların bulunduğu sınıf iki kişidir. Bu sınıfların hiçbirinde herhangi bir unvan yer almamaktadır.

17. yüzyıla ait 1042/1632 tarihli başka bir defter ile kıyasladığımızda daha önceki defterde (1010/1601) hiçbir unvanı olmayan kılıç ustaları olan şemşirgerân sınıfında yirmi usta yer almakta olup *serşemşirger*, *kethüda* ve *seroda* unvanları mevcuttur⁴³. Aynı şekilde önceki defterde bıçakçıların yer aldığı kardgerân sınıfında serbölük ve kethüda unvanları var iken 1042/1632 tarihli defterde sekiz ustanın bulunduğu sınıfta bu unvanlar yer almamaktadır. Görüldüğü üzere birçok değişkeni olan bu durum konusunda sonuç çıkarmak oldukça güç olmaktadır.

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında zikrettiğimiz bu unvanları haiz kişilerin neler yaptıkları, hangi işleri üstlendiklerine gelince saray esnafının da bir nevi çarşı esnafı gibi örgütlendiği söylenebilir. Esnaf teşkilatı içerisindeki idareciler kethüda, yiğidbaşı, eh-i hibreler ve ihtiyac dâhilinde bölükbaşı ve nazırlar yer almakta olup bunlar çeşitli ihtiyaçların giderilmesi, esnaf içi düzenin sağlanması vazifesini görürlerdi⁴⁴. Esnaf idaresinde ön sırada yer alan kethüda ve yiğidbaşının ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında da saray tarafından verilen işlerin ilk muhatabları olduğu şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “...saray-ı sultanide, gerek hazine-i âmirede ve gerek harem-i hümâyûnda müceddeden bir eşya ihdâs olunmak iktizâ eylese, veyahut tamir ve termîmi lazım gelse, hazine kethüdası tarafından taberdârân-ı zülüfliyân vasıtasıyla, zikr olunan hirfetten hangi hirfet lazım ise bevvâbân-ı sultanî irsâl olunup ol hirfetin kethüdası veyahut yiğidbaşısı saray-ı sultaniyeye ihzâr olunup kethüda-i haziniyeye mülâki oldukda, iktizâ eden eşyanın ihdâsı veyahut tamir ve termîmi sipariş

⁴³ BOA, TSMA, D. 9604/2, s. 3-4.

⁴⁴ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi”, **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, İstanbul, 1986, s. 56.

olundukda...⁴⁵”. Yine serbest esnaf ile ehl-i hiref teşkilatı arasında bir benzerlik de usta-çırak ilişkisinde görülmektedir. Fakat serbest esnafta usta-kalfa-çırak hiyerarşisi varken ehl-i hiref-i hâssada sadece usta-şakird hiyerarşisi vardır. Burada zikredilen şakird tabiri ehl-i hiref-i hâssa hakkında yapılan çalışmalarda çırak olarak tabir edilmiştir. Fakat ehl-i hiref-i hâssayı daha çok bir sanat okulu gibi düşünmek icab etmektedir. Burada usta ve çıraktan ziyade, hoca ve talebe ilişkisi yer almaktadır. Bu nedenle buradaki şakirdi henüz bir vasfı olmayan çırak gibi düşünmek yerine belli bir sanat dalında hüneri olan ve ustasından bunun inceliklerini öğrenip bir müddet sonra usta sınıfına geçebilen bir talebe olarak düşünmek daha makul görünmektedir.

Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde ustalar sınıfında genel olarak her zaman en üst sırada zikredilen ser unvanlı kişilerin, başında olduğu sanat dalının organizasyonunu üstlendiği, hatta bazı hükümlerden serbest esnafın dahi sorumluluğunu yüklendiği görülmektedir.

1.5. Çalışma Biçimleri ve Vazifeleri

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının ana görevleri ve çalışma biçimleri *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*'de şu şekilde belirtilmiştir: “...ehl-i hiref tabir olunan esnaf ki vazife-i muayyene-i pâdişahî birle, mîrî ehl-i hiref itibar olunup, yedi sekiz yüz neferden mütecâviz esâmi olup ehl-i hiref değil ehl-i huzûr olduklarından şüphe olmayup, sefer ve hareket kayıtları dahi olmayup, ancak saray-ı hümâyûna müteallik her ne asıl hizmet iktizâ ederse, ücret-i kâmilelerinden izdiyâd-ı ücret ile hizmetleri mukarrer olup, her hirfetin mahsus kethüdâları, ve yiğidbaşuları olup ve mahsûsen ulûfe defterleri olup, ve arz ağaları addolunan, babüssaâde ağavâtından hazinedârbaşıağa marifetiyle, ağa-yı müşârunileyhin huzûrunda ulûfeleri tevzî' ve taksîm olunmak mu'tâd-ı kadîm olmağla, ve bilcümle ehl-i hirefin zâbiti hazinedârbaşıağa olup, hirfet-i mezbûr anın gerek mahlûlâtları ve gerek terakkileri ağa-yı müşârunileyhin arzına mahsus olup, müşârunileyhin arzı mücebince tevcih

⁴⁵ Abdullah b. İbrahim, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, s. 134b.

*olunagelmıştır*⁴⁶. Eserde görüldüğü üzere ehl-i hirefin hazinedarbaşının gözetiminde olduğu ve saraya ait her ne iş yapılması icap ediyorsa ehl-i hirefin yapması gerektiği ifade edilmiştir. Ehl-i hiref defterlerinde de teyit edebildiğimiz bu bilgilerin yanında eserde yer alan ehl-i hirefin sefer ve hareket kayıtlarının olmadığı bilgisi incelediğimiz defterlerde yanlış olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira birçok ehl-i hiref-i hâssa defterinde sefer ibareleri⁴⁷ olmakla birlikte sefere tayin olanların isimleri üzerine düşülen çeşitli derkenarlar da bulunmaktadır. Örneğin 1638/1048 masar mevâcibini içeren bir defterin başında “*mevâcib-i hademe-i ehl-i hiref der sefer-i hümâyûn der vacib-i masar sene 1048*⁴⁸” ibaresi yer almaktadır. Ayrıca 1638/1047 lezez mevâcibini içeren bir defterde de sefer ibarelerini ve çeşitli derkenarları görebiliyoruz. IV. Murad’ın Bağdat Seferi tarihine tekabül eden bu defterde hangi sınıfların ve kimlerin sefere gittiği belirtilmiştir⁴⁹. Listede sefere katılan sınıf ve kişi sayısına baktığımızda sefer sırasında ihtiyaca binaen bir seçimin yapıldığı görülmektedir. Çünkü çizmecilerden on beş, cerrâhlardan on, çamaşırcılardan yirmi bir kişi alınırken nakkâşlardan iki, mücellidlerden de bir kişi alınmıştır.

Sefere giden bu sınıflardan genelde kethüda, serbölük, seroda gibi unvanları olan kişilerin adlarının üzerine ‘sefere tayin olmuştur’ notları düşülmüştür. Bunlarla birlikte bazı şakirdânlar da bulunmaktadır. Fakat genelde sınıflarda üst mevkilerde olanlar tayin edilmiştir. Örneğin üçü şakird olmak üzere serkazganyân, kethüda ve seroda dâhil yedi kazganyân sefere yazılmıştır. Fakat çoğunlukla üst mevkide yer alan isimlerin sefere gitmeyip yerlerine başkalarını gönderdiklerini bu defterde görebiliyoruz. Örneğin külahdüzânlar sınıfında serkühâhdüzün sefere tayin edildiğini fakat ismi üzerine düşülen notta “*mezbûr ki yerine rızasıyla Halil... sefere tayin olunmuştur*⁵⁰” ibaresi yazılmıştır. Ayrıca mücellid sınıfında serbölüğün, hırratin sınıfında kethüdanın da yerine başkalarının gönderildiği notu düşülmüştür. Ordu

⁴⁶ Abdullah b. İbrahim, **Vâkı'ât-ı Rûz-merre**, s. 133b-134a; Filiz Çağman, “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilâtı”, **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 1988, s.74.

⁴⁷ BOA, YB. 04. D. 55; BOA, TSMA, D. 9613/4, s. 1, 2, 3, 4, 5.

⁴⁸ BOA, YB. 04. D. 55, s. 47.

⁴⁹ Bir mücellid, iki külahdüz, on iki gazzaz, on iki zergerân, iki sorguçcu, iki simkeş, iki sikkeği, iki kündeğâr, yedi postindüz, dokuz şemşirger, üç kemanger, sekiz tirger, iki siperdüz, yedi kazganyan, beş çilingir, iki saztırâş, sekiz neccâr, üç hırrât, on beş müzedüz, üç debbâğ, yirmi bir câmeşûy, on cerrâh, müteferrik sınıfından da on bir kişi sefere katılmıştır. (BOA, TSMA, D. 9613/4).

⁵⁰ BOA, TSMA, D. 9613/4, s. 1.

esnafı içindeki zanaatkârların tayinleriyle ilgili çeşitli usulsüzlüklerin olduğu görülmektedir. Hatırı sayılır, zengin, usta esnafın sefere yazılmayıp fakir, güçsüz kişilerin sefere yazılmalarının şikâyetleri sıklıkla yapılmıştır⁵¹. Bu bilgilerden yola çıkıldığında ehl-i hiref-i hâssanın sefer kayıtlarının olduğu, bunların gerektiğinde sefere de katıldıklarını görmek mümkündür.

Ehl-i hiref-i hâssanın görevlerinden biri de saraydan verilen siparişleri yapmak, tamir edilecek eşyaları onarmaktı. Zikrettiğimiz *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*'de bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. "...saray-ı sultanide gerek hazine-i âmirede ve gerek harem-i hümayûnda müceddeden bir eşya ihdâs olunmak iktizâ eylese, veyahut tamir ve termîmi lazım gelse, hazine kethüdası tarafından taberdârân-ı zülüfliyân vasıtasıyla, zikr olunan hirfetten hangi hirfet lazım ise bevâbân-ı sultanî irsâl olunup ol hirfetin kethüdası veyahut yiğidbaşısı saray-ı sultanîyeye ihzâr olunup kethüda-i haziniyeye mülâki oldukda, iktizâ eden eşyanın ihdâsı veyahut tamir ve termîmi sipariş olundukda,..⁵² Eserde görüldüğü üzere saraydan verilen eşyaların tamiri ya da saray tarafından istenen bir eşyanın yapılması söz konusu olduğunda bu iş hazine kethüdası tarafından zülüflü baltacılar aracılığıyla yapılırdı. Hangi sınıftan bir sanatçı ya da zanaatçıya ihtiyaç duyulursa o sınıfın kethüdası ya da yiğidbaşısı saraya getirilip hazine kethüdası ile görüştürülürdü. Neticede de hazine kethüdası gerekli olan siparişi onlara sunardı.

Esasında ehl-i hiref-i hâssadan istenen siparişler hazinedarbaşısı tarafından verilirdi. Örneğin *Sultan III. Murad Divanı*'nın serzergerân olan Mehmed Usta tarafından yapılan mücevherli cildinin ve *III. Murad Surnâmesi*'nin siparişlerini dönemin hazinedarbaşısı olan Zeyrek Ağa vermiştir. Her iki eserde de Zeyrek Ağa'nın adı geçmektedir⁵³. Ayrıca arşivde karşılaştığımız tarihsiz bir belgede de hazinedarbaşısının bazı ustalara işlenmek üzere verdiği hançer kabzası, kılıç kınları, gümüş ibrik vs. içeren bir listesi yer almaktadır. Listenin başında "*hazinedarbaşının bazı üstâdkârlarda olan işin beyân eder*⁵⁴" ibaresi yer alır. Altında da ustanın ismi ve ona verilen iş sıralanmıştır. Örneğin Kazgancı Hüseyin'e dört yüz elli dirhem gümüş

⁵¹ Şenol Çelik, "Orducu", *DİA*, C. 33, s. 372.

⁵² Abdullah b. İbrahim, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, s. 134b.

⁵³ Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilâtı", s.74.

⁵⁴ BOA, TSMA, D. 10126.

ibrik işlemeğe verilmiştir. 1037/1627 tarihli bir tamirat ve mubayaa defterinde de ehl-i hiref-i hâssa teşkilatından olan sanatkârlara tamir için verilen eşyalar zikredilmiştir. Örneğin sorguççubaşıya tamirat için verilen sorguçlar, yaycıya cila için verilen yaylar, kuyumcubaşıya tamir için verilen aynalar⁵⁵ gibi. Burada görüldüğü üzere 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın başlarında siparişler, hazinedarbaşı tarafından verilmektedir. 17. yüzyılın sonlarında ise *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*'de belirtildiği üzere siparişleri hazine kethüdası vermektedir. Zira hazinedarbaşının yardımcısı konumunda olan hazine kethüdası, 17. yüzyılın sonlarında mali sıkıntılar neticesinde enderûn hazinesi nakit yönünden eridiği için iç hazinenin yetkilisi konumuna gelmiştir⁵⁶. Bu yüzden siparişleri artık hazine kethüdanın verdiği düşünülebilir.

Ehl-i hiref-i hâssa sanatkârları gerektiği zaman çeşitli hizmetler için başka yerlere de gönderiliyorlardı. 993/1585 tarihli bir hükümde Manisa'da yapılmakta olan Muradiye Câmii'nin⁵⁷ tezyini için hâssa nakkâşları sınıfında üstad olan Mehmed Halife ve beraberinde on iki nakkâş Manisa'ya gönderilmiştir. Hüküm şu şekildedir: *“Lalaya ve mahmiye-i Manisada binâ olunan cami-i şerif binasına emîn olan ve dergâh-ı alî çavuşlarından Mehmed çavuşa hüküm ki hala cenâb-ı celâdet meabım tarafından mahmiye-i mezbûrede bina olunan cam-i şerifin mühimmi için hâssa nakkâşlarından Üstâd Mehmed Halife ile on iki nakkâş tayin olunup gönderilmiştir. Vusûl buldukda mezbûrların lazım olan yevmiyelerin vesâir kereste ve mühimmâtın tedârik edüp istihdâm eylesin*⁵⁸.

Daha önce ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nin serbest esnaf üzerinde dolaylı bir kontrol sistemi vardı. Bu da ihtisab resmi⁵⁹ ile fiyat ve kaliteyi belirleyen ihtisab yasalarının uygulanması şeklinde olurdu. Bunda hazinenin ya da halkın

⁵⁵ BOA, TSMA, D. 1072.

⁵⁶ Arzu T. Terzi, **Hazine-i Hâssa Nezareti**, TTK, Ankara, 2000, s. 2.

⁵⁷ Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazâsı**, TTK, Ankara, 1989, s. 101-103.

⁵⁸ BOA, Bab-ı Asafî, A.(DVNSMHH, D. 58, Hüküm 885.

⁵⁹ İhtisab Resmi: İhtisâbiye vergileri manasına gelip başlangıçta pazaryeri denetçisi olan muhtesiplere gelir kaynağı oluşturmak için oluşturulmuş bazı durumlarda da hazine tarafından açık arttırma ile iltizama verilmiştir. İltizama verilen bu ihtisab vergileri; ihtisab akçesi, narh kesme veya narhlık ve cerîme diye üç kalemden oluşurdu. (M. Murat Öntüğü, “İhtisab Resmi”, **Ahilik Ansiklopedisi**, C. II, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara, 2014, s. 27.)

çıkarlarının muhafaza edilmesi söz konusuydu⁶⁰. Bazı belgelerden anlaşılacağı üzere ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının bir vazifesi de serbest esnaf üzerindeki sorumluluğu olmuştur. Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan her sanat ya da zanaat dalının idari görevlileri serbest esnafta yer alan aynı sanat ya da zanaatten mesul olmuşlardır. Mesela İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde kadıya, İstanbul esnaf çarşısında alışverişi yapılan gümüş kapların çoğunun değiştirildiği ve bunların damgasız olduğu ayrıca değerinden çok yüksek fiyata satıldığı ifade edilmiştir. Hükümün devamında bu durumun kuyumcubaşidan sorulması ve kuyumcubaşı ile istişare edilmesi neticesinde de gümüş kapların kuyumcubaşı tarafından damgalanması istenmiştir⁶¹.

17. yüzyılın sonlarında yer alan 1106/1695 tarihli bir belgede de hâssa kürkçübaşı vekili olan Mehmed, İstanbul ve Edirne'deki kürkçü esnafının eskiden seksen samurdan bir kürk, yüz elli tane kakumdan bir kürk işlenirken bazı kürkçülerin buna muhalif olarak örneğin yetmiş samurdan bir tane kürk yaptıklarını ayrıca eski samur kürklerini tekrar işleyip sattıklarını bildirmiş ve bu duruma engel olmak için bir hüküm istemiştir. Hükümün devamında hâssa kürkçübaşı ve ehl-i hibre ve yiğidbaşları marifetiyle eskiden olduğu gibi kürklerin yapılmasını ve bunlara bir nizam verilmesi istenmiştir⁶². 1168/1755 tarihli bir hükümde de doğrudan hâssa kürkçübaşısına hitaben: *“hâssa kürkçü başısı...zide mecdihuya hüküm ki makarr-ı hilâfet-i saltanat-ı seniyyem olan Âsitane-i saadet âşiyenemde bey' ü şira olunan ecnâs kürklerin kıymeti rayicelerine arıza olan tefaviütü kesireden naşi ibadullahı bu misillû ziyân-ı hasardan vikaye ve siyanet iradesiyle nizamı kadim üzre bey' ü şira olunmak için....bu tertibü nizam üzere kürkler kat'a gayri mahallerde işlenmeyüp ve salifüzzikir odalarda işleyenlar dahi dane iştiralarında enva' ve mikdarları hâssa*

⁶⁰ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ**, Çeviren: Ruşen Sezer, YKY, 12. Baskı, İstanbul, 2009, s. 160-161.

⁶¹ 1001/1593 tarihli hüküm şu şekildedir: *“İstanbul kadısına hüküm ki hâlâ İstanbul Bezzazistanında ve kuyumcularında bey' ü şira olunan gümüş evâninin ekseri temgasız ve kalb olup, dirhemi üçer akçe değmez iken onar ve on ikişer akçeye bey' edüp Müslümanlara ve sayir müşterilere hayıf olduğu ilâm olunup südde-i saadetimde kuyumcu başı olan Mehmed zide mecduhu getirdiülp sual veçh-i meşruh üzere olduğın haber virmeğın gümüş evâninin minbaad temgasız bey' olunmıyup sahih temgalu evâni behasile bey' olunmasın emir idiüp buyurdum ki vusul buldukda mumailleh kuyumcu başı ile müşavere idiüp dahi bu hususa bizzat mukayyed ve Bezzazistanda ve gayri yerlerde nida ve muhkem yasağ vve tembîh etdiresin ki minbaad kalb ve temgasız evâni bey' ve şira itmeyüb ve ellerindeki kalb evânileri sızdırup kal idiüp ve hâssa kârhanede ve kuyumcu başıya temgaladup dahi bey' ü şira ettiresin...”* BOA, A.(DVNSMHH. D. 69, Hüküm 451; Ahmet Refik, **Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 6;

⁶² BOA, A.(DVNSMHH.D. 106, Hüküm 13.

*kürkci başlıklarının ilm-i lâhik olup...*⁶³” görüldüğü üzere İstanbul’da imal edilen kürklerle ilgili yapılan bir düzenleme doğrudan hâssa kürkçübaşına bildirilmiştir. Yine 1182/1768 tarihli başka bir hükümde de kuyumcular tarafından yapılacak olan altın eşyaların kaç kırat olması gerektiği ve kaç pula satılması gerektiği ile ilgili olarak ilk başta hâssa kuyumcubaşısına hitab edilmiştir. Hükümde hâssa kuyumcubaşının, kuyumcu esnafını uyararak, onlardan sultanın emrine itaat edilmesi istenmiştir. Söz konusu altın eşyaların ayırımı ve ayarının yapılması hususunda da bilirkişi olan ehl-i hibre ve bezzazistan kethüdasının yardımlarının alınması emredilmiştir⁶⁴.

1.6. Teşkilata Görevli Alımı

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üyeleri, kapıkulu halkı olduğundan ilk zamanlarda Hıristiyan asıllı pençik ve devşirme olan acemi oğlanlar arasından seçilmekteydiler. Sonraları ise dışardan alımlar yapılarak seçilmişlerdir⁶⁵. Bu durumu 16. ve 17. yüzyıla ait olan ehl-i hiref defterlerinin çoğunda görebiliyoruz. Örneğin 932/1526 tarihli defterde okçular sınıfından *Kasım Rus, Munis Hırvat, Behram Rus*⁶⁶ adları geçmektedir. Sanatkârların isimlerinden sonra baba adı yerine hangi milletten oldukları ya da nereden geldikleri yazılıdır. Ayrıca ehl-i hiref defterlerinde bazı sanatçıların isimleri üzerindeki derkenarlarda devşirme, pençik ve pişkeş olarak teşkilata dâhil oldukları görülmektedir. Örneğin 932/1526 tarihli defterde Ahmed Çerkes adlı sanatkârın ismi üzerine düşülen notta “*Sultan Selim Han zamanında pençik gelmiş*”, yine aynı defterde Hasan Arnavud adlı sanatkârın ismi üzerine “*an gılman-ı pençik âmed Sultan Bayezid Han zamanında*” Mustafa Görüce, ismi üzerine

⁶³ Ahmet Refik, **Hicrî On ikinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 179.

⁶⁴ “*Hâssa kuyumcubaşıya ve ehli hibreye ve bezazistan kethüdasına hüküm ki esnaf-ı kuyumciyanın imal ve ibadullahaya bey’ eyledikleri eşya-i zehebiyenin yirmi kırat ayarından noksan olmamak üzere imalleriçün mukaddemâ ferman-ı âli sadır olmuşiken mürur-ı eyyâmla nizamları muhtel ve yirmi ayarından noksan ile imal ve fûruht eylediklerinde ibadullahın hasaretlerini müeddi olmağla senki hâssa kuyumcu başı-ı mumaileyhsin hususu mezbur için takririn muccebince mukaddemce sadır olan emri şerifim muccebince kuyumciyana tenbih u te’kid ve cümlesi emr-i şerifime itaeten yedlerinde bulunan noksan ayar ile imal olunmuş eşya-i zehebiyelerin şikest ve ber mucceb-i emr-i şerifim imale mübaşeret eyleyüp lakin emr-i mezkûrda eşyay-i zehebiyye ile cevheriyyenin beyni tefrik olunmıyup umumu zikrolduğına binaen bu defa dahi seninle mumaileyh ehli hibre ve ihtiyar ustaların...*”; Ahmet Refik, **Hicrî On ikinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 218.

⁶⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, TTK, 4. Basım, Ankara 2014, s. 445.

⁶⁶ BOA, TSMA, D. 9706/1.

“an gilmân-ı devşirme”, Ali Hırvat adlı sanatkârın ismi üzerine ise “*an gilmân-ı pişkeş âmed*” ifadeleri yer almaktadır⁶⁷. 17. yüzyılda ise genel olarak sanatçıların isimlerinin ardından sadece babalarının isimleri yer almıştır. Derviş Hüseyin, Mehmed İbrahim gibi⁶⁸. 18. yüzyılda da aynı durum geçerli olup bu durum artık teşkilata alımlarda devşirme usulünün yapılmadığını göstermektedir. Zira 18. yüzyılda ehl-i hiref sanatkârlarının birkaçı dışında tümünün babalarının Müslüman olduğu görülmektedir⁶⁹.

Teşkilata sanatçı alımları, Osmanlı sultanlarının fethettikleri bölgelerdeki hüner sahiplerini, bilginleri, zanaatkârları, sanat erbabını ehl-i hiref-i hâssa teşkilatına dâhil etmesi yoluyla da olmuştur⁷⁰. Bunun yanı sıra, maaş defterlerinde *gılman-ı pişkeş* olarak kaydedilip çeşitli devletlerden veya beyliklerden hediye olarak gönderilen yetenekli sanatçılar ile serbest çalışan sanat ehlinden seçilmiş kişiler de teşkilatta yer almışlardır⁷¹.

Yukarda ifade edildiği üzere teşkilata çeşitli yollarla sanatkâr alımlarının yapıldığı görülmüştür. Bununla beraber saraya hizmet eden hâssa aşçısının, yeniçerilerin ya da ehl-i hiref teşkilatında yer alan sanatkârların çocuklarının da teşkilata dâhil edilebildiğini görmekteyiz. 932/1526 tarihli defterde bunun birçok örneği yer almıştır⁷². 17. yüzyıla ait defterlerde erken tarihli defterlere göre detaylı bilgiler yer almasa da burada da aynı sanat dalında akrabalık ilişkilerini görmek mümkündür. Örneğin mücellidbaşı olan Kara Mehmed b. Mehmed’in Yusuf b.

⁶⁷ BOA, TSMA, D. 9706/1.

⁶⁸ BOA, TSMA, D. 2924.

⁶⁹ Bahattin Yaman, **Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref**, s. 21.

⁷⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri”, s. 23.

⁷¹ Ünsal Yücel, **Türk Okçuluğu**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 362.

⁷² *Hüseyin bin Davud, Babası yeniçerilerden olup badehu hâssa çizmecilere ilhak olunup, mezkûr dahi sanatbirle yazılmış; Ahmed bin Hasan, Babası silahdarlar zümresinden olup...; Ahmed Rum, Babası hâssa aşçılarından olup...; Ali bin Hızır, Babası Sultan Selim Han’a kürkçübaşı olup mezkûr sanatbirle Sultan Selim Han zamanında yazılmış; Haydar b. Murad, Babası hâssa üstadlarından olup...; TSMA, D. 9706/1; İ. Hakkı Uzunçarşılı “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri”, s. 23-76.*

Mehmed ve İbrahim b. Mehmed adlı oğulları da aynı sınıf içerisinde yer almışlardır⁷³.

Pençik ve devşirme sistemi ile teşkilata alınan oğlanlar sanat ve hırfete yatkın olanlar ile müteferrik sınıftan sanatlarında kendilerini kanıtlamış olanlar, mensubu oldukları sınıfın şakirdi yani talebesi olarak teşkilata dâhil olurlardı. Şakirdler burada belli bir olgunluğa eriştikten sonra ustalar sınıfına geçerlerdi⁷⁴.

Ehl-i hiref-i hâssanın maaş defterlerinde gerek şakirdân sınıfına gerekse ustalar sınıfına geçişler çoğunlukla ehli hiref sınıflarından biri olan müteferrik sınıftan olmaktadır. Müteferrik sınıfı farklı sanat dallarındaki birçok sanatkârın birlikte yer aldığı bir sınıf olup diğer sanat dallarına gerektiğinde transferlerin yapıldığı bir gruptur. Sınıflara geçişler çoğunlukla müteferrik sınıftan olmakla birlikte bir sanat dalından farklı bir sanat dalına geçişler şeklinde ve şakirdân sınıfından ustalar sınıfına geçişler şeklinde de olmaktadır. Yapılan bu değişiklikler ilgili kişinin ismi üzerine derkenar olarak yazılmıştır. Örneğin ehl-i hiref-i hâssanın 1644/1054 recec mevâcibini içeren defterde debbağlar sınıfından üç kişinin şakirdan sınıfından usta sınıfına geçtiği bilgisi yer almaktadır⁷⁵. Yine 1637/1047 tarihli bir defterin masar mevâcibinde kâtipler sınıfında otuz yedi kâtip ve mücellidler sınıfında on dört usta mücellid ile bir şakirdi var iken aynı yılın recec mevâcibinde müteferrik sınıfından dört kişi kâtipler sınıfına katılmış olup kâtiplerin sayısı kırk bir olmuştur. Mücellidlerin şakirdân sınıfına da müteferrik sınıftan iki kişi gelerek mücellidlerin şakirdan sınıfının sayısı da üç kişi olmuştur. Yine aynı defterin masar mevâcibinde kılıç yapanların oluşturduğu şemşirgerân sınıfında yirmi dört usta olup hiç şakirdânı yokken, recec mevâcibinin olduğu defterde müteferrik sınıftan dört kişi gelerek şakirdân sınıfını oluşturmuşlardır⁷⁶.

Teşkilattan herhangi bir sınıfta ölüm vs. sebeplerle boşalan bir yer olduğu zaman boşalan yer genelde boş kalmaz aynı sınıfın en kıdemlisi onun yerine geçerdi.

⁷³ TSMA. D. D.7253, H. 1014 masar mevâcibi; Rıfki Melûl Meriç, **Türk Cild Sanatı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1954, s. VI.

⁷⁴ Rıfki Melûl Meriç, **Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar**, s.VI.

⁷⁵ BOA, YB. 04. D. 58.

⁷⁶ BOA, YB.04. D. 53.

Mesela 1085/1675 tarihli üç ayrı belgede cameşûy Mehmed b. Mustafa, kemânger Receb b. Mehmed ve mücellid Mehmed b. Üveys'in vefat etmesiyle aynı sınıftan yeni sanatkârların enderûn hazinedarbaşısının teklifi üzerine yapılan tayinleri yer almaktadır⁷⁷. Bir başka örnek de 1084/1673 tarihli olan belgede ehl-i hiref kâtiplerinden Hızır'ın ref edilerek yerine Hüseyin'in getirildiği hazinedarbaşının arzı ile bildirilmektedir⁷⁸. 1204/1789 tarihli bir belgede de ehl-i hirefin nakkâşlar sınıfından Mehmed veled-i Hüseyin'in öldüğü onun yerine yine aynı sınıfın baş mülâzimi olan Mustafa ibn-i Osman'ın geçmesi için enderûn hazinedarbaşının arzı yer almaktadır⁷⁹.

Yine ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında unvanların yer aldığı sınıflarda unvanlar arası geçişleri gösteren örnekler de görebiliyoruz. Misal olarak 1209/1794 tarihli bir belgede çizmeciler zümresinin yer aldığı müzedûzân sınıfında kethüda olan Mehmed b. Hüseyin çizmecibaşılığa terfi ederken yerine de yine aynı sınıfta yer alan Sarı Mehmed veled-i Hüseyin isimli sanatçı kethüda unvanına mazhar olmaktadır⁸⁰.

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatından ayrılmalar da çeşitli şekillerde olmuştur. Ehl-i hiref defterlerinden edindiğimiz bilgiler ışığında teşkilattan ayrılmalar daha çok sanatkârların ölümü ile gerçekleşmiştir. Bu durum birçok ehl-i hiref defterinde ölen sanatkârın ismi üzerine “*el müteveffâ*” ibaresi ile gösterilmiştir.

Kurumdan ayrılmaların sanatkârın kendi rızasıyla da olabildiği 1111/1700 tarihli bir *buyruldu*'da görülmektedir. “...*ehl-i hirefe tâbi'cema'ât-i kâtibân-ı kütüb'de yevmî iki akçe ulûfeye mutasarrıf olan Mehmed Halife kendü hüsn-i rızasıyla bâ'is-i-arz-ı ubûdiyyet Ali veled-i Mustafa kullarına kasr-ı yed etmeğin gedük-i mezkûr yevmî iki akçe ile merkum kullarına tevcîh inâyet buyrulmak recâsıyla der-i devlete arz olundu. Bâki emr ü fermân der adlindir*”⁸¹. Böyle olmakla birlikte defterlerde yer alan bazı derkenarlarda sanatkârların kimi zaman kaybolduklarına kimi zaman da kaçtıklarına dair notlar da bulunmaktadır. Örneğin

⁷⁷ BOA, AE. SMMD. IV. 89. 10561.

⁷⁸ BOA, AE. SMMD. IV. 40. 4623.

⁷⁹ BOA, C. BLD. 39. 1908.

⁸⁰ BOA, C.SM. 21/1081.

⁸¹ Hilal Kazan, “*Ehl-i Hiref Defterlerinde Kâtipler*”, (Yüksek lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul, 1999, s. 130.

965/1557 tarihli bir ehl-i hiref defterinde kemhâcılarının bulunduğu sınıfın şakirdlerinden olan Macar asıllı Mustafa ismi üzerine “*kaybolduğu ecilden iki ulûfedir ki bâkiye konulub ulûfesi çıkmaz*”. Yine aynı sınıfın şakirdlerinden olan Bosnalı Ferhad adlı sanatkâr için de düşülen nottan zikredilen şahsın kaybolduğu bu yüzden de ulûfesinin çıkmadığı belirtilmiştir. Zikrettiğimiz defterde yine aynı sınıfın yani kemhâcılar sınıfının şakirdlerinden olan Kastamonu’lu Mehmed adlı sanatkârın ismi üzerine düşülen derkenarda bu sefer kaçtığı ifade edilmiştir. “*kaçtığı ecilden ulûfesi bâkiye konuldu*”⁸².

Ehl-i hiref teşkilatında işini iyi yapan, teşkilatta olmayı hak eden gelip başkasının yerine geçebilirdi. Şöyle ki 1084/1673 tarihli bir belgede “*...hâliyâ ehl-i hiref kâtibi olan Hızır ref’ olunup iş bu bâ’is-i arz-ı ubûdiyyet Hüseyin kulları mahâlli merhâmet ve müstehâkk-ı inâyet kulların olmağın tevcîh olunup ruus-ı hümâyûn sadaka ve ihsan buyrulmak recâcına pâye-i serîr-i a’lâyâ arz olundu bâki fermân adalet unvanındır. (Bende Hasan Serhazîn-i Enderûn-ı hâssa)*⁸³” şeklindeki buyrulduya “*mûcebince tevcîh olunmak buyruldu*” kaydı ile onay verilmiştir.

1.7. Sanatkârların Aldıkları Ücretler ve İhsanlar

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üyelerinin mevâcibleri günlük olarak hesaplanır ve üç ayda bir ödeme yapılırdı. Ulûfe de denilen bu maaşlar hicri yıla göre her üç ayın sonunda ödenirdi. Yapılan her bir ödemeye taksit anlamına gelen *kıst* denilirdi⁸⁴. Birinci kıst için muharrem, safer ve rebiülevvel aylarının kısaltması olan masar; ikinci kıst için rebiülahir, cemaziyelevvel, cemaziyelahir aylarının kısaltması olan recec; üçüncü kıst için recep, şaban ve ramazan aylarının kısaltması olan reşen; dördüncü kıst için de şevval, zilkade ve zilhicce aylarının kısaltması olan lezez mevâcibi tabiri kullanılırdı. Bu şekilde senede dört kez ödemeler yapılırdı.

Ehl-i hiref teşkilatının ödemeleri devletin merkez gider bürolarından olan ve maliyeye bağlı, piyade mukabelesi kaleminden ödeniyordu⁸⁵. Ehl-i hiref üyelerine

⁸² BOA, TSMA, D. 9612, s. 6.

⁸³ BOA, AE. SMMD.IV. 40.4623.

⁸⁴ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 275.

⁸⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 271.

yapılan ödemeler ehl-i hirefin maaş defterlerine kaydediliyordu. Bu defterlerde her bir üyenin ismi, varsa unvanı ve hemen altına aldığı ücret miktarı da yazılıdır. Çoğu defterin en sonunda ise sanatkârların toplam sayıları ve bunlara ödenen toplam meblağ yer almaktadır⁸⁶. Bazı mevâcip defterlerinde de ehl-i hirefin aldıkları toplam meblağı görmek mümkündür⁸⁷. Ayrıca Osmanlı kanunnâmelerinde de teşkilat çalışanlarının toplam sayılarını ve aldıkları toplam ücretleri görmek mümkündür. Örneğin 17. yüzyılda yazılan *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*'da ehl-i hiref üyelerinin yedi yüz otuz beş kişi olduğu belirtilmiştir. Bunların yevmiyelerinin 3864 akçe olduğu mukarrerlerinin yani üç aylık bir taksitin de üç yük 42.008 akçe olduğu ve bunun yıllık olarak mevâciplerinin toplamda on yük 68.032 akçe ederi olduğu ifade edilmiştir⁸⁸. Aynı şekilde Sultan IV. Mehmed zamanında yazıldığı tahmin edilen *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde de aynı bilgiler yer almıştır⁸⁹.

Ehl-i hiref-i hâssanın ücretlerini kimden, nereden ve ne şekilde aldıklarını *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*'de şu şekilde ifade edilmiştir. "...rûz-ı ulûfe divân-ı saray-ı sultanîde, cümle ocakların, vesâir hüddâmân-ı şehriyârinin mevâcibleri ihrâc olundukda, ehl-i hirefin dahi mevâcibleri ihrâc olunup, hazinedârbaşı ağa tarafına teslîm olunur ve saray-ı âmire-i padişahide, eski divân-hâne tabir olunan mahalde, hazinedârbaşı ve kilercibaşı, ağaların birbirine muttâsıl mahsus hücreleri olup ehl-i hirefin ulûfeleri, hazinedârbaşı ağa huzûrunda, eski divân-hânede sergi olup ağa-yı müşârunileyhin muhasebeciliği hizmetinde olan kâtip efendi marifetiyle ulûfeleri tevzî' olunmak kânun-ı kadimdir"⁹⁰. Görüldüğü üzere ehl-i hiref-i hâssanın ulûfeleri saray ağalarından olan hazinedarbaşının nezaretinde, yardımcısı Kâtip Efendi eliyle dağıtılıyordu. Bu dağıtım işi Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunan *Divanhâne* adlı yerde icra ediliyordu.

⁸⁶ BOA, MM, D. 6299, s. 59; BOA, MM, D. 2308, s. 254.

⁸⁷ Bab-ı Defteri, D.PYM, 35187; TSMA, D. 9587, s. 5.

⁸⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, Hazırlayan: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998, s. 91.

⁸⁹ Eyyubî Efendi, *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Eren Yayınları, İstanbul, 1994, s. 34.

⁹⁰ Abdullah b. İbrahim, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, s. 134a.

Hazinedarbaşıya tabi olan ehl-i hiref teşkilatının mevâciblerinin mercii ise Başdefterdar idi. Ehl-i hiref-i hâssanın tüm resmi işlemleri bağlı buldukları kalemlerde defterlere geçirilerek ellerine tezkireleri verilirdi⁹¹.

Teşkilat üyeleri maaşlarını kendileri alabildikleri gibi başkalarının vasıtasıyla da alabiliyorlardı. Ehl-i hirefin maaş defterlerinde sanatkârlar maaşlarını kendileri almışsa “*be-hod*”, başkaları vasıtasıyla almışlarsa “*be-dest-i...*” gibi ibarelerle belirtilmiştir⁹².

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde yer alan sanatkârlardan biri öldüğünde ya da teşkilattan herhangi bir sebepten ayrıldığında söz konusu kişinin aldığı ücret bazen teşkilat üyeleri arasında paylaştırılırdı. Bazen de ücretin bir kısmı hazineye aktarılırdı. Örneğin 1671 tarihli bir defterde 19,5 akçe alan nakkâşlar sınıfından Hasan Mehmed ismi üzerine şu not düşülmüştür: “*müteveffâ becâyiş Ömer Musa âmed bâ-arz-ı ağa bâ-ruus’ı hümâyûn fi 16 s. sene 1082 yevm 17.5 minha yevm 7 tevzi’ şûd bâ- ruus’ı hümâyûn el bâki be-hazine mânde yevmiye 10,5*” görüldüğü üzere Hasan b. Mehmed’in almış olduğu 19,5 akçenin 7’si dağıtılmış olup 10,5 akçesi hazineye bırakılmıştır. Kalan 2 akçe ise sınıfa yeni alınan Ömer b. Musa’ya maaş olarak kalmıştır. Çünkü aynı defterde Ömer b. Musa’nın iki akçe ile göreve başladığı belirtilmiştir⁹³.

Teşkilattan ayrılan kişilerin maaşları sadece tabi oldukları sınıf arasında değil diğer sınıflara da dağıtılabiliyordu. 1691 tarihli iki ehl-i hiref-i hâssa defterinin ilkinde sernakkâş olan Hasan b. Rıdvan’ın aldığı ücret 6 akçe iken sikkegenlerin bölükbaşısı olan Mehmed b. Nasûh’ın mahlûlünden yarım akçe almıştır⁹⁴. Daha sonraki defterde serkazgâni Mehmed b. Abdullah’ın görevden ayrılmasıyla aldığı ücretin bir kısmı olan 1,5 akçe, sernakkâş Hasan b. Rıdvan’a zam olarak

⁹¹ Rıfki Melûl Meriç, **Türk Nakış San’atı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar**, Türk ve İslâm San’atları Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1953, s. VI-VII.

⁹² Sakine Akcan Ekici, “**III. Mehmed Döneminde 1596-1601 Tarihleri Arası Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Sanatkârlar**”, s. 20.

⁹³ BOA, MM, D. 2308.

⁹⁴ “*Hasan Rıdvan Sernakkâş 6/6,5 Ziyâde şûd ‘an mahlûl-ı Mehmed Nasûh serbölük-i Sikkei bâ-tezkire-i serhazîn-i enderûn yevm 0.5.* (BOA, MM. D. 3738)

verilmiştir⁹⁵. Böylelikle Hasan b. Rıdvan adlı nakkâşa hem sikkegenlerin hem de kazgânilerin mahlûllerinden ücret ödenmiştir.

Maaşlarını üç ayda bir alan ehl-i hiref üyelerinin ücretleri bağlı buldukları sınıflara ve buldukları konumlara göre değişebiliyordu. İncelediğimiz birçok defterde genel itibariyle kuruma yeni girenler yani şakirdan sınıfında yer alanlar az bir ücret alırlarken, usta sınıfında yer alanlar özellikle bölükbaşı, kethüda ve seroda gibi unvan sahibi kişiler daha yüksek ücretler almışlardır. Durum böyle iken kimi zaman şakirdlerin ustalardan daha yüksek ücret aldıkları da görülmektedir. Mesela 1604 tarihli bir ehl-i hiref-i hâssa defterinde şakirdan sınıfında yer alan Mustafa b. Süleyman, Pirî Zerkûb, İmirze b. Veli adlı mücellidler, usta sınıfında yer alan Mehmed b. Ahmed, Mustafa Mücellid, İbrahim b. Mehmed ve Osman b. Mustafa'dan daha yüksek ücret almışlardır⁹⁶. Ehl-i hiref içerisinde ince işçilik gerektiren sınıflar da diğerlerine nazaran daha yüksek ücret almışlardır. Örneğin kuyumcular ya da nakkâşlar sınıfı okçulardan, çizmecilerden ya da debbağların oluşturduğu sınıftan çok daha yüksek ücret almışlardır.

Ehl-i hirefin aldığı ücretler sadece ulûfeleri ile sınırlı değildi. Kendilerine bir iş verildiğinde tekrar ücret ödenmekteydi. Bu durum *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*'de de şu şekilde zikredilmiştir. “...saray-ı hümâyûna müteallik her ne asıl hizmet iktizâ ederse, ücret-i kâmilelerinden izdiyâd-ı ücret ile hizmetleri mukarrer olup...”⁹⁷”

Ehl-i hiref-i hâssa üyeleri bayram, düğün ve taht değişikliği gibi önemli günlerde padişahтан çeşitli inâmlar ve terakkiler alırlardı. *Selaniki Tarihi*'nde Sultan II. Selim'in cülüs-i hümâyûnları sırasında yapılan inâm ve terakkiler şöyle zikredilmiştir. “*Ebnâ-i sipâhiyâna ve silahdârâna beşer akça terakki ve ulûfeciyân-ı yemîn ve yesâr üçer akça terakki ve gurabâ-i yemîn ü yesâr dörder akça terakki, ıstabl-ı âmireye ve matbah-ı âmire halkına ve cebeciyâna ve topçiyâna birer akça terakki ve şâkirdâna buçuk, hazîne-i âmire hâcelerine, müşâhere-horâna beşer akça terakki, şâkirdâna birer akça terakki ve cemâ'at-ı ehl-i hirefe birer akça terakki,*

⁹⁵ “*Hasan Rıdvan Sernakkâş 6,5/ 8. Ziyâde şûd 'an mahlûl-ı Mehmed Abdullah serkazgâni-i sabık bâ-tezkire-i ağa yevm 1,5*”(BOA, MM. D. 3738)

⁹⁶ BOA, MM, D. 7312.

⁹⁷ Abdullah b. İbrahim, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, s. 133b.

beşer yüz in'âm, mutlaka şâkirdâna beşer yüz in'âm...⁹⁸” yine aynı eserde bu kez Sultan III. Mehmed’in cülusu dolayısıyla verilen inâmlar şu şekilde zikredilmiştir. “*ve culûs-ı saltanattan üç gün geçtikde...-kapu-halkına umûmen in'âm-ı Şehenşâhî virilsün- diyü fermân olundu....ve sstâbl-i âmire halkına ve matbah-ı âmire hüddâmına ve ehl-i hiref cemâ'atına kanûn-ı kadîm üzre bahşîşler tevzî' olundu.⁹⁹*” görüldüğü üzere ehl-i hiref de kapı halkından olduğu için bu inamlara mazhar olmuşlardır. Ayrıca ehl-i hiref-i hâssa üyeleri zikrettiğimiz önemli günlerin dışında yeni yapılan cami, kasır ve sahilsaray gibi yapıların inşa edildiği dönemlerde de özenle işledikleri eserlerini padişaha takdim ederlerdi. Bunun karşılığında ise padişahın çeşitli inâmlar alırlardı¹⁰⁰.

Ehl-i hiref sanatkarlarının özel günlerde gerek padişaha sundukları hediyeler gerekse bunun mukabilinde onlara sunulan inamları gösteren defterler mevcuttur. Hediye ve inam defterleri denilen bu defterlerde ehl-i hiref-i hâssa dışında serbest çalışan sanatkarların da zikredilen vesilelerle padişaha hediyeler sundukları ve karşılığında inama nail oldukları ceyb-i hümâyûn ve masraf defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır¹⁰¹. 16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait hediye ve inam defterleri Rıfkı Melül Meriç ve İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından yayınlanmıştır. Hediye defterlerinin başında “*suret-i defter oldur ki üstâdkârlar getürdiği bayramlığı beyân eder¹⁰²*” ibaresi yer alır. Bunun altında da sanatkarların kendi alanlarında özenle yaptıkları eşyalar ve isimleri yer alır. İnâm defterlerinin başında da “*defter oldur ki bayramda iş getürüb in'âm verilen üstâdlar bunlardır ki zikr olunur¹⁰³*” ifadesi yer alır. Bu ifadenin altında da sanatkarlara verilen hediyeler ve ücretler zikredilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde 17. yüzyıla ait herhangi bir inâmat defterine rastlanmamıştır.

⁹⁸ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. I, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, s. 51.

⁹⁹ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, C. II, s. 438.

¹⁰⁰ Rıfkı Melül Meriç, “Bayramda Padişahlara Hediye Edilen San’at Eserleri ve Karşılıkları”, **Türk San’atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I**, Hazırlayan: Enstitü Yönetim Kurulu, Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1963, s. 764.

¹⁰¹ Rıfkı Melül Meriç, “Bayramda Padişahlara Hediye Edilen San’at Eserleri ve Karşılıkları”, s. 765.

¹⁰² BOA, TSMA, D. 6503; BOA, TSMA, D. 9602/1.

¹⁰³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkarlar) Defterleri”, s. 68; Rıfkı Melül Meriç, “Bayramda Padişahlara Hediye Edilen San’at Eserleri ve Karşılıkları”, s. 771.

1.8. Çalışma Mekânları

Bilindiği üzere ehl-i hiref-i hâssa çeşitli sınıflardan oluşmaktaydı. Her bir sınıf farklı bir sanat ya da zanaat dalıyla iştiğal ederdi. Bu sınıflarda usta-talebe ilişkisi çerçevesinde eğitim de verilirdi. Bu nedenle bu sanat dallarının her birinin atölyesinin de farklı olduğunu düşünmek mümkündür.

Ehl-i hiref-i hâssa birçok birimden oluşuyordu. Farklı sanat dallarını ihtiva eden bu birimlerin tümünün çalışma mekânları henüz tespit edilememiştir. Fakat *Hünernâme*'de Seyyid Lokman, sarayın birinci avlusunda hangi sanat dallarının olduğunu ifade etmemekle birlikte burada sanatçı atölyelerinin olduğunu belirtmiştir. Söz konusu atölyelerin yeri eserdeki minyatürden de anlaşılacağı üzere Aya İrini Kilisesi'nin arkasındaki hasır işliklerinin hemen bitişiğinde yer alıyordu. Bazı bilgiler ışığında bu sınıfların kuyumcu, zerdûz ve hakkâklar olduğu belirtilmektedir¹⁰⁴. Ayrıca bu sanat dallarının 16. yüzyıl kaynaklarında iç darphane denilen saray darphanesine bağlı oldukları ifade edilmektedir¹⁰⁵. Hezarfen Hüseyin Efendi de Topkapı Sarayı'nın birinci avlusundan bahsederken darphane yakınında hasırcılar kârhânesinin olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁶. Buradaki hasırcıların bûr'yabafân-ı hâssa olması gerektir. Zira bu hasır işlikleri hakkında Kanuni Sultan Süleyman'ın 1527-28 yılında yaptırdığı tadilatın masraf defterlerinde *hasırhâne-i hâssa* tabiri kullanılmıştır¹⁰⁷.

Ehl-i hiref teşkilatının en önemli sınıflarından biri olan nakkâşlar sınıfının çalışma mekânları olan nakkâşhane ile ilgili de çeşitli görüşler mevcuttur. Genel olarak nakkâşhanenin bir Bizans yapısı olan ve alt katında veya bodrumunda vahşi hayvanların olduğu Aslanhâne'nin üst katında olduğu ifade edilmiştir. Günümüzde

¹⁰⁴ “çeşme kurbinde dîvânâhâne-i defterdârân ve âna makrûn anbâr-ı mühimmât ve kârhâne-i üstâdan” (Filiz Çağman, Filiz Çağman, “Saray Nakkâşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler”, **Sanat Tarihinde Doğudan Batıya**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1989, s. 39.

¹⁰⁵ Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, Çeviren: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2006, s. 76.

¹⁰⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998, s. 57.

¹⁰⁷ Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, Çeviren: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2006, s. 75.

var olmayan bu yapı (Aslanhane), Mimar G. Fosatti tarafından Darülfünun binası olarak inşa edilen eski Adliye Sarayı'nın yerinde yer alıyordu¹⁰⁸.

Osmanlı dönemi kaynaklarında Aslanhane ile ilgili verilen malumatta yapı ile birlikte Nakkâşhâne'nin de adı geçmektedir. Evliya Çelebi: “*Aslanhane'nin üst tabakaları kat kat kârgîr yapı odalardır ki bütün usta nakkâşlar bu iş yerinde otururlar*¹⁰⁹.” diyerek nakkâşların Arslanhane'nin üst katındaki hücrelerde sakin olduklarını ifade etmiştir. 17. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Eremya Çelebi de eserinde nakkâşhanenin biraz daha yukarıda olduğunu belirtmiştir. “*Burada kubbe pencereleri kapanmış olduğu halde bir arslanhane vardır....biraz daha yukarda nakkâşhane vardır. Burada, sarayın beylik nakkâşları otururlar*¹¹⁰.” Bir başka Osmanlı tarihi kaynağı olan Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Nusretnâme*'sinde de Eremya Çelebi'nin verdiği bilgi doğrultusunda nakkâşhaneden bahsedilmiştir. Eserde Sultan III. Ahmed'in, şehzadeleri için verdiği sünnet düğününün bir kısmını Aslanhane yanında bulunan nakkâşhane üzerine inşa edilen yeni köşkten izlediğine değinilmektedir¹¹¹.

1527-1528 yılına ait Arslanhane'nin üst katının tamirine ilişkin Gülru Necipoğlu'nun sunduğu bir belge de nakkâş atölyelerinin erken dönemden itibaren burada olduğunu teyit eder niteliktedir. Bu belgede Arslanhane'nin üstünde yer alan kemerin ve nakkâş işliklerinin tamirinden bahsetmektedir¹¹². Böyle olmakla birlikte Aslanhane üst katında yer alan nakkâşların sarayın ehl-i hiref-i hâssa teşkilatından olup olmadıkları anlaşılmamaktadır.

¹⁰⁸ Semavi Eyice, “Arslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 11-12, İstanbul, 1964, s. 26.

¹⁰⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 1. Kitap, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 389.

¹¹⁰ Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi*, Tercüme: Hrand D. Andreasyan, Eren Yayınları, İstanbul, 1988, s. 4.

¹¹¹ “...Pâdişâh-ı gazî hazretleri dahi Eski Saray'dan uğrun yol ile Yeni Saray'a ve andan Bâb-ı hümâyûndan taşra çıkup cebe-hâne önünden geçüp Arslan-hâne kurbûnda vâki' nakkâş-hânede şâh-ı râha karşı bir köşk binâ ve âna teşrif ve nûr-dîdelerin ve bütün âlâyı ol mahalden seyr edüp bindi...” Mehmet Topal, “*Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Nusratnâme*” (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi TAE, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2001, s. 923-924.

¹¹² “*Be cihet-i meremet-i kârhâne-i nakkâşân ma'a kemer der fevk-i arslân-hâne der kurb-ı meydân-ı sevâ*” BA, MM, 17884, Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar**, s. 75-76.

Aslanhane ile ilgili yukarda ifade ettiğimiz bilgiler haricinde yeni bilgilere de ulaşılmıştır. Selman Can, Aslanhane ile ilgili bir çalışmada, 1802 senesinde Sultanahmet'teki cebehâne yangınından dolayı zarar gören Aslanhane ve çevresindeki yapılar hakkında dönemin başmimarı İbrahim Kâmi Efendi ve binaemini Mehmed Emin Efendi tarafından hazırlanan bir keşif raporu sunmuştur. Bu rapordan önce oluşan yangında Arslanhanenin ve yanında bulunan nakkâşhane, terziler kârhanesi ve sim sakalar kışlasının tamirlerinin imkân dâhilinde olup olmadığı ve ayrıca nakkâşhanenin işlevinin ne olduğu gibi sorular Başmimar İbrahim Kâmi Efendi'ye sorulmuştur. Bunun üzerine hazırlanan raporda, arslanhane ve nakkâşhanenin eski iki ayrı bina olduğu, bu binaların depremde hasar görüp yandıkları ve kullanılamaz hale geldikleri ifade edilmiştir. Nakkâşhane hakkında da verilen malumatta söz konusu nakkâşhanenin Sultan I. Ahmed döneminde (1603-1617) mimarbaşıya bağlı olarak çalışan nakkâşlar esnafına tahsis edilmiş bir mekân olduğu buradaki nakkâşların saraya bağlı olan ehl-i hiref teşkilatıyla bir alakası olmadığı ifade edilmiştir¹¹³.

Bu bilgiler doğrultusunda saray dışında yer alan Aslanhanenin üst katındaki nakkâşların hâssa nakkâşları olmadıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra sarayın birinci avlusunda Kanuni Sultan Süleyman'ın nakkâşbaşı olan Şah Kulu'na özel bir atölye verdiği ve Sultan'ın bazen gidip kendisini izlediği ifade edilmiştir¹¹⁴.

Sonuç olarak ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı ortalama kırk üç sınıfın olduğu ve her bir sınıfın ayrı birer sanat ya da zanaatla uğraştığı ve bunların toplam sayısı dönemsel olarak değişmekle beraber bazen istihdam edilen kişilerin sayısının binin üzerinde olduğu bir teşkilattı. Böyle büyük bir teşkilatın çalışma mekânlarının tümünün saray içinde yer alması imkân dâhilinde görünmemektedir. Zira *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*'de "*müceddeden bir eşya ihdâs olunmak iktizâ eylese veyahut tamir ve termîmi lazım gelse, hazine kethüdası tarafından taberdârân-ı zülüfliyân vasıtasıyla, zikr olunan*

¹¹³ Selman Can, "Arslanhane Üzerine Yeni Bilgiler", **Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl)**, Editör: Sümer Atasoy, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 361-362.

¹¹⁴ Müjgan Cunbur, Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menakıb-ı Hünerverân), Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, 1982, s. 114; Filiz Çağman, "Saray Nakkâşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler", **Sanat Tarihinde Doğudan Batıya**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1989, s. 36.

*hirfetten hangi hirfet lazım ise bevvâbân-ı sultanî irsâl olunup ol hirfetin kethüdası veyahut yiğidbaşısı saray-ı sultaniyeye ihzâr olunup kethüda-i haziniyeye mülâki, oldukda, iktizâ eden eşyanın ihdâsı veyahut tamir ve termîmi sipariş olundukda*¹¹⁵” ifadeleri ile bir sipariş verildiğinde zülüflü baltacılar aracılığıyla ilgili sınıfın kethüdası yahut yiğidbaşısı çağrılarak iş verildiği düşünüldüğünde çoğu sınıfın atölyelerinin saray dışında olduğu söylenebilir. Ayrıca Hafız Mehmed Refik’in Enderûn teşkilatı ile ilgili makalesinde hazinedarbaşının görevlerini saydığı kısımda ehl-i hiref teşkilatının dışarıdan işlerini yürüttüğü ifade edilmiştir¹¹⁶.

1.9. 1671’de Teşkilatta Yaşanan Değişim

Siyasi ve ekonomik olayların sanat faaliyetleri üzerine olan etkileri yadsınamaz. Ayrıca sultanların sanat hamiliğinin de etkisi büyük önem arz etmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın başlarında zengin bir dönem yaşandığı ve sarayın hamiliğinin son derece cömert olduğu dönemlerde sanat da buna paralel olarak gitmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında ise üretilen eserlerde nicelik ve nitelik yönünden bir gerileme olduğu görülmüştür. Bunun sebepleri ise sanatın hamiliğini yapan güçlü sultanların bu dönemde ender olması ve ekonomik gerilemenin yaşanmış olmasına bağlanmıştır¹¹⁷.

17. yüzyılın sonlarına doğru gerek sanat dallarında gerekse teşkilatta istihdam edilen sanatkarların sayısında önemli bir değişiklik arz etmeyen ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı 1671 sonrası önemli değişiklikler yaşamıştır. Söz konusu değişikliği 17. yüzyıl içerisinde başka bir örneği olmayan bir ehl-i hiref-i hâssa defterinde görebilmekteyiz. 1671 tarihli olan bu defter müstakil olmayıp iki defter şeklinde düzenlenmiştir. Birbiri ardına gelen her iki defter de masar mevâcibini içermektedir. Fakat ilk defterin başında *kable ez yoklama* yani *yoklamadan önce* ibaresi yer almaktadır. Diğer defterin başında ise *ba’de ez yoklama* yani *yoklamadan sonra*

¹¹⁵ Abdullah b. İbrahim, **Vâkı’ât-ı Rûz-merre**, s. 134b.

¹¹⁶ “...Hazine koğuşunda bulunan enderûnlilere zâbıtalık ve sarayın melbusât ve mefruşâtına ait eşyasını tedârik ve saray işleriyle hâricte iştiğâl eden ehl-i hiref ve sınıyî’ a nezâret ve bunların maaşlarını ve ücretlerini tesvîye etmek bu ağaya aitti...” Hafız Mehmed Refik, “Fatih Asrında Enderûn-ı Hümâyûn Teşkilatı”, **Edebiyat-ı Umûmiye Mecmûsı**, C. 1, 24 Rebiülahir 1335, s. 274.

¹¹⁷ Esin Atıl, “Osmanlı Sanatı ve Mimarîsî,” s. 469.

ifadesi yazılmıştır¹¹⁸. Bu defterlerin verdiği bilgiler ışığında 1671 sonrası teşkilattaki yaşanan değişiklikler aşağıda ele alınacaktır.

1.9.1. Hiyerarşide Yaşanan Değişim

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında 17. yüzyılın başlarında ser, kethüda, serbölük, seroda gibi unvanlar yer almışken zamanla bu unvanların kaldırıldığı hatta sadece ser unvanının kaldığı görülmüştür. Defterlerden özellikle nakkâşlar ve mücellidler sınıfında 1647'den sonra seroda unvanının kalktığı müşahede edilmiştir¹¹⁹. Daha sonra zaman içerisinde önce kethüda sonrasında da serbölük unvanı kaldırılmış olup sadece ser yani sermücellid, sernakkâş unvanı kalmıştır.

1671'den sonra yani yoklama yapıldıktan sonra ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında talebe diyebileceğimiz şakirdân sınıfı ise tamamen kaldırılmıştır. Teşkilata çoğunlukla ilk başta şakird olarak alınan ve burada belli bir eğitimden geçtikten sonra usta sınıfına geçebilen bu grup kaldırılarak sadece usta seviyesindeki sanatkârlar kurumunda varlığını devam ettirmiştir. Bu durum bize bu tarihten sonra ehl-i hiref-i hâssanın artık bir eğitim kurumu olmaktan çıktığını göstermektedir.

1.9.2. Kaldırılan ve Yeni Dâhil Edilen Sanat Dalları

Daha önce de ifade edildiği gibi ihtiyaca binaen kimi zaman bazı sanat dalları teşkilattan kaldırılıp kimi zaman da yenileri teşkilata dâhil edilmiştir. Bununla birlikte 16. yüzyıl ile 17 yüzyılın sonlarına doğru ehl-i hiref kurumunda yer alan sanat dallarında pek bir değişkenlik görülmemiştir. Fakat 1671 tarihli yoklamadan sonraki defterde önemli değişikliklerin olduğu müşahede edilmiştir.

Yoklamadan daha önce var olan bûriyâbâfân, cameşûyân ve müteferrik gibi sınıflar kaldırılıp yoklamadan sonraki defterde bu sınıflar müteferrik sınıfı haricinde bir daha varlık göstermemişlerdir. Yoklamadan sonra ise keçeciler, saatçılar, serracin, zırhçı ve kundakçılar, kalciyan, nalciyan ve bülbülciyan adlı yedi sınıf ilk kez teşkilata ilhak olmuşlardır. Teşkilata yeni sınıfların dâhil olmasıyla sınıf

¹¹⁸ BOA, YB, 04, D. 72.

¹¹⁹ BOA, YB, 04, D. 53; TSMA, D.9613/4.

sayısında bir artışın olduğu bu ikinci defterde önceki defterlerin tümünde yer alan câmeşûyân sınıfı da kaldırılmıştı. Fakat yoklamadan sonraki defterlerde cameşûyânlar artık ehl-i hiref-i hâssa dışında farklı bir grup olarak görülmektedir. Cameşûyular 1671'den sonra ehl-i hiref-i hâssa teşkilatından ayrılıp atmacacıların, şahincilerin olduğu gibi müstakil bir sınıf olarak defterlerde varlık göstermiştir. Sözü edilen 1671 tarihli defterden sonra ise yani 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyıldaki defterlere göre ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında gerek ehl-i hirefin birimlerinde gerekse bu birimlerde çalışan sayısında önemli bir değişkenlik olmamıştır. Bu durum söz konusu dönemlerde genelde aynı minvalde devam etmiştir.

1.9.3. Değişimin Nedenleri Üzerine

Yoklama mahiyetindeki 1671 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde gerek sanat dallarının gerekse sanatkârların sayılarında önemli değişiklikler gözlenmiştir. İçinde matbah-ı âmire ve helvahâne-i mamûre, hayyâtîn-i hâssa, mehterân-ı hayme, alemderân, sakayân-ı dergâh-ı âlî, şahinciyân, atmacacıyân ve çakırcıyan gibi grupların da yer aldığı bu defterin tümü incelendiğinde yapılan bu yoklamanın sadece ehl-i hiref-i hâssa dâhil olmak üzere tek bir grupta yapıldığı diğer gruplarda ise yapılmadığı görülmüştür. Ehl-i hiref-i hâssa dışında yoklamanın yapıldığı diğer grup sarayın terzileri olan cemâat-i hayyatin-i hâssa ve hil'at grubudur. Söz konusu grupta da yoklamadan sonra çalışan sayısında yarı yarıya bir düşüşün olduğunu gözlenmiştir.

1671 tarihli bu yoklama defterinde bu derece büyük bir değişimin neden yapıldığı, teşkilatta yer alan çalışanların sayısında yarıdan fazla bir düşüşün neden olduğu, yoklama yapılan defterlerin yüzyıl boyunca neden tek bir kez yapıldığı sorularını gündeme getirmektedir. Her ne kadar *Vâkı'ât-ı Rûz-merre* ve *Silahdar Tarihi'nde* 1691 yılında yapılan bir yoklamadan bahsediliyorsa da ehl-i hiref-i hâssa defterleri içerisinde 17. yüzyıla ait sadece tek yoklama defterine ulaşılmıştır. 1671 yılında yapılan bu yoklama ile ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üyelerinin sayısının önemli miktarda düşürülmesinin, mali durumun kötü gidişatıyla ilgili olduğunu bazı örnekler bize göstermektedir. Şöyle ki 17. yüzyıldaki ıslahatlara bakıldığında genel olarak askeri ve mali alanda yapılmış oldukları görülmektedir. Mali alanda yapılan

ıslahatlarda ehl-i hiref teşkilatının da içinde bulunduğu kapıkulu ocaklarına bağlı bazı bölüklerin mevaciblerinin de söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin 17. yüzyılda yaşamış olan Koçi Bey, ıslahat adına yazdığı ve Sultan IV. Murad'a sunduğu risalesinde ulûfeli kul taifelerini ve bunların sayılarını zikretmiştir. Bunlar içerisinde yer alan ehl-i hiref cemâatinin daha önceki sayılarının beş yüz otuz yedi iken şu anda dokuz yüz yirmi üç kişi oldukları ve bunların çok fazla oldukları, 'bu kadar kişiye hazine mi dayanır' gibi ifadelerle ulûfeli kul sayılarının çok arttığını dile getirmiştir. Bunun devlet için ekonomik bir yük olduğunu belirtmiştir¹²⁰.

Sultan IV. Mehmed döneminin sadrazamlarından olan Tarhuncu Ahmed Paşa da ıslahatlarında yapılan harcamaların kısılması yoluna başvurmuştur. Bu maksatla Tarhuncu Ahmed Paşa sarayın ve askeri kurumların gelir ve giderlerini teftiş ettirmiş ve mevâcib defterlerinin yoklamasını yaptırmıştır¹²¹. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın (1652-1653)'de hazırlamış olduğu layiha *Tarih-i Gilmani* adlı eserde aynen alınmıştır¹²². Devleti sağlam bir mali temele oturtmayı hedefleyen bu hareket, ne yazık ki hazineyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya alışık olanların işine gelmemiştir. Sultanın yakınındakiler Tarhuncu Ahmed Paşa aleyhinde çirkin söylentiler yayarak sultanı etkilemişlerdir. Bunların etkisinde kalan Sultan IV. Mehmed, buyruğu ile 20 Mart 1653'de Tarhuncu'yu öldürtmüştür¹²³.

Mustafa Âlî, Sultan III. Mehmed döneminde (1595-1603) genişleterek yazdığı *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecalis*'de de ehl-i hirefin sayısının evvelden iki yüz dahi yok iken kaç binleri bulduğu, sayılarının karınca gibi arttığı ve bunun beytûlmala zarar olduğunu ifade etmiştir. Nakkâş ve zerkûb sınıfına değinen Âlî, nakkâşlar sınıfından özellikle musavvirleri eleştirmiş, sarayda görevli olan nakkâş ve zerkûbların sayısının yetmiş ila seksen arasında olduğu, bunların sayısının onar kişi olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu kadar fazla kişinin istihdam edilmesinin önüne kimsenin geçmediğini, bunların yoklamalarının yapılmadığı, defterdarın da müdahale

¹²⁰ Mustafa Koçi Bey, **Koçi Bey Risaleleri**, Hazırlayan: Seda Çakmakçioğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 56.

¹²¹ Erol Özvar, "Tarhuncu Ahmed Paşa", **DİA**, C. 40, s. 22.

¹²² Ertuğrul Oral, **Mehmed Halife Tarih-i Gilmanî**, s. 35.

¹²³ Fahri Oluk, "**Camiü'd-Düvel, Sultan IV. Mehmet Dönemi**", (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE, Yakınçağ Bilimdalı, Kayseri, 2011, s. 30.

etmekten kaçındığını ayrıca ağaları olan sultanın hazinedarına “*senün zemân-ı devletiinde kimseden bâkimüz yoktur*” diyerek alaya alıp kandırdıklarını bu şekilde kimseden çekinmediklerini ifade etmiştir¹²⁴.

Ayrıca ehl-i hiref hakkında bize değerli bilgiler veren *Vâkı'ât-ı Rûz-merre* 'de ehl-i hiref ile ilgili olan bölüm aslında bir yoklama için yazılmıştır. Yazar, ehl-i hiref ile ilgili kısma şu şekilde başlamıştır: “*fî on beş şehri cemaziyelevvel sene 1102 (Şubat 1691) yoklama ferman şuden...*” Eser ehl-i hiref ile ilgili çeşitli bilgiler verdikten sonra şu şekilde devam etmiştir: “... *iktizâ eden eşyanın ihdâsı veyahut tamir ve termîmi sipariş olundukda, ulûfe-i muayyeneleri variken, ücret-i kâmilelerinden ziyâde ücret almaları mukarrer olmağın saray-ı padişahîde yapılan eşyaya ulûfelerinin intifâi olmadığı ecilden, hirfet-i mezbûrların yoklanmaları muktezî olmağla, fermân buyrulub defterdâr efendiye sipariş buyruldu, ve hirfet-i mezbûrların esâmi defterleri hazinedârbaşı ağa tarafından mutâlebe olunup, müşârünileyh tarafından kâtibi yediyle, defter-i mezbûr defterdâr efendiye vusûl buldu*” ve defter mücebince yoklamağa mübâşeret ettikde bilcümle ehl-i hiref hâne-i defterdâriyle mevcûd olup isbât-ı vucûd edenlerin yedlerinde olan ibtidâları alınub, defter ile tatbîk edüp lüzûmsuz yoktur deyû, cümlesinin esâmilerin terkin edüp, ancak her hirfetden lüzum-ı mertebe, üçer dörder beşer ki bazı hirfetin kethüdasın, ve bazı hirfetin yiğidbaşısın ibkâ edüp, sâyirlerinin bilkülliyeye ulûfelerin ref' edüp esâmilerin terkîn edüp, ve ibkâ olunanların bir kıst ulûfeleri, ancak yüz elli bin akçeden karardâde olduğın, huzûr-ı sadr-ı âliye arz ve telhîs olundukda, mücebince düstûrülamel olmak üzere kayd oluna deyû fermân-ı âli sâdır olmuşdur bu takdîrce sene-i kâmilede, dört kıst ulûfeleri altı yük akçe mikdârı olunup, bir senede yirmi beş yük akçe mikdârı tenzil olunup, sa'y-i hazine-i âmire olmuş olur¹²⁵.” Eserde ehl-i hiref ile ilgili verilen bilgiler burada bitmektedir. Görüldüğü üzere ehl-i hiref teşkilatında çalışanların sayılarında tenzile gidilmiştir. Daha doğrusu yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere ehl-i hirefin aldığı ulûfelerin yanı sıra yaptıkları siparişler ve tamirler için de ekstra ücret aldıklarından dolayı özellikle ulûfelerinin kaldırılmasından söz edilmiştir. Bu şekilde hazineye yarar sağlanıldığı ifade

¹²⁴ Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecalis*, TTK, Ankara, 1997, s. 305-306, 111.

¹²⁵ Abdullah b. İbrahim, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, s. 134b-135a.

edilmiştir. 1102/1691’de yapılan bu yoklama *Silahtar Tarihi*’nde de yer almıştır. Eserin H. 1102 olaylarını anlatan kısmında *Yoklama-i yeniçeriyân ve ıstabl-ı âmire ve kilar-ı hâssa ve tenzîlât-ı ehl-i hiref* başlığı altında başefterdarlığa getirilen Kirli İsmâil Efendi aracılığıyla matbah-ı âmire, ıstabl-ı âmire ve ehl-i hiref teşkilatının hesapları incelenmiş ve bu müesseselerde sadece gereği kadar kişinin istihdam edilmesi, kalanınınsa çıkarılması sağlanmıştır¹²⁶.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında kanaatimizce önemli ekonomik sıkıntıların yaşandığı ve buna karşın alınan tedbirler neticesinde 17. yüzyılın ikinci yarısında gereğinden fazla kişinin istihdam edildiği düşünülmüş olup bu yolda teşkilatta kişi sayısında tensikâta gidilmiştir. Her ne kadar zikredilen tarihte (1671) 17. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında yoklamaya dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilmediyse de yukarıda ifade edildiği gibi 1691’de yapılan yoklamanın ekonomik sebepler dâhilinde yapılması, 1671 tarihli yoklamanın da bu minvalde olduğunu göstermektedir.

¹²⁶ “Başdefterdâr Kirli İsmâ’ül Efendi dahi İstabl-ı âmireyi yoklayup, isrâfâtın kesdi ve üç yüz kırk nefer hâssa serrâcların iki yüz on neferin ref’ idüp, bâkîlerin beşde bir akçasın çaldı ve büyük ve küçük âhûr huddâmının dahi hâlleri böyle oldı. Ve kezâlik ehl-i hiref ocakları neferâtının iktizâsına göre birer ikişer âdemin alıkoyup, sâ’irin ref’ eyledi ve kalanlarının dahi ikişer akça ibtidâları ile birer ve ikişer akça terakkîleri alıkodı ve kilar-ı hâssa isrâfâtın dahi yoklayup taşra ve içerü virilen ta’yînâtın sülûsi kat’ ve matbah-ı âmire huddâmının yevmiyelerinden bin elli akça tenzil eyledi” Nazire Karaçay Türkal, “**Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke**”, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, TAE Yeniçağ Tarihi, İstanbul, 2012, s. 1348.

İKİNCİ BÖLÜM

II. EHL-İ HİREF DEFTERLERİ

Son derece gelişmiş merkezi bir yönetime sahip olan Osmanlı Devleti belgeleme sistemine büyük önem vermiştir. Bundan dolayı Osmanlı'dan günümüze kadar gelen çeşitli dönemlerin siyasi, sosyal ve kültür ortamını ve ekonomik yapısını okuyabileceğimiz birçok belgeye sahibiz. Bu belgelerden biri de konumuza birinci dereceden kaynaklık eden ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının maaş defterleridir.

Ehl-i hiref-i hâssa defterleri, ehl-i hiref teşkilatında yer alan sanatkâr ve zanaatkâr sınıfların kaydedildiği ve bu sınıflarda çalışan kişilerin isim ve ücretlerinin yer aldığı bazen de kişilerin lakap, teşkilata giriş, teşkilattan ayrılma tarihleri gibi birtakım bilgilerinin yer aldığı maaş defterleridir.

2.1. Defterlerin Bulunduğu Arşivler

Ehl-i hiref-i hâssa defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Bulgaristan Devlet Arşivi olmak üzere üç arşivde yer almaktadır.

2.1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ehl-i hiref defterlerinin çoğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ve Bulgaristan Devlet Arşivi'nde yer alan defterlerin kopyaları da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Burada bulunan ehl-i hiref defterleri Kamil Kepeci, İbnülemin, Bab-ı Defteri, Cevdet, Maliyeden Müdevver, Yabancı Arşivler ve Topkapı Sarayı fonlarında yer almaktadırlar.

Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinin bazıları müstakil olmakla birlikte çoğunluğu matbah-ı âmire ve helvahâne-i mamûre, hayyâtîn-i hâssa, mehterân-ı hayme, alemderân, sakayân-ı dergâh-ı âlî, şahinciyân, atmacacıyân ve çakırcıyan gibi grupların da içinde yer aldığı defterlerde ayrı bir bölüm olarak yer almaktadırlar.

Gerek Bulgaristan Devlet Arşivi'nden getirilen mikrofilmler gerekse Topkapı Sarayı Arşivi'nden alınan kopyalarla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde şimdiye kadar tespit edilebilen 269 adet ehl-i hiref-i hâssa defteri mevcuttur. Bu defterlerden yirmi dört tanesi 16. yüzyıla aittir. En fazla defterin bulunduğu 17. yüzyıla ait defter sayısı ise yüz seksen beş tanedir. 18. yüzyıla ait ehl-i hiref defterleri ise bu dönem üzerinde çalışmış olan Bahattin Yaman'ın ifadesiyle altmış civarındadır¹.

2.1.2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde genellikle 16. ve 17. yüzyıla ait defterler yer almaktadır. 16. yüzyıla ait defterlerin neredeyse tamamı bu arşivde bulunmaktadır. Genelde müstakil olan bu defterler diğer arşivlerdeki defterlere nazaran çok daha okunaklı ve tertiplidirler.

2.1.3. Bulgaristan Devlet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yabancı Arşivler Fonu'nda yer alan Bulgaristan Arşivi kısmında, hem Osmanlı Devleti döneminde oluşan mahallî evrak hem de 1931 senesinde Türkiye tarafından Bulgaristan'a satılan Osmanlı dönemi evraklarından alınan mikrofilm ve fotokopiler yer almaktadır². Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Bulgaristan Arşivi kısmında yer alan bu evrak içerisinde ehl-i hiref-i hâssa defterleri de yer almaktadır. Defterlerin çoğu müstakil olmayıp matbah-ı âmire ve helvahâne-i mamûre, hayyâtîn-i hâssa, mehterân-ı hayme, alemderân, sakayân-ı dergâh-ı âlî, şahinciyân, atmacacıyân ve çakırcıyan gibi grupların da yer aldığı defterlerin bir parçası durumundadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Yabancı Arşivler fonunda yer alan bu defterler diğer fonlardaki defterlere nazaran okunması güç bir yazı şekli ile yazılmıştır. Ayrıca bazı defterler de oldukça düzensizdir. Örneğin YB.04. D. 49'da kayıtlı 1039/1629-1630 masar ve lezez tarihli iki defterin recce mevâcibi olmayıp

¹ Bahattin Yaman, **Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref**, s. 35.

² Yusuf İhsan Genç vd, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2010, s. 442.

eksik sayfaları olan çok karmaşık bir defterdir. Bölük isimleri eksik olup sayfalar yer değiştirmiştir. Bunun gibi bazı defterler olmakla birlikte çoğu defter tarihi sıraya göre düzenli olarak gitmiş olup her yılın masar, recec, reşen, lezez olmak üzere dört mevâcip defteri de bulunmaktadır. Bunların bazısı aynı defter içinde yer almakla birlikte çoğu tarafımızdan farklı defterlerden seçilerek bir bütünlük oluşturuldu. Böylece nerdeyse her yılın dört mevâcip defteri de bir araya getirilmiş oldu.

2.2. Defterlerin Fiziki Özellikleri ve İçeriği

Ehl-i hiref-i hâssa defterleri ortalama olarak 15x40 cm boyutlarında olup kâğıtları aharlı ve filigranlıdır. Genel olarak mukavva ciltli olan defterlerin bazıları da ebru kapaklıdır³. Ehl-i hiref defterlerinin sayfaları 16. ve 17. yüzyılda genel olarak on iki ila on altı varak arasındadır. 17. yüzyılın sonlarında ve akabinde teşkilatta çalışanların azalmasına paralel olarak varak sayısı da altıya kadar düşmüştür. 18. yüzyıl boyunca da defterlerin sayfa sayısı hep bu minvalde devam etmiştir.

Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren İlhanlı ve Selçuklularını örnek alarak mali ve sınaî konularda, pekçok Farsça terim kullandığını söylemektedir. Bu yüzden ehl-i hiref maaş defterlerinin birkaçı hariç çoğunluğu siyakat ile yazılmış olup sınıf isimleri de çoğunlukla Farsça'dır⁴. Böyle olmakla birlikte bazı defterlerde sınıf isimleri Türkçe olarak da yazılmıştır.

Siyakat yazısı maliye, defterhane ve vakıf dairelerinde kullanılmış olan resmi bir yazı şeklidir⁵. Siyakat yazı türü ile yazılan ehl-i hiref defterlerindeki sayısal ifadeler de *divan rakamları* diğer adıyla *siyakat rakamları* kullanılarak yazılmıştır. Osmanlı devlet muhasebesinde kullanılan bu rakamlar Arapça'da sayıları bildiren kelimelerin içinden birkaçının terkihiyle oluşturulmuştur⁶.

³ BOA, TSMA, D. 489, D. 2993, D. 1406; BOA, MM. D. 4586.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar)Defterleri", s. 25.

⁵ Dündar Günday, **Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri ve Divan Rakamları**, TTK, Ankara 1989, s. 1.

⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, TTK, Ankara, 2013, s. 66; Salahaddin Elker, **Divan Rakamları**, TTK, Ankara 1953, s.31.

Çoğu ehl-i hiref defterinde siyakat rakamları kullanılmış olmakla birlikte bazı defterlerde sadece Arapça rakamlar kullanılmıştır⁷. Kimi defterlerde de verilen ücretler Türkçe yazı ile yazılmıştır⁸.

Siyakat yazı şekliyle yazılan ehl-i hiref defterlerinden bazıları da nesih ve rika hattıyla yazılmıştır. Örneğin, TSMA, D. 9706/4 numarada kayıtlı olan defterin sayıları dâhil tümü nesih yazısı ile yazılmıştır. Ayrıca TSMA, D. 9706/1, D. 9612, D. 9706/1 ve D. 9613/3 numarada yer alan defterler de nesih hattıyla yazılmıştır. TSMA, D. 9613/13 ve TSMA, D.1406 numarada kayıtlı olan defterler ise rika hattı ile yazılmıştır.

TSMA, D. 9612 numaralı defter dışında ehl-i hiref defterlerinde sınıf isimleri Farsça terimlerle yazılmıştır. TSMA, D.1406'da kayıtlı olan 1206/1791 tarihli defterde ise Farsça yazılan bölük isimlerinin hemen üzerine Türkçe karşılıkları yazılmıştır. Farsça ve Türkçe olarak yazılan bu defterde örneğin katibân-ı kütüb sınıfı için hemen üzerine kitap yazanlar, postindûzânlar sınıfı için kürkçü, kardgerân sınıfı için bıçakçı ibareleri yazılmıştır. Karşılığı aynı olan sınıflar için ise *malum* ifadesi yazılmıştır. Örneğin mücellidân ve saatçıyân sınıfı için *ma'lûm* yani bilinen ifadesi yazılmıştır⁹.

Ehl-i hiref defterlerinin ilk sayfalarında şu ifadeler yer alır. “*defter-i mevâcib-i cemâat-i hademe-i ehl-i hiref-i hâssa der vâcib-i masar/ recec/ reşen/ lezez sene...*” müstakil olan defterlerin hem kapaklarında hem de defterin ilk sayfasında da aynı ibare yer almaktadır. Bu ifadeye göre bir defter genelde üç aylık bir dönemin hesabını içermektedir. Üç aydan oluşan bu dönemler hicri ayların bazılarının ilk bazılarının son harfleri alınarak isimlendirilirdi: Masar, recec, reşen ve lezez gibi.

Genel durum böyle olmakla birlikte bazı defterlerde bu kısaltmalar kullanılmadan doğrudan hicri ayların isimleri zikredilmiştir¹⁰. Ayrıca bazı defterlerde üç aylık bir dönemi değil de recec+ reşen ya da recec+reşen+lezez gibi birkaç

⁷ BOA, TSMA, D. 9613/13.

⁸ BOA, TSMA, D. 9706/4; BOA, TSMA, D. 9706/1; BOA, TSMA, D. 9612/1.

⁹ BOA, TSMA, D. 1406.

¹⁰ TSMA, D. 808/1.

dönemi de içine alacak şekilde oluşturulmuştur¹¹. 17. yüzyıl sonlarına tekabül eden bazı defterler de bir yıllık olarak düzenlenmiş olup dört dönemi de içine almıştır¹².

Ehl-i hiref defterlerinde yukarıda zikredilen ifadenin ardından çoğunlukla sırası değişmeyen çeşitli sanat dalları yer alır. *Cemâat-i kâtibân-ı kütüb-i hâssa*, *cemâat-i ân-ı hâssa*, *cemâat-i külahdüzân hâssa* gibi. Bu sınıf isimleri altında çalışan sanatçıların isimleri bazen babalarının isimleri, unvanları, nereli oldukları gibi bilgiler ile sanatçıların aldıkları ücretler yer almıştır. Sanatkâr isimleri defterde bir satıra beş kişi gelecek şekilde alt alta yazılmıştır. Artan tek isim dahi olsa bir alt sıraya geçilmiştir.

Ehl-i hiref defterlerinde her sanat dalının olmamakla birlikte çoğu sınıfın şakirdan adı altında bir alt sınıfı mevcuttur. Ustaların yer aldığı sınıftan sonra gelen şakirdân sınıfı defterlerde *cemâat-i şagirdân-ı mezkûrîn* diye geçmektedir.

Bazı ehl-i hiref defterlerinin en sonunda *ibtidâ-î mevâcib-i mezkûrin ki be cemâat-i hademe-i ehl-i hiref ilhak şoden fermûde an mahlûlât-ı cemâati mezkûre ber mûceb-i tezkire-i reisülküttab-ı divân-ı âlî bâ-tevârih-i muhtelifê*¹³ ya da *mahlûlât-ı hademe-i ehl-i hiref vacib-i recec sene 1042*¹⁴ gibi açıklamalar yazılarak altında çeşitli sınıflardan mahlûl edilen isimler yazılmıştır. Örneğin 1042/1632 tarihli ehl-i hiref defterinin sonunda “*mahlûlât-ı hademe-i ehl-i hiref vâcib-i recec sene 1042*” yazıldıktan sonra değişik sınıflarda yer alan toplamda on sekiz kişinin adı zikredilmiştir. Tüm defteri incelediğimizde bu kişilerin kendi sınıflarında isimleri yer alıp isimlerinin üzerine *reft* yani *ayrıldı* ibaresi konulmuştur. Neticede de son sayfada isimleri ve meslekleri yazılarak bu on sekiz kişi buldukları sınıflardan ayrılmışlardır¹⁵.

Ortalama kırk üç civarında sınıfın yer aldığı defterlerde bazen sınıf ismi yazılmasına rağmen sınıfta hiç çalışan eleman bulunmamaktadır. Örneğin 1624 tarihli bir defterde nakşdüzân sınıfı yazılmasına rağmen altında hiç çalışanı yoktur.

¹¹ BOA, YB.04. D. 70; YB. 04. D. 69.

¹² BOA, MM, D. 3733; BOA, MM, D. 3733.

¹³ BOA, MM, D. 6304.

¹⁴ TSMA, D. 9604/2.

¹⁵ TSMA, D. 9604/2.

Aynı şekilde 1674 tarihli defterde de zerdûzân ve zernîşâniyân sınıflarının yazılmasına karşın bu sınıflarda hiç çalışan bulunmamaktadır¹⁶.

Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde birtakım derkenarlar da yer almaktadır. Bu derkenarlar genellikle ehl-i hiref üyelerinin ismi üzerine yazılmış olup onlar hakkında bazı bilgiler verirler. Örneğin kişinin gruba ne zaman dâhil olduğu, ücretini ne şekilde aldığı, gruplar arası geçişleri, terfileri, kişinin ne zaman vefat ettiği gibi bilgiler yer alır. Verilen bu bilgiler özellikle bu teşkilat içerisinde yer alan sanatçıların incelenbilmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Söz konusu bilgiler 16. yüzyıla ait defterlerde daha detaylı olmakla birlikte 17. ve 18. yüzyıla ait defterlerde daha kısa olarak verilmiştir.

Ehl-i hiref defterlerindeki derkenarlarda verilen bazı bilgileri zikretmek gerekirse örneğin çoğu defterde ölen kişi adının üzerine *el müteveffâ* ibaresi yazılmıştır¹⁷. Bazı defterlerde de bu ibarenin yanında kişinin vefat tarihi de verilmiştir¹⁸.

Ehl-i hiref teşkilatında sınıflar arası geçişler olmakla birlikte daha çok müteferrik sınıftan diğer sınıflara tayinler yapılmaktadır. Bu da *an müteferrika âmed* ibaresi ile yani ‘müteferrika sınıftan gelmiştir’ notu düşülerek belirtilmiştir. Bununla ilgili örnekler bir hayli fazladır.

Defterlerde yer alan *ibtida şûd* ibaresi ile sanatçının sınıfa yeni giriş yaptığı ifade edilmiştir. Örneğin 1671 tarihli defterde Mehmed b. Hasan’a, Mücellid Şaban b. Mustafa’nın mahlûlinden 2 akçe verilerek teşkilata dâhil edilmiştir¹⁹. Aynı şekilde bazen de sınıfa yeni başlayanların kimin vasıtasıyla ve hangi tarihte başladığı ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Örneğin 965/1557 tarihli bir defterde sırmakeşler sınıfında yer alan Rum asıllı Nasûh adlı sanatçının ismi üzerine düşülen nottan

¹⁶ TSMA, D. 489; BOA, MM. D. 6928.

¹⁷ TSMA, D. 486; TSMA, D. 3410; BOA, MM. D. 5085.

¹⁸ “Osman Ali, müteveffâ şûd fi 5 L sene 1060” TSMA, D. 9613/6; BOA, MM. D. 2308.

¹⁹ “Mehmed Hasan, ibtidâ şûd ‘an mahlûl-ı Şaban Mustafa Mücellid bâ-ruus-ı hümayûn Fi 20 Z. Sene 1081” (BOA, MM. D. 2308).

“gulâm-ı Cafer Ağa, ibtidâ oldu dokuz yüz altmış beş muharremin on yedinci gününde²⁰” diye belirtilmiştir.

Bazen isimlerin altında *resîd* ifadesi yer almaktadır. *Resîd* lügat anlamıyla *geldi* manasındadır. Malî anlamda kullanılan bir kelime olarak da bir işlemin tamam olduğu, defterde yazılı bir hesabın kapatıldığı anlamına gelmektedir²¹. Ehl-i hiref defterlerinde *geldi* anlamında daha çok *âmed* kelimesi kullanıldığı için bu defterlerde *resîd* kelimesinin ikinci anlamda kullanılması daha makuldür.

Bazı ehl-i hiref mevâcib defterlerinde isimlerin üzerinde görülen münferit bir *mim* harfi *mevcud* kelimesinin kısaltılmışıdır. Üçgen şeklindeki üç nokta işareti de ismi geçen kişinin mevcut olmadığını gösterir²².

Seferlere de iştirak edebilen ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üyeleri incelediğimiz defterlerdeki derkenarlarda bazen doğrudan *sefer*²³ yazısı ile bazen de isim üzerinde bir bayrak işareti ile gösterilmiştir²⁴.

Ehl-i hiref defterlerinde Farsça gitmek manasında olan *reft* ibaresi ile de karşılaşırız. Bu kelime bazen tek başına bazen de *reft an kâtibân* gibi bir sınıf ismi eşliğinde ifade ediliyor. Örneğin 1004/1596 tarihli bir ehl-i hiref defterinde müteferrik sınıfı içerisinde yer alan Hasan Abdullah isimli bir sanatkârın ismi üzerine *reft an şakirdân-ı nâkkaşân*²⁵ ibaresi yazılmış olup nakkâşların şakirdan sınıfına gittiği ifade edilmiştir. Gerçekten de bir yıl sonraki yani 1005/1596 tarihli defter incelendiğinde müteferrik başlıklı sınıfta yer alan Hasan Abdullah'ı nakkâşların şakirdân sınıfında görebiliyoruz²⁶.

Yine defterlerin içinde yer alan bazı ifadelerden olan *be-hôd* yani kişinin ücretini kendi eliyle aldığı ya da *be- yed-i...*, *be dest-i...* gibi ifadeler ile de

²⁰ BOA, TSMA, D. 9612.

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, s. 28.

²² Yaşar Bülbül, **“Osmanlı Devleti’nin Muhasebe Sistemi: 1300-1600”**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2000, s. 139.

²³ BOA, YB. 04. D. 55; BOA, TSMA, D. 9613/4.

²⁴ BOA, TSMA, D. 9613/2.

²⁵ BOA, TSMA, D. 9613/1.

²⁶ BOA, TSMA, D. 9613/2.

ücretlerini bir kişi vasıtasıyla aldıkları ifade edilmiştir. Ayrıca sanatçıların ücretlerine yapılan zam da *ziyade şûd* tabiri ile gösterilmiştir²⁷.

2.3. 16. Yüzyıl Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterleri

Yukarıda belirttiğimiz gibi ehl-i hiref teşkilatının kuruluş süreci 15. yüzyıla kadar gitmektedir. Esasında tarihi belli olan ilk ehl-i hiref defteri 1526 tarihlidir. Fakat tespit edilen ehl-i hiref defterleri içerisinde tarihsiz olanlar da mevcuttur. Bunlardan biri TSMA, D. 9587 numarada kayıtlı olup Filiz Çağman, bu defterin gerek sınıf isimlerinden gerekse müteferrik sınıfından olan sanatkârların isimlerinden yola çıkarak 1526 tarihli defterden daha eski olduğunu ve II. Bayezid dönemine (1481-1512) ait bir defter olduğunu ifade etmiştir²⁸. Tarihsiz olan bu defter müstakil olmayıp defterin başında “*tafsil-i mevâcib-i müşâherehorân-ı dergâh-ı âlî lâ zâle âliyen*” yazılıdır. Defterin bir kısmında “*erbâb-ı sanâyi’ ve ehl-i hiref*” başlığı altında kırk iki sınıf ismi yer almıştır. Ayrıca bu bölüklerde çalışan kişilerin adedinin toplamda 360 nefer olduğu aylık bütçelerinin 63.528 akçe, yıllık olarak da 76.2336 akçe olduğu belirtilmiştir²⁹. Bir başka tarihsiz defter de 1526 tarihli defter ile aynı sanat dalları ve sanatkâr isimlerini ihtiva ettiğinden dolayı arşiv katalog kayıtlarında muhtemel tarihi aynı yılın tarihi yani 932/1526 olarak belirtilen defter TSMA, D. 9706/5 numaralı tasnifte yer almaktadır³⁰.

Tarihsiz bu defterlerin haricinde ehl-i hiref-i hâssa sanatkârlarının maaş kayıtlarının tutulduğu en eski defter, rebülahir 932/Ocak 1526 tarihlidir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın yayınladığı bu defter nesih hattıyla yazılmış olup defter, kapağıyla birlikte yirmi dört varaktır. Defter içerisinde toplamda otuz yedi sınıf mevcuttur. Şakirdan grubu dâhil olmak üzere defterdeki tüm çalışanların sayısı beş yüz doksan kişidir³¹.

Daha sonra TSMA, D. 9706/4 tasnifinde kayıtlı 952/1545 tarihli bir defter gelmektedir. Bu defter de on bir varak olup nesih hattı ile yazılan nadir defterlerden

²⁷ Rıfki Melül Meriç, *Türk Nakış San’atı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar*, s. VII.

²⁸ Filiz Çağman, “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilâtı”, s. 75.

²⁹ BOA, TSMA, D. 9587.

³⁰ Filiz Çağman, “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilâtı”, s. 75.

³¹ BOA, TSMA, D. 9706/1.

biridir. Sonrasında da TSMA, D. 6500 numarada recec mevâcibine ait 965/1558 tarihli eksik bir defter gelmekte olup içerisinde sadece altı sınıf mevcuttur. Aynı yıla ait bir diğer defter TSMA, D. 9612’de kayıtlı olup, defter 965 Muharrem’inden 966 Muharrem’ine kadar tek defter halinde, bir yıllık olarak tutulmuştur. 1557-1558 yıllarına tekabül eden bu defter, diğer defterlerin Farsça olan bölük adlarının aksine bu defterde bölük adlarının çoğu okçular, yaycılar, çizmeciler, çıkırcıklar gibi Türkçe olarak yazılmıştır³².

Bu defterden sonra 972/1564 tarihli diğer defterlerden farklı bir defter karşımıza çıkmaktadır. On bir varak olan bu defter bir yoklama mahiyetindedir. Defterin başında ve en sonunda “*hâliyâ ulûfe defterinde dört yüz otuz sekiz nefer mevcût bulundu. Ve defter-i atik yoklandıkda müteveffâ ustalardan ve şâkirdlerden altı yüz bir nefer ölü bulundu*”³³ yazısı bize bu defterin bir yoklama defteri olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu defterde ilk defa gerek defterin ilk başına gerekse her bölük isminden hemen sonra deftere *hassâ* ibaresi de eklenmiştir. Bu durum sonraki defterlerin çoğunda yazılmaya devam edilmiştir. Arşivde tesadüf ettiğimiz bu defterde 1564/971 lezez ve 1564/972 masar tarihi altında, sınıf adları ve çalışan sanatçı adları yer almaktadır. Defterde her sınıf *zinde* ve *müteveffâ* (sağ ve ölü) adı altında iki defa yazılmıştır.

Bundan hemen sonraki defter 974/1566 tarihli olup masar mevâcibini içermektedir. MM. 6196 numarada kayıtlı olan bu defter, dokuz varaktır. Bu defter müstakil olmayıp diğer saray çalışanlarının içinde olduğu defter içerisinde yer almaktadır. 16. yüzyıla ait olan sonraki defter 983/1575 tarihli olup bu defterde toplamda sekiz yüz doksan sekiz ehl-i hiref-i hâssa çalışanı yer almıştır³⁴. Bu tarihten sonra gelen ehl-i hiref defteri 997/1589 tarihli olup toplamda üç defterdir. Her defteri on üç varak olan 997/1589 tarihli defterin biri eksiktir³⁵. Daha sonra 1000/1591-1592 tarihli masar ve recec ve mevâciblerini içeren iki defter bulunmakta olup biri on beş diğeri de on dört varaktır³⁶. Hemen bir yıl sonrasında 1001/1592-1593 tarihli

³² BOA, TSMA, D. 9612.

³³ BOA, TSMA, D. 808.

³⁴ Filiz Çağman, “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilâtı”, s. 76.

³⁵ BOA, YB. 04. D. 20.

³⁶ BOA, YB. 04. D. 24.

toplamda dört defter daha mevcuttur³⁷. Bu defterin akabinde 1002/1593-94 tarihinde üç defter daha arşivde yer almaktadır. Bu üç defter müstakil olmayıp diğer saray görevlilerinin de içinde bulunduğu defterlerde yer almaktadırlar. Defterler recec, reşen ve lezez mevâcibi içermektedir. 1594/1002 recec mevâcibini içeren defter on beş varaktır. 1594/1002 reşen mevâcibini içeren defter on üç varak ve 1594/1002 lezez mevâcibi defteri ise on dört varaktır³⁸.

Bu defterlerden sonra 16. yüzyılın sonlarına ait olup Sakine Akcan Ekici tarafından yüksek lisans tezi olarak çeviri yazısı yapılan son iki defter daha vardır. 1004/1596 ve 1005/1596³⁹ tarihli olan bu defterlerden 1005/1596 tarihli olan defter TSMA, D. 9613/2 numarada kayıtlı olup, masar mevâcibini içermektedir. Bu defterin bir kopyası daha vardır. Bazı değişikliklerle birlikte içeriği hemen hemen aynı olan bu defterin diğer kopyası ise TSMA, D, 1435 numarada kayıtlıdır.

Ehl-i hiref-i hâssa defterleri içerisinde aynı tarihleri içeren fakat birkaç nüshası olabilen başka defterler de mevcuttur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 17. yüzyıla ait farklı nüshaları olan toplamda dokuz tane defter tespit etmiştir. Bu defterler hakkında detaylı bilgi, çalışmanın 17. yüzyıla ait defterler kısmında yer alacaktır.

Sonuç olarak gerek önceki yapılan çalışmalardan gerekse kendi yaptığımız incelemelerden 16. yüzyıla ait toplamda yirmi dört ehl-i hiref-i hâssa defteri tespit edilmiştir. Defterlerden tarihsiz olan defterde 360 çalışanın olduğu, 932/1526 tarihli olan defterin çalışan sayısının 590 kişi olduğu ve bu sayının zaman içerisinde giderek arttığı görülmektedir. 16. yüzyıla ait son defter diyebileceğimiz ve teşkilatın toplam çalışan sayısının tüm zamanlara göre en fazla olduğu 1005/1596 tarihli ehl-i hiref defterinde toplamda 1536 kişi yer almıştır. Bu sayı 17. yüzyıla ait ilk defter olan 1010/ 1601 tarihli defterlerde düşerek devam etmiştir. Fakat bu defter 17. yüzyıl boyunca ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında çalışan sayısının en fazla olduğu defter olup

³⁷ Hilal Kazan, “Ehl-i Hiref Defterlerinde Kâtipler”, s. 73. (Arşivde bu defterlere ulaşamadığımızdan defterler hakkında özet bilgi verilmemiştir.)

³⁸ BOA, YB. 04. D. 27.

³⁹ Sakine Akcan Ekici, “III. Mehmed Döneminde 1596-1601 Tarihleri Arası Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Sanatkârlar”, s. 18-19.

toplamda defterde 1331 çalışan kişi yer almıştır. Bu tarihten sonra genel itibariyle teşkilatın çalışan sayısında düşüşler olmuştur.

2.4. 17. Yüzyıl Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterleri

17. yüzyıl diğer yüzyıllara nazaran en çok ehl-i hiref-i hâssa defterlerinin bulunduğu dönem olmuştur. Bu yüzyılda yer alan ehl-i hiref-i hâssa defterlerinin yirmi bir tanesi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, doksan dört tanesi Bulgaristan Arşivi'nde yetmiş tanesi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde olmak üzere toplamda yüz seksen beş defter incelememiz neticesinde bir araya getirilmiştir. Bu defterlerin tümü Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcuttur.

Yüzyılın başındaki ilk defter 1010/1601 tarihlidir. Masar mevâcibini içeren bu defter on üç varak olup toplamda kırk beş sınıfı haizdir⁴⁰. En son defter ise 1111/1699-1700 tarihli olup bir yıllık süreyi içine alan bir defterdir⁴¹. 17. yüzyılı içeren defter sayısı oldukça fazla olduğundan hepsi hakkında teker teker malumat vermek olanak dışıdır. Bu yüzden bu kısımda teşkilatta çalışanların sayılarındaki önemli düşüşlerin ve artışların olduğu ya da önem arz eden konuların olduğu defterler üzerinde durulacaktır.

Osmanlıda kapı kullarının mevâcib yani maaş defterleri üç nüsha olarak düzenlenirdi. Bu defterlerin başında yeniçeri ağasının ismi ile yeniçeri kâtibinin ismi yazılırdı. *Asıl* ve *ana defter* denilen ilk iki defter Yeniçeri Efendi dairesinde dururdu. İkinci deftere birinci defterin tekerrürü olduğu hasebiyle *mükerrer* denilirdi. Bu defter piyade mukâbelecisi denilen memurun yanında dururdu. Üçüncü defter nüshasına ise *hazine* adı verilirdi. Bu defter de padişaha sunulurdu. Defterin padişaha sunulması olayı Sultan III. Murad zamanında terkedilmiş olup mukâbelecisi denilen maliye memuruna verilen deftere bu ad verilmiştir. Mevâcib defterleri Sultan IV. Murad dönemine kadar iki defter şeklinde tutulmuştur. Bu suretle hazırlanıp

⁴⁰ TSMA, D. 2924.

⁴¹ BOA, MM, D. 3733.

karşılaştırılan defter dağıtım yapılmadan bir hafta öncesinden sadrazama sunulur onun aracılığıyla elde edilen hattı hümâyûn gereğince dağıtım yapılırdı⁴².

Ehl-i hiref mevâcib defterlerine çoğunlukla tek bir nüsha olarak rastladık. Fakat bu defterlerin iki nüshalı olanları da mevcuttur. İki nüshalı olan defterlerin biri 16. yüzyıla aittir. Diğer tespit ettiğimiz iki nüshalı defterlerin dokuz tanesi de 17. yüzyıla aittir. Aynı tarihli olan bu defterler yukardaki bilgiye göre birinin *asıl* öbürünün de *mükerrer* defter olması gerekiyor. Fakat aynı tarih ve aynı dönem mevâcibini içeren bu defterlere bakıldığında kişi sayılarında farklılıklar görebilmekteyiz. Örneğin 1624/1033 lezez mevâcibini içeren bir ehl-i hiref defteri on varak olup toplamda dokuz yüz atmış dokuz çalışanı vardır⁴³. Yine aynı tarihli olan başka bir defter on iki varak olup bin on yedi çalışanı mevcuttur⁴⁴. İki defter de noksan olmayıp defterlerin farklı kâtiplerin ellerinden çıktığı da yazı şeklinden anlaşılmaktadır.

Aynı olan bu defterleri incelediğimizde bu defterlerin birer nüshasının seferde yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki aynı fonda yer alan 1638/1048 masar mevâciblerini içeren iki defterden biri on üç biri de on bir varaktır. On üç varak olan defterin *başında mevâcib-i hademe-i ehl-i hiref der sefer-i hümâyûn der vacib-i masar sene 1048*⁴⁵ ifadesi yer alırken diğer defter on bir varak olup başında sadece *hademe-i ehl-i hiref* yazılıdır. Seferde yazıldığını ifade ettiğimiz defterin ilk sayfasının üst köşesinde ufak bir yazı ile şu ibare de yer almaktadır. *Bu yazda yetiştirub asitanede beyaz ola*⁴⁶ bu bilgiye göre zikrettiğimiz bu defter seferde yazılmış olup İstanbul'da defterin tekrar temize geçirilmesi istenmiştir. Defterde verilen tarih Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne tekabül etmektedir⁴⁷.

Daha önce 16. yüzyılda yer alan 972/1564 tarihli teşkilat içerisinde bir yoklama mahiyetindeki defterden bahsetmiştik. 17. yüzyılda da yine bir yoklama

⁴² M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, s. 495.

⁴³ BOA, TSMA, D. 2993.

⁴⁴BOA, TSMA, D. 489.

⁴⁵ BOA, YB. 04. D. 55.

⁴⁶ BOA, YB. 04. D. 55.

⁴⁷ Seferde götürülen defterler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, "Seferde Götürülen Defterlerin Defteri", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 241-268.

defteri mevcuttur. Söz konusu olan defter 1082/1671 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defteridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin YB.04. D. 72 numarasında kayıtlı olan bu defter müstakil olmayıp iki defter şeklinde tertip edilmiştir. Birbiri ardına gelen her iki defter de muharrem, safer ve rebülevvel aylarının kısaltması olan masar mevâcibini içermektedir. Fakat ilk defterin başında *kable ez yoklama* yani *yoklamadan önce* ibaresi yer almaktadır. Bu defter daha önceki defterlerle benzerlik arz etmekte olup on iki varaktır. Otuz sekiz sınıfın yer aldığı bu defterde çalışanların toplam sayısı ise yedi yüz elli bir kişidir. Diğer defterin başında ise *ba'de ez yoklama* yani *yoklamadan sonra* ifadesi yazılmıştır. Bu defter altı varak olup teşkilatta çalışan sayısı da iki yüz doksan dört kişidir. Çalışan sayısında bu derece büyük bir azalmanın görüldüğü defterde sınıf sayısında ise önceki deftere nazaran bir artış söz konusudur. İlk defterde otuz sekiz sınıf varken ikinci defterde bu sayı artarak kırk dört sınıf olmuştur. Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında önemli değişikliklerin olduğu bu defter hakkında önceki bölümde detaylı bilgi verildiğinden burada tekrar zikredilmeyecektir.

2.5. 18. Yüzyıl Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterleri

18. yüzyıl defterlerine gelince bu yüzyılda yer alan defterlerin en başında 1112/1700 tarihli masar mevâcibini içeren bir defter gelmektedir. Bu defterde sınıf sayısı otuz sekiz tane olup defter toplamda altı varaktır⁴⁸. Daha sonraki defterler de Bahattin Yaman'ın ifadesiyle 18. yüzyılda altmış kadar defterin olduğu fakat kırk bir tanesinin incelenebildiğini belirtmesi neticesinde toplamda hali hazırda kırk bir defterin numarası verilmiştir⁴⁹. Yüzyılın sonunda ise mevcut olan ehl-i hiref defterlerinin de en sonuncusu olan Bahattin Yaman'ın da yayınladığı 1211/1796 tarihli bir defter yer almaktadır. *Defter-i hademe-i ehl-i hiref* diye başlayan bu defter altı varaktır⁵⁰.

⁴⁸ BOA, MM, D. 3733.

⁴⁹ Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, s. 35.

⁵⁰ BOA, TSMA, D. 9613/13.

18. yüzyılda yer alan ilk defter ile son defterin de altı varak olması ve sınıfların da pek değişken olmaması hasebiyle bu yüzyılda teşkilat kadrosunda önemli bir değişikliğin olmadığı söylenebilir.

Aslında bu dönem yani 18. yüzyıl, 17. yüzyılın sonlarında ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı kadro sayısının ciddi bir şekilde düşmesi ve şakirdân sınıfının tamamen ortadan kalkması neticesinde teşkilatta oluşan yeni durumun devamı şeklinde görülebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

17. YÜZYILDA EHL-İ HİREF-İ HÂSSA BİRİMLERİ

Osmanlı sanatının şekillenmesinde önemli rol oynayan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde hem sanat hem zanaat dalında çeşitli sınıflar bulunmuştur. Dönemin ihtiyaç ve şartlarına binaen sınıf ve sanatkâr sayılarında birtakım değişmelerin olduğu teşkilatta, ortalama kırk üç sınıf yer almıştır. İncelenen 17. yüzyıl ehl-i hiref defterleri içerisinde sınıf sayısı en fazla kırk beş en az otuz yedi olmuştur.

Gerek zaman içerisinde gerekse sarayın değişen ihtiyaçlarına bağlı olarak bazı sınıflar kaldırılmış yerlerine teşkilata yeni sınıflar dâhil edilmiştir. Örneğin 1033/1624 tarihli bir ehl-i hiref-i hâssa defterinde daha önce var olan kadife dokuyanların ve çinicilerin bulunduğu sınıf kaldırılmıştır¹. İki yıl sonrasında, 1035/1626 tarihli ehl-i hiref defterinde yeni sınıflar olan mürekkepçiler ve nakşbendler teşkilata dâhil olmuştur². Yine 16. ve 17. yüzyılın sonlarına doğru pek değişmeyen sınıflar 1671'de önemli bir değişim yaşamıştır. Örneğin 1082/1671 tarihli bir ehl-i hiref defterinde daha önce var olan bûriyâbâfân, cameşûyân ve müteferrik gibi sınıflar kaldırılıp teşkilata bunların yerine keçeciler, saatçılar, serracin, zırhçı ve kundakçılar, kalciyan, nalciyan ve bülbülciyan gibi yeni sınıflar ilk kez teşkilata ilhak olmuşlardır.

17. yüzyıl içerisinde ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde toplamda elli dört sınıf ismi geçmektedir. Bunlardan elli ikisi birer sanat ya da zanaat dalı olup diğer iki sınıf da müteferrik ve müteferrika sınıfıdır. Sorguççiyân ve kaliçebâfân sınıfı diye tek sınıf olarak geçen ve 17. yüzyılın başında ele aldığımız ilk defterin sadece ilkinde var olan bu sınıf ayrı olarak ele alınmadı. Tek bir defterde sorguççularla birlikte var olan kaliçebâfân sınıfı hakkında sorguççiyân sınıfı içerisinde ayrıca bilgi verilecektir.

Bu bölümde toplamda elli dört sınıf ele alınacak olup bu sınıfların durumları ve yaptıkları işler açıklanacaktır. Daha sonra 17. yüzyılda bu sınıflarda çalışan

¹ TSMA, D. 2993.

² BOA, MM, D. 7444.

sayılarını görmek için yüz seksen beş kadar defterin malumatını burada teker teker vermek kabil olmadığından bu defterler içinden 17. yüzyılın başından, ortasından ve sonlarından bazı önemli defterler seçilerek bu dönemlerde çalışan ustaların ve şakirdlerin sayıları tablolar halinde verilecektir. Ayrıca 17. yüzyılda teşkilattaki tüm çalışanların toplamı verilerek bu toplam içerisinde her sınıfın kaç sanatçısı olduğu görülebilecektir. Bu defterlerin dışında tespit edilen yüz seksen beş kadar defterden de gerektiğinde ek bilgiler verilecektir. Bu şekilde özellikle bazı sınıflarda sanatçı sayılarında artma ve azalmalar paralel gitmediğinden her bir sınıfın yüzyıl boyunca nasıl bir değişim geçirdiği görülebilecektir.

Seçilen on üç adet ehl-i hiref-i hâssa defteri 17. yüzyıl içerisinde dönem dönem gerek sınıf sayılarında gerekse çalışan sayılarında önemli artma ve azalmaların olduğu yılları kapsamaktadır. Tablolarda verilmeyen ara dönemlerdeki defterlerde genelde çalışan sınıf sayısı ile sanatçı sayılarında bu azalma ve artmalar paralel olarak gitmiştir. Bu azalma ve artmalar sınıflar üzerinden değil, tüm teşkilatın toplamı üzerinden verilmiştir. Zira bazen teşkilatta toplam çalışan sayılarındaki azalma ve artmaların aksine bir sınıfta azalma ya da artma olabilmektedir.

17. yüzyıla ait ulaştığımız yüz seksen beş kadar defter incelendiğinde tablolarda da görüleceği üzere en büyük değişim 1082/1671 tarihli defter içerisinde görülmektedir. Bir yoklama defteri olan bu defterde ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan neredeyse tüm sınıfların çalışan sayılarında çok önemli düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca bazı sınıflar tamamen kaldırılıp yerine yeni sınıflar ilk kez teşkilata dâhil edilmiştir. Bunun sebeplerine daha önceki bölümlerde değindiğimizden burada tekrar edilmeyecektir.

Tablolarda verilen bilgiler ehl-i hiref-i hâssanın muayyen aralıklarla seçilen on üç maaş defterine aittir. Tezin genelinde tarihler önce hicri sonra miladi olarak verildi. 932/1526 gibi. Fakat defterlerin hicri ayları verildiği zaman tarihler miladi ve hicri olarak verildi. 1526/932 masar gibi. Tabloda verilen çoğu defter üç aylık bir dönemi kapsamaktadır. Bazı defterler de iki dönem ya da üç dönemi kapsamaktadır. Recce+reşen gibi. Bu durum tablolarda iki dönem ya da üç dönem olarak yazıldı. Verilen son defter ise bir yıllık yani masar+recec+reşen+lezez adı altında dört

dönemi kapsamaktadır. Bu da tabloda bir yıllık olarak ifade edildi. 1671/1082 masar mevâcibini içeren defter iki tane olduğundan ikisi de verildi. Bu defterlerin ilki yoklamadan önceki defter diğeri de yoklamadan sonraki defterdir. Tabloda Y. Önce, Y. Sonra şeklinde ifade edildi. Tabloda her sınıfın usta ve şakird sayıları on üç defterde belirtildikten sonra tüm teşkilatın toplam sayısını da verildi. Böylece bir sınıfın teşkilat içerisinde ne kadar kişi olduğu görülebilecektir.

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan sınıfların aldıkları ücretler hakkında da bir fikir sahibi olmak için 17. yüzyılın başından ve sonundan birer defter seçilerek her bir sınıfın aldığı en yüksek ücret ile en düşük hakkında bilgi verilecektir. En yüksek ücreti alan sanatçının ismi verilirken en düşük ücreti alan sanatçı sayısı genelde fazla olduğundan ismi verilmeyecektir. Verilen bilgi ele alınan sınıfın açıklamaları kısmında yer alacaktır. Alınan ücretler için ele alınacak olan defterler 1601/1010 masar³ ve 1699-1700/1111 masar+recec+reşen+lezez⁴ mevâciblerini oluşturan defterler olacaktır. Bu defterler için metinde 17. yüzyılın başı ile 17. yüzyılın sonu ifadeleri kullanılacaktır.

3.1. Kâtibân-ı Kütüb-i Hâssa Sınıfı

Osmanlıda kâtipler, bürokrasiden ayrı olarak ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde ayrı bir sınıf teşkil ediyordu. Nitekim tarihsiz bir müşâherehorân defterinde kâtipler için *katibân-ı hazine-i âmire*, *kâtiban-ı ahkâm-ı divan* ve *katibân-ı kütüb-i hâssa* ayrı ayrı sınıflar olarak zikredilmiştir⁵.

Ehl-i hiref maaş defterlerinde *Cemâat-i Kâtibân-ı Kütüb-i Hâssa* diye geçen bu sınıf kitap yazarlar anlamına gelmekte olup kâtiplerin ve hattatların yer aldığı sınıftır. Ayrıca 1792/1206 recec tarihli bir ehl-i hiref-i hâssa defterinde kâtipler sınıfının yanına *kitap yazıcı* açıklaması da kullanılmıştır⁶. Bu açıklamaya göre kâtibân sınıfı genel itibarıyla başta Mushaf-ı Şerifler olmak üzere dini, felsefi, edebi ve tarihi çeşitli eserler istinsah etmişlerdir. Bunun yanı sıra hâssa kâtiplerinin

³ TSMA, D. 2924.

⁴ MM, D. 3733.

⁵ TSMA, D. 9587

⁶ TSMA, D. 1406

saraydaki yıpranan kitapları tamir ettikleri, bozulan tezhipleri onardıkları ve silinen yazıları yeniden yazdıkları ile ilgili çeşitli vesikalar da mevcuttur⁷. Ayrıca bu hattatlar, saray köşklerinin, kütüphanelerin, camilerin ve türbelerin duvar yazılarını yazmışlar ve padişah tuğralarının tasarımını gerçekleştirmişlerdir⁸.

Tablo 1: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kâtibân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	50	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	33	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	42	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	48	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	38	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	44	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	54	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	50	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	60	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	5	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	10	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	3	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	2	-	243

İncelediğimiz dönem içerisinde yani 17. yüzyıl ehl-i hiref defterleri içinde yer alan biri hariç⁹ tüm defterlerde kâtipler bölümü ilk sırada yer almıştır. Yine ortalama kırk üç bölümün yer aldığı defterlerde 17. yüzyıl boyunca çoğu sınıfın şakirdân grubu olmasına karşın bu sınıfın birçok çalışanı olmakla birlikte şakirdân sınıfı bulunmamaktadır.

⁷ Hilal Kazan, “Ehl-i Hiref Defterlerinde Kâtipler”, s. 56.

⁸ Zeren Tanındı, “Türk Sanatında Kitap”, **Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu**, Sergi Konsepti: Nazan Ölçer, Zeren Tanındı, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2012, s. 9.

⁹ TSMA, D. 6505 numarada kayıtlı olan defterde kâtibân bölümü simkeşân bölümünden sonraki sırada yer almıştır.

17. yüzyıl defterleri incelendiğinde 1010/1601 tarihli defterde kâtiplerin sayısı elli kişidir¹⁰. Bu tarihten sonra gerek teşkilatın toplam sayısında gerekse kâtiplerin sayısında azalmalar görülmüştür. Fakat 1671/1082 tarihinde yoklamadan önceki defterde teşkilatın tüm sınıflarının toplamındaki düşüşün aksine kâtiplerin sayısı altmışa yükselmiştir. Teşkilatta dönüm noktası dediğimiz 1671/1082 tarihli yoklamadan sonraki defterde listede de görülebileceği üzere kâtiplerin sayısı altmış kişi iken bu sayı beş kişiye düşürülmüştür¹¹. 1090/1679 tarihinde ise kâtiplerin sayısı on kişiye çıksa¹² da akabinde tekrar azalmış ve yüzyılın sonunda, 1111/1699 tarihli defterde kâtiplerin sayısı iki kişiye inmiştir.

17. yüzyılı kapsayan yüz seksen beş defter içerisinde ise kâtiplerin sayısının en fazla olduğu defter 1041/1631 yılının mevâcib defteridir. Masar mevâcibini içeren bu defterde kâtiplerin sayısı altmış yedi kişidir¹³.

Kâtipler sınıfı içerisinde 17. yüzyılın başında en yüksek ücreti alan sanatçı Hüseyin b. Behrâm adlı kâtip olup aldığı ücret 27,5 akçedir. Bu dönemde alınan en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur¹⁴. 17. yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret 20 akçe olup ücreti Hüseyin Nâm isimli kâtip almıştır. Bu dönemin en düşük ücreti ise 14 akçe olmuştur¹⁵.

3.2. Mücellidân-ı Hâssa Sınıfı

Dördüncü bölümde mücellidler hakkında ayrıntılı bilgi verileceğinden mücellidler sınıfı ile ilgili bilgiler buraya alınmamıştır.

3.3. Mürekkebciyân-ı Hâssa Sınıfı

17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *cemâat-i mürekkebciyân-ı hâssa* diye geçen bu grup mürekkep imal edenlerin oluşturduğu bir sınıftır. Saray için istinsâh edilecek olan eserlerin yazımında kullanılmak üzere mürekkep imal

¹⁰ TSMA, D. 2924.

¹¹ BOA, YB. 04, D. 72.

¹² BOA, YB. 04, D. 78.

¹³ BOA, YB. 04, D. 50.

¹⁴ TSMA, D. 2924.

¹⁵ BOA, MM, D. 3733.

edenlerin oluşturduğu bu sınıf, 17. yüzyıl defterleri içerisinde müstakil olarak ilk defa 1626/1035 yılının reşen mevâcibini içeren defterde yer almışlardır¹⁶.

Tablo 2: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Mürekkebciyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1637/1047 Reşen	YB, 04, D. 72	43	3	-	767
1641/1051 Recec	YB, 04, D. 72	41	3	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 78	40	3	-	728
1660/1071, 2 Dönem	MM, D. 3738	40	3	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	MM, D. 3733	38	2	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	1	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	1	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	1	-	296

17. yüzyılın başında mürekkeçiler müstakil bir sınıf olmayıp mücellitlerin bulunduğu grup içerisinde yer almışlardır. Mürekkeçiler ilk olarak 1613 yılı ehl-i hiref defterinde Mehmed Mahmud Mürekkebî adıyla tek kişi olarak mücellidlerin usta sınıfında yer almışlardır¹⁷. 1035/1626 tarihinde dört usta ile ilk defa bir sınıf olarak varlık gösteren mürekkeçilerin sayısı 1071/1661 tarihine kadar dört ila üç arasında devam etmiştir. Fakat 1661/1071 lezez tarihli defterde mürekkeçilerin sayıları iki kişi olmuştur¹⁸. 1671/1082 tarihli yoklamadan sonraki defterde diğer birçok sınıfta olduğu gibi mürekkeçilerin bulunduğu sınıfta da çalışanların sayısı yarıya kadar düşmüştür. Söz konusu olan defterde mürekkeçiler iki kişi iken tek kişi kalmışlardır. 17. yüzyılın sonuna doğru 1695/1106 reşen mevâcibinden¹⁹ sonra mürekkeçiler artık ehl-i hiref teşkilatında varlık gösterememiştir. Bu tarihten sonraki ehl-i hiref defterlerinde sınıfın ismi yazılmasına rağmen herhangi bir çalışanı olmamıştır. Şakirdan sınıfı bulunmayan mürekkeçilerin en fazla sayıları farklı zamanlarda dört kişi olmuştur.

¹⁶ BOA, MM, D. 7444

¹⁷ BOA, MM, D. 7181..

¹⁸ BOA, YB. 04, D. 67.

¹⁹ BOA, YB. 04, D. 84.

3.4. K lahd z n-ı Hâssa Sınıfı

Ucu sivri ve yüksek bařlıĝa *külah* denilmekte olup bunun bir diĝer adı ise serpuştur.  oĝunluĝu beyaz keçeden yapılır ve üzerine sarık sarılırdı²⁰. *D z* kelimesi ise Farsça bir kelime olup *dikici*, *diken* manalarına gelmektedir²¹. Saray halkı için çeşitli başlıklar imal edenlerin oluřturduĝu bu sınıf, 1792/1206 reced tarihli bir ehl-i hiref-i hâssa defterinde k lahd z n isminin yanına *külah yapıcı* açıklaması eklenmiřtir²². Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir in m t defterinde külah yapan bu sınıfın padişaha sundukları hediyeler arasında m zevveze, gecelik ve arakkıyye²³ gibi eşyaların da var olması bunların saray halkı için çeşitli başlıklar  rettiĝini göstermektedir.

Tablo 3: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre K lahd z n Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	şakirdler	Tüm Sanat�lar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	31	20	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	27	14	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	24	17	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	23	10	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	12	4	767
1641/1051 Reced	YB.04, D.56	41	14	2	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	7	4	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	7	2	754
1671/1082 Masar Y. �nce	YB, 04, D. 72	38	8	1	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	8	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	9	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	9	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	5	-	243

²⁰ Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, C. III, MEB, İstanbul, 1965, s. 1189.

²¹ şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 625.

²² TSMA, D. 1406.

²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı,“Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri, s. 67; Rıfık Mel l Meriç, “Bayramda Padişahlara Hediye Edilen San’at Eserleri ve Karşılıkları”, s. 770.

Ehl-i hiref maaş defterlerinde *Cemâat-i Külahdûzân-ı Hâssa* diye geçen bu sınıfın 17. yüzyıl boyunca en fazla olduğu dönem 1624/1033 recec tarihidir. Bu dönemde yer alan ehl-i hiref defterinde külah yapıcılar toplamda elli beş kişi olmuşlardır²⁴. Külah yapıcılarının en az sayısı da yüzyılın sonlarında olup 1691/1102 recec mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları beş kişiye düşmüştür²⁵. Bu düşüş en son defterde de beş kişi olarak kalmıştır. Listede de görüldüğü üzere külah yapıcılarının sayısı tüm sınıfların toplamındaki sayının artıp azalmasına paralel olarak gitmiştir. Yani bir yıldaki tüm cemâat sayısı artınca bu sınıfta da artma yaşanmıştır.

Dikkat çekici bir husus da 1082/1671 tarihli defterde sınıfların genelinde yaşanan düşüşün aksine bu sınıfta herhangi bir azalma olmayıp sadece tek kişi kalan şakirdan sınıfı kaldırılmıştır. Usta sayısı sekiz olarak kalmıştır. Zaten söz konusu olan deftere göre tüm sınıfların var olan şakirdan sınıfı kaldırılmıştır.

Külahdûzân sınıfının aldığı ücretlere gelince 17. yüzyılın başında yani 1010/1601 tarihli defterde bölükbaşı olan Bosnalı Bâlî adlı külahdûz 41 akçe ile en yüksek ücreti alan kişi olmuştur. Bu dönemde alınan en az ücret ise 2 akçedir. 17. yüzyılın sonunda ise serkülahdûz olan Mehmed b. Ahmed adlı sanatçı 4,5 akçe ile en yüksek ücreti almıştır. Burada da en düşük ücret 2 akçe olarak kalmıştır.

3.5. Keçeciyân-ı Hâssa Sınıfı

Bir tür kalın kumaş gibi kullanılan keçe yünü dövmek suretiyle elde edilir. Çeşitli alanlarda giyim eşyası ve döşemelerde kullanılabilen keçe, çadırların üstünü örtmek için de kullanılırdı²⁶.

Sarayın keçe ihtiyacını karşılayan keçeciler sınıfı ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde ilk kez 1671/1082 tarihli yoklamadan sonraki defterde karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihlerde ehl-i hiref defterlerinde *Cemâat-i Keçeciyân-ı Oda-i Hâssa* diye karşımıza çıkmaktadır. Bu tabir en son 1101/1690 tarihli ehl-i hiref

²⁴ TSMA, D. 3494.

²⁵ BOA, MM, D. 3738.

²⁶ Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C. II, s. 1004.

defterinde yer almaktadır²⁷. Bu tarihten hemen sonraki yıl yani 1102/1691 tarihli ehl-i hiref defterinde sınıfın ismi *Cemâat-i Keçeciyân-ı Hâssa* olarak değişmiştir. 17. yüzyılın sonuna kadar da sınıfın ismi bu şekilde devam etmiştir.

Tablo 4: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Keçeciyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	2	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	2	-	306
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3738	40	3	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	2	-	243

17. yüzyılın sonlarında ehl-i hiref-i hâssa teşkilata dâhil olan keçeciler sınıfı bu yüzyılda en fazla üç kişi olmuşlardır. Keçecilerin sayısı en az olarak 1686/1097 recec+reşen mevâcibinin olduğu defterde bir kişi olarak görülmüştür²⁸. Bu sayı bir sonraki yıl tekrar ikiye çıkmış 17. yüzyılın sonunda ise en fazla sayılarına ulaşarak üç kişi olmuşlardır. Fakat bu sınıfta yer alan üç isimden birinin ismi üzerine öldüğü ibaresi konulmuştur.

Keçeciler sınıfının aldığı ücretler ise 17. yüzyılın sonunda yer alan ehl-i hiref defterinde sınıfın her üç üyesi de 2'şer akçe olarak ücretlerini almışlardır.

3.6. Zerdûzân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça altın manasına gelen *zer* ve dikmek anlamına gelen *dûz* kelimelerinin birleşiminden oluşan *zerdûz*, altın ile işleme yapanlara denir. Zerdûzlar için simkeşler tabiri de kullanılmıştır²⁹. Fakat ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında simkeşler ayrı bir sınıf olup simkeş, haddeden gümüş tel çeken sanatkâr demektir³⁰. Zerdûzlar ise altın iplikle işleme yapanların oluşturduğu sınıftır. Zerdûzların padişaha sundukları hediyeler arasında Zerdûz Hemdem adlı sanatçının hediyesi, savaşlarda giyilen demir

²⁷ BOA, MM, D. 3738.

²⁸ BOA, YB. 04, D.81.

²⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 684;

³⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 759.

eldiven, bilezik³¹ manalarına gelen bir destvânedir³². 17. yüzyılın başından beri varlığını az sayıda dahi olsa devam ettiren zerdûzlar sınıfı Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Zerdûzân-ı Hâssa* diye geçmektedir.

Tablo 5: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zerdûzân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	2	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	4	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	4	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	4	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	4	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	9	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	7	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	7	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	6	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	1	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	-	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	-	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	-	-	243

17. yüzyılın başlarında sayıları iki ila dört arasında değişen zerdûzlar sınıfının en yüksek sayısı dokuz çalışanı ile 1641/1051 masar mevâcibi defterinde görülmektedir³³. Bu tarihten sonra çalışan sayısında pek önemli bir değişim yaşanmamıştır. Fakat birçok sınıfta çalışan sayılarında büyük düşüşlerin olduğu 1082/1671 tarihli defterde zerdûzların sayısı yoklamadan önceki defterde altı iken yoklamadan sonraki defterde bir kişi olarak kalmıştır. Zerdûzların bu tarihten kısa bir süre sonra ehl-i hiref defterlerinde sınıf ismi bulunmasına rağmen herhangi bir çalışanı olmamıştır. En son 1672/1083 recce+reşen mevâcibi defterinde sayıları tek

³¹ Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 266.

³² Rıfki Melül Meriç, “Bayramda Padişahlara Hediye Edilen San’at Eserleri ve Karşılıkları”, s. 768.

³³BOA, YB. 04, D. 56.

kişi olarak görülmüştür. 17. yüzyılın sonuna doğru defterlerden kaldırılan bu sınıfın yüzyıl boyunca şakirdan sınıfı mevcut olmamıştır.

17. yüzyılın başında yani 1601/1010 masar mevâcibi defterinde³⁴ zerdûzların aldığı en yüksek ücret Mehmed b. İbrahim adlı sanatçının almış olduğu 17 akçe olmuştur. Bu dönemde alınan en düşük ücret ise 6,5 akçe olmuştur.

3.7. Nakkâşân-ı Hâssa Sınıfı

Nakkâş kelimesi lügatlerde yer alan ve bugünkü ressam tabiri ile ifade edilen manadan çok daha kapsayıcı bir anlama sahiptir. Ehl-i hiref teşkilatında ressam, musavvirler, şebihnüvisler (portreciler), meclisnüvisler, siyahkalemler, müzehhibler, renkzenler, tarrâhlar, cetvelkeşler, duvar nakkâşları bunların hepsi nakkâş sınıfı içerisinde yer alırlardı³⁵. Saray nakkâşlarının görevleri arasında imparatorluk kütüphaneleri için el yazması eserleri toplayıp süslenmesi, dini, edebi, bilimsel ve tarihsel birçok kitabın tezhip ve tasvir edilmesi, tuğraların süslenmesi, duvar resimlerinin yapılması ve metal, dokuma, çini ve seramik gibi diğer sanat dalları için desenler yapmak gibi vazifeleri de vardı³⁶. Nakkâşların padişaha sundukları hediyeler arasında nakışlı deve kuşu yumurtası, nakışlı tabaklar, nakışlı sandık ve asalar, musavver mecmua cildi münakkâş, münakkâş eğer ve yelpaze gibi eşyalar saray nakkâşlarının neler ürettikleri hakkında bize ışık tutmaktadır³⁷. Nakış sanatı ile ilgili her türlü işi yapan nakkâşlar sınıfı 17. yüzyılda ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde en kalabalık dördüncü sınıf olmuş olup 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Nakkâşân-ı Hâssa* diye yer almıştır.

³⁴ TSMA, D. 2924.

³⁵ Rıfki Melül Meriç, **Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar**, s. VIII; Zeynep Tarım, Ertuğ, "Selimnâme-i Şükrî Minyatürlerinin Belge Değerleri", **Nurhan Atasoy'a Armağan**, Editör: M. Baha Tanman, Lale Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 337.

³⁶ Esin Atıl, **The Age Of Sultan Süleyman The Magnificent**, Washington National Gallery Of Art, Harry N. Abrams, Inc. New York, 1987, s. 29.

³⁷ Rıfki Melül Meriç, "Bayramda Padişahlara Hediye Edilen San'at Eserleri ve Karşılıkları", s. 766-771.

Tablo 6: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Nakkâşân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	52	64	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	39	16	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	42	19	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	29	19	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	19	20	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	22	19	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	16	22	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	14	21	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	16	19	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	10	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	10	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	9	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	7	-	243

17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde önemli bir çoğunluğu teşkil eden nakkâşlar sınıfı 17. yüzyılın başından sonuna kadar varlığını devam ettirmişlerdir. Müteferrik, zergerân ve cerrâhîn sınıfından sonra en fazla çalışanı olan nakkâşların 17. yüzyıl boyunca toplam sayısı 6395 kişi olmuştur. Bu toplamın içerisinde şakirdan sınıfı da bulunmaktadır. Yine yukardaki listede de görülebileceği üzere nakkâşân sınıfının şakirdan sınıfı 1671/1082 tarihli yoklamadan sonraki deftere kadar varlığını devam ettirmiştir.

17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde nakkâşlar sınıfının en çok çalışanı olan defter 1010/1601 tarihli defterdir. Masar mevâcibini içeren bu defterde usta ve şakirdler toplamda yüz on altı kişi olmuşlardır. Çok geçmeden nakkâşların sayısı 1605/1014 reşen mevâcibinde toplamda elli beş kişiye kadar düşmüştür³⁸. 1033/1624'e kadar sayıları elli ila altmış arasında değişen nakkâşlar sınıfının

³⁸ BOA, MM, D. 3697.

1624/1033 recec mevâcibi defterinde toplam sayıları kırk beş kişi kadar olmuştur³⁹. Bu minvalde devam eden nakkâş sayısı 1635/1045 masar mevâcibi defterinde otuz üç kişiye düşmüştür⁴⁰. 1082/1671'ye kadar sayıları otuz ila kırk arasında değişen nakkâşlarda 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde çoğu sınıfta olduğu gibi önemli bir azalma görülmüştür. Söz konusu defterde nakkâşların sayıları on kişi olmuştur⁴¹. 17. yüzyılın sonunda ise nakkâşlar sınıfının çalışan sayısı yedi kişiye kadar düşmüştür⁴².

17. yüzyılda nakkâşların aldıkları ücretler ise şöyledir. 17. yüzyılın başında en yüksek ücret 48 akçe olup kethüda Cafer b. Abdullah isimli sanatçı ücreti alan kişidir. Bu dönemde alınan en az ücret ise 2 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret 17,5 akçe olup ücreti sernakkâş olan Hasan b. Rıdvan almıştır. Bu dönemde en düşük ücret de yine 2 akçedir.

3.8. Gazzâzân-ı Hâssa Sınıfı

Arapça bir kelime olan *gazzâz* ipekçi, ipek işleyen kişi anlamına gelmektedir⁴³. İpek böceği kozalarını çözerek çıkaran ve bunu dokumacılıkta kullanılır hale getiren ve bununla çeşitli işler işleyen ipekçilerin⁴⁴ yer aldığı bu sınıf ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Gazzâzân-ı Hâssa* diye geçmektedir. Saray ipekçilerinin padişaha sunduğu hediyeler arasında hançer bağı, musannef kiseler, kolan⁴⁵ kuşaklar ve dizgeler⁴⁶ gazzâzların ipeklerle neler işledikleri hakkında bize fikir vermektedir⁴⁷. Ayrıca gazzâzların saltanat kaftanlarının süslemelerinde de rol

³⁹ TSMA, D. 3494.

⁴⁰ BOA, YB. 04, D. 52.

⁴¹ YB, 04, D. 72.

⁴² BOA, MM, D. 3733.

⁴³ Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 1068; M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s. 655.

⁴⁴ M. Murat Öntüç, "Kazzâz", **Ahilik Ansiklopedisi**, C. II, s. 58.

⁴⁵ Kolan: yün ya da ipektan yapılmış üzeri işli ince kuşak, bağ. (Barış Dağlı, "Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği", (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi EBE, İstanbul, 2007, s. 172-173.)

⁴⁶ Dizge: Diz çorabı, çorap bağı demektir. (Barış Dağlı, "Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği", s. 89)

⁴⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkarlar) Defterleri", s. 67.

aldığını ifade eden Nurhan Atasoy bu özelliğiyle gazzâzların terzi ve dokumacılarla iş birliği yaptığının düşünölebileceğini ifade etmiştir⁴⁸.

Tablo 7: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Gazzâzân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	37	16	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	24	12	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	28	9	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	36	7	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	34	13	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	33	13	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	32	6	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	35	5	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	34	2	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	13	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	13	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	11	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	6	-	243

17. yüzyıl boyunca gazzâzlar ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde varlığını sürdürmüşlerdir. 17. yüzyılında ehl-i hiref defterlerinde gazzâzların sayısının en fazla olduğu tarih 1601/1010 masar tarihidir. Bu tarihte gazzâzların sayısı elli üç kişidir. Sayıları inişli çıkışlı devam eden, çok büyük bir değişim olmayan bu sınıfta 1671/1082 masar tarihli defterde önemli bir düşüş göstermiştir. Şöyle ki listeden de görölebileceği üzere yoklamadan önceki defterde gazzâzların toplam sayısı otuz beş iken yoklamadan sonraki defterde hem bu tarihe kadar devam eden şakirdan sınıfı kaldırılmış hem de gazzâzların sayısı on üç kişiye kadar düşmüştür. 1102/1691 tarihine kadar sayıları on iki ila on üç arasında değişen gazzâzlar bu tarihte yani

⁴⁸ Nurhan Atasoy, **İpek Osmanlı Dokuma Sanatı**, TEB Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 200.

1691/1102 lezez ve 1691/1103 masar mevâcibi defterinde sayıları yedi kişiye kadar düşmüştür⁴⁹. Bu düşüş daha sonra yüzyılın sonunda en az altı olarak kalmıştır.

İpek sanatçılarının aldıkları ücret ise 17. yüzyılın başında en yüksek 40 akçe olmuştur. Bu ücreti sınıfın serbölüğü olan Yusuf b. Abdullah adlı sanatçı almıştır. Sınıf içerisinde en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise sergazzâz olan Mehmed b. İshak 3 akçe ile en yüksek ücreti almıştır. En düşük ücret ise yine 2 akçe olarak kalmıştır.

3.9. Zergerân-ı Hâssa Sınıfı

Halk arasında savatçılar olarak da bilinen kuyumcuların yer aldığı zergerân sınıfı, 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde de sınıfı isminin yanına açıklama düşülerek *kuyumcular* açıklaması eklenmiştir⁵⁰.

Osmanlı kuyumcuları, mücevher yapımında elmas, zümrüt, yakut, firuze, lal, safir gibi kıymetli taşlar ve yeşim, mercan, necef, akik ve zebercet gibi yarı kıymetli taşlar ile inciler kullanmışlardır. Ayrıca çalışmalarında fildişi, balıkdışı, abanoz, sedef, boynuz, papağan gagası gibi malzemeler de kullanmışlardır⁵¹. Zergerlerin padişaha sundukları hediyeler arasında murassa aynalar, altın at bazubendleri, sapı balık dişinden olan altıparmak bir altın bıçak gibi takı dışında günlük kullanıma dair eşyalar ürettikleri görülmektedir⁵².

17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde *Cemâat-i Zergerân-ı Hâssa* diye geçen sınıf 7367 sanatçısı ile ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında en kalabalık ikinci sınıfı oluşturmuşlardır⁵³.

⁴⁹ BOA, MM, D. 3738.

⁵⁰ TSMA, D. 1406.

⁵¹ Gül İrepoğlu, *Osmanlı Saray Mücevheri*, Bilkent Kültür Girişimi Yay, İstanbul, 2012, s. 57.

⁵² İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri, s. 66-67.

⁵³ Verilen bu toplam rakamlar 17. yüzyıla ait 185 ehl-i hiref-i hâssa defterinden elde edilmiştir.

Tablo 8: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zergerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	50	53	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	41	33	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	42	31	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	33	27	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	26	24	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	30	15	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	26	17	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	25	16	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	25	12	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	15	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	15	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	15	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	13	-	243

Zergerlerin 17. yüzyılda en fazla oldukları dönem yüzyılın başı olan 1601/1010 yılının masar mevâcibi ehl-i hiref defterinde şakirdan sınıfı ile birlikte toplamda yüz üç sanatçı yer almıştır. Bu sayı 1604/1012 recec tarihli ehl-i hiref defterinde seksen altıya düşmüştür⁵⁴. 1620/1029 lezez tarihine kadar zergerlerin sayısı seksen ile yetmiş arasında olmuştur. 1620/1029 lezez mevâcibinde ise zergerlerin sayısı azalarak altmış üç kişiye düşmüştür⁵⁵. 1040/1631 tarihinde yine bir düşüş yaşanmış olup zergerlerin sayısı 1631/1040 recec mevâcibinde elli kişi olmuştur⁵⁶. Bu tarihten sonra sınıf içerisinde azalmalar devam etmiş olup 1671/1082 yoklamadan önceki defterde zergerlerin sayısı toplamda otuz yedi kişi olmuştur. Bu tarihe kadar şakirdan sınıfı da var olan zergerlerin yoklamadan sonraki defterde sayıları on beş kişiye kadar düşmüştür. Diğer tüm sınıflarda olduğu gibi şakirdan grubu olan sınıflar bu tarihten sonra kaldırılmıştır. 1102/1691 tarihine kadar pek bir

⁵⁴ BOA, D.PYM, D. 35126.

⁵⁵ BOA, MM, D. 5415.

⁵⁶ BOA, MM, D. 6137.

değişme yaşanmayan sınıfta 1691/1102 recec mevâcibinde dokuz sanatçısıyla en az sayısını görmüştür⁵⁷. 17. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdüren zergerler 1111/1699-1700 tarihinde on üç kişi kadar olmuşlardır⁵⁸.

17. yüzyılın en kalabalık sınıflarından olan zergerler ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında en yüksek ücretleri alan kişiler de olmuşlardır. 17. yüzyılın başında serbölük olan Bosnalı Mehmed adlı sanatçı 66 akçe ile en yüksek ücreti alan kişi olmuştur. Bu dönemde zergerlerin aldığı en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise zergerlerin aldığı en yüksek ücret Şahin Üsküdâr Zimmî adlı sanatçının aldığı 10 akçe olmuştur. Bu dönemde alınan en düşük akçe de yine 2 akçe olmuştur.

Ehl-i hiref defterlerinde genelde hiyerarşide üst kademelerde olan sanatçılar diğerlerine göre daha yüksek ücret almışlardır. Fakat bunların istisnalarını da görmek mümkündür. Örneğin bu defterde Zimmî olan Üsküdârlı Şahin adlı sanatçı 10 akçe almışken sınıfın serzergeri olan Hasan b. Mehmed'in aldığı ücret ise sınıfın en az ücreti olan 2 akçe almıştır.

3.10. Serrâcîn-i Rahthâ-yı Enderûn-ı Hâssa Sınıfı

Arapça bir kelime olan *serrâc* eğer, vesaire at takımları yapan ve satanlara verilen isimdir⁵⁹. Ehl-i hiref-i hâssa içerisinde yer alan serrâcılar sınıfı için 1791/1206 recec mevâcibi defterinde *enderûn-ı hümayûn serrâcî* açıklaması yazılmıştır⁶⁰. Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı dışında Büyük Mirahor'a bağlı serrâcılar da bulunmaktadır. Bunların sayısı ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan serrâcılardan çok daha fazladır. Nitekin 16. yüzyılın sonlarında Mirahor'a bağlı hâsahır halkından olan serrâcılarının sayısı üç yüz kişi kadardır⁶¹.

⁵⁷ BOA, MM, D. 3738.

⁵⁸ BOA, MM, D. 3733.

⁵⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 714.

⁶⁰ TSMA, D. 1406.

⁶¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 475.

Tablo 9: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Serrâcîn Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	3	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	3	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	2	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	1	-	243

Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Serrâcîn-i Rahthâ-yi Enderûn-ı Hâssa* diye geçen sınıf 1082/1671 tarihinde bir takım sınıfların kaldırılıp yerine yeni sınıfların dâhil olduğu dönemde teşkilata girmişlerdir. Serrâçlar sınıfı 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde üç serrâç ile teşkilatta görülmüşlerdir. Sayıları 1673/1084 masar mevâcibinde ikiye düşen serrâçlar⁶² 1691/1102 recec tarihine kadar üç ila iki arasında kalmıştır. 1691/1102 recec mevâcibinde serrâçlar bir kişiye düşmüş⁶³ ve 17. yüzyılın sonuna kadar tek kişi ile devam etmiştir.

Serrâçların aldığı ücret ise 17. yüzyılın sonunda sınıfta tek ve serserrâç olan Mehmed b. Kadri 2,5 akçe almıştır.

3.11. Saatçiyân ve Zarfçiyân-ı Hazine-i Enderûn-ı Hâssa Sınıfı

Saatçi ve zarfçıların birlikte yer aldığı bu sınıf ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Saatçiyân ve Zarfçiyân-ı Hazine-i Enderûn-ı Hâssa* diye geçmektedir.

Zarf sözcüğü geniş manada bir nesneyi sarıp çevreleyen, koruyup taşıyan öğeyi ifade eder. Saatlerin mahfazasını sağlayan zarfların yapımını gerçekleştiren sanatkârlar sadece saatçılar içerisinde yer almış olup müstakil bir sınıf oluşturamamışlardır.

⁶² BOA, MM, D. 6928.

⁶³ BOA, MM, D. 3738.

Tablo 10: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Saatçiyân ve Zarfçiyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	2	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	2	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	1	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	-	-	243

Saatçi ve zarfçuların birlikte olduğu sınıf ilk defa 1671/1082 masar yoklamadan sonraki defterde iki çalışanı ile teşkilata dâhil olmuşlardır. Bu sınıf en son 1690/1101 reşen+lezez mevâcibi ehl-i hiref defterinde tek çalışanı ile görülmüştür⁶⁴. Bu tarihten sonra zarfçılar sınıfı kaldırılmış olup sadece saatçılar kalmıştır. Söz konusu sınıfın 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde sayıca en çok oldukları dönem 1675/1085 lezez tarihidir. Saatçılar ve zarfçuların sayısı hep iki ile devam etmişken bu defterde sayıları dört kişiye yükselmiştir⁶⁵. 1677/1088 masar+recec mevâcibinde sayıları tekrar ikiye düşmüş⁶⁶ ve 1690/1101 reşen+lezez mevâcibinde sayıları tek kişi olmuştur⁶⁷.

3.12. Saatçiyân-ı Hâssa Sınıfı

17. yüzyılın sonlarında daha önceleri zarfçılar ile birlikte bir sınıf oluşturan saatçılar ehl-i hiref teşkilatında müstakil bir sınıf olarak 1691/1102 tarihli recec+reşen mevâcibi defterinde görülmüşlerdir⁶⁸. Tek kişi ile sınıfta varlık gösteren saatçılar 17. yüzyılın sonuna kadar tek kişi olarak devam etmişlerdir. Seçtiğimiz on üç defterden yalnız birinde saatçılar sınıfı yer aldığı için sadece tek defterde gösterilmiştir.

Bu sınıfın adı 17. yüzyıl defterlerinde *Cemâat-i Saatçiyân Hâssa* diye geçmektedir.

⁶⁴ BOA, MM, D. 3738.

⁶⁵ BOA, MM, D. 6928.

⁶⁶ BOA, YB. 04, D. 76.

⁶⁷ BOA, MM, D. 3738.

⁶⁸ BOA, MM, D. 3738.

Tablo 11: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Saatçıyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	1	-	243

İncelenen ehl-i hiref defterlerinde 17. yüzyıl boyunca tek kişinin varlık gösterdiği bu sınıfta sersaatî unvanlı Abdurrahmân Nâm adlı sanatçının yüzyılın sonunda aldığı ücret 27 akçe olarak görülmektedir.

3.13. Sorguçiyân-ı Hâssa Sınıfı

Sorguç, Türk İslam devletlerinde başlıklara takılan süslere verilen isimdir. Türkçe’de bazı kuşların tepesinde var olan uzun tüylere verilen ad olan sorguç kelimesi zamanla kavuk, fes, hotoz gibi başlıkların üzerine takılan çeşitli tüylerden ve kıymetli taşlardan yapılan süslere verilen ad olmuştur⁶⁹.

Saray mensupları için sorguç yapanların oluşturduğu bu sınıf 1010/1601 tarihli ehl-i hiref defterinde *Cemâat-i Sorguçiyân ve Kalıcebâfân* ⁷⁰adı ile birlikte yer almıştır. Bu tarihten sonraki ehl-i hiref defterlerinde kalıcebâfân yer almamakla birlikte sorguçular 17. yüzyılın sonuna kadar tek sınıf olarak devam etmiştir.

Kalıcebâfân sınıfı küçük halı ve seccade yapanların oluşturduğu sınıftır⁷¹. 1010/1601 tarihli defterde sorguçular ile birlikte olan bu sınıfta toplamda on iki sanatçı yer almaktadır. Bu sanatçılar içerisinde Ömer Mehmed adlı sanatçının adı altına kalıcebâf ibaresi bulunmaktadır⁷². Bu ibareden dolayı altı akçe alan Ömer Mehmed’in bu sınıf içerisinde tek kalıceci olduğu düşünülebilir. Zira sözünü ettiğimiz defterden sonra da 17. yüzyıl boyunca defterlerde kalıceciler yer almamıştır.

⁶⁹ Zeynep Tarım Ertuğ, “Sorguç”, *DİA*, C. 37, s. 378-79.

⁷⁰ *Cemâat-i Sorguçiyân ve Kalıcebâfân* sınıfı sadece bir defterde yer aldığı için ayrı bir sınıf olarak burada ele alınmadı.

⁷¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 151; Muallim Naci, *Lûgat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 582.

⁷² TSMA, D. 2924.

Tablo 12: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Sorguççıyan Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	T SMA, D. 2924	45	12 Sorguç + kaliçe	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	8	-	982
1618/1027 Masar	T SMA, D.10010	45	7	-	1072
1624/1033 Lezez	T SMA, D. 2993	41	7	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	9	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	7	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	3	4	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	3	4	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	5	3	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	6	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	5	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	6	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	4	-	243

17. yüzyılda ilk defa 1604/1012 recec mevâcibi ehl-i hiref defterinde tek başına bir sınıf oluşturan sorguççular on bir sanatçı ile teşkilata dâhil olmuşlardır⁷³. Sorguççuların sayısının en fazla olduğu dönem de söz konusu defterde görülmektedir. Bu tarihten sonra sayıları giderek düşen sorguççular 1614/1022 lezez tarihli ehl-i hiref defterinde beş kişiye düşmüşlerdir⁷⁴. 1618/1027 masar tarihli defterde tabloda da görüldüğü üzere tekrar sayıları yükselerek yedi kişi olmuşlardır⁷⁵. 1045/1635 tarihine kadar sorguççular yedi kişi olarak kalmışlardır. Bu tarihte yani 1635/1045 masar tarihli ehl-i hiref defterinde sayıları on kişiye yükselmiştir⁷⁶. Bu tarihten sonra 1647/1057 reşen mevâcibinde sorguççular beş kişiye düşmüşlerdir⁷⁷.

⁷³ BOA, D.PYM, D. 35126.

⁷⁴ BOA, MM, D. 7181.

⁷⁵ T SMA, D.10010.

⁷⁶ BOA, YB. 04, D. 52.

⁷⁷ BOA, MM, D. 5723.

İki sene sonra sayıları tekrar yediye yükselen sorguççular dönem dönem sayıları yedi ile altı arasında değişkenlik arz etmiştir.

Sorguççuların 1641/1051 recec tarihli ehli hiref defteri de dâhil olmak üzere bu tarihe kadar sadece usta sınıfı mevcuttu. Bu tarihten sonra 1657/ 1067 lezez tarihli mevâcib defterinde şakirdan sınıfı da oluşturulmuştur⁷⁸. Üç ustanın ve dört çırağın dâhil olduğu bu sınıf 1671/1082 tarihli yoklamadan sonraki defterde tüm sınıflardakilerde olduğu gibi şakirdan sınıfı kaldırılmıştır. Söz konusu olan defterde sorguççular sınıfında da çalışan sayısında bir düşüş olmuştur. 1671/1082 yoklamadan önce sekiz sorguç var iken yoklamadan sonra sorguççuların sayısı altı kişi olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise dört sanatçısı ile sorguççular en az sayılarına ulaşmışlardır.

Sorguççuların aldıkları ücret ise 17. yüzyılın başında kaliçebâfân sınıfı ile birlikte iken en yüksek ücreti Haydar b. Abdullah'ın almış olduğu 36,5 akçedir. En düşük ücret ise 2 akçedir. Yüzyılın sonunda ise sersorguç olan Ali b. Ahmed 3 akçe almışken herhangi bir unvanı olmayan Hüseyin (?) adlı sanatçı sınıfta en yüksek ücret olan 6 akçeyi almıştır. Bu durum bize alınan ücretlerin tamamıyla unvanlara göre olmadığını göstermektedir. Sınıfta en düşük ücret ise 2 akçe olarak kalmıştır.

3.14. Hakkâkân-ı Hâssa Sınıfı

Hâkk kelimesi Arapça'da oymak, kazımak manalarına gelmektedir. *Hakkâk* maden, tahta vs. üzerine çelik kalemlerle yazı ya da resim işleyen kişiye denir⁷⁹. Mühür kazıcılığı olarak da tabir edilen hakkâklık, Osmanlı döneminde mühür sanatında ön plana çıkmıştır⁸⁰.

17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinin tümünde var olan hakkâklar sınıfı defterlerde *Cemâat-i Hakkâkân-ı Hâssa* diye geçmektedir.

⁷⁸ BOA, YB. 04, D. 67.

⁷⁹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 554.

⁸⁰ M. Zeki Kuşoğlu, "Hakkâklık", *DİA*, C. 15, Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 204.

Tablo 13: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Hakkâkân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	20	31	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	18	18	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	17	12	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	15	19	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	11	3	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	12	1	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	11	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	12	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	10	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	3	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	3	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	2	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	3	-	243

17. yüzyılda hakkâklar sınıfının en fazla olduğu dönem 1604/1012 recec tarihidir. Bu tarihte yer alan ehl-i hiref defterinde hakkâklar en fazla elli iki kişi olmuşlardır⁸¹. Bu tarihten sonra önemli bir düşüş 1606/1014 reşen mevâcibinde görülmüştür. Listede de görüleceği üzere bu tarihte hakkâkların sayısı otuz altı kişiye düşmüştür. Hakkâkların sayısı bir yıl sonra 1606/1015 masar mevâcibinde tekrar kırka yükselse de⁸² düşüşler gittikçe devam etmiştir. Hakkâkların sayısının düşmesine paralel olarak da şakirdan sınıfı da gittikçe azalmıştır. En son 1650/1060 recec mevâcibi defterinde şakirdan sınıfında bir elemanı⁸³ olan hakkâkların bu tarihten sonraki defterlerde ortadan kaldırıldığı görülmektedir⁸⁴. Hakkâklar sınıfında da yine önemli bir düşüş 1082/1671 tarihinde olmuştur. 1671/1082 yoklamadan önceki defterde sayıları on olan hakkâklar yoklamadan sonraki defterde sayıları üç

⁸¹ BOA, D.PYM, D. 35126.

⁸² BOA, YB. 04, D. 36.

⁸³ TSMA, D. 9613/6.

⁸⁴ TSMA, D. 486.

kişiyeye düşmüştür. 1686/1097 lezez tarihinde de iki çalışmanı ile hakkâklar en az sayılarına ulaşmışlardır⁸⁵.

Aldıkları ücretler 17. yüzyılın başında serbölük olan Receb 11,5 akçe alırken sınıfta en yüksek ücreti herhangi bir unvanı bulunmayan Mahmud b. Abdullah isimli hakkâk 32 akçe olarak almıştır. En düşük ücret ise şakirdan sınıfının aldığı 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise Abdülbaki b. Abdüllatif 6 akçe ile en yüksek ücreti almış olup en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur.

3.15. Sikkegiyân-ı Hâssa Sınıfı

Sikke kelimesi için altın, gümüş gibi değerli madenlere vurulan damga ifadesi kullanılmıştır⁸⁶. Sikkegen ile sikkezen kelimesi de farklı anlamlarda olup sikkezen, darphanede para kesen kişi, sikkegen ise sikke kalıpları kazan kişilere denilir. Sikke kalıbı ise madeni para ve madalyaları basmak için içi kazıtılarak boşaltılmış çelik kalıplar manasında kullanılır⁸⁷. Sikkegiyân sınıfının yanına 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *sikke kazıcı* ibaresi yazılmıştır⁸⁸. Para ve madalya kalıbı yapan sikkegenler⁸⁹ ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Sikkegiyân-ı Hâssa* diye geçmektedirler.

⁸⁵ BOA, YB. 04, D.81.

⁸⁶ Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgati**, s. 313.

⁸⁷ Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, C. 4, s. 1799.

⁸⁸ TSMA, D. 1406.

⁸⁹ M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, s. 220.

Tablo 14: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Sikkegiyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	8	6	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	11	4	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	10	8	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	12	5	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	7	5	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	8	6	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	10	5	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	10	5	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	18	1	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	13	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	13	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	14	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	14	-	243

17. yüzyılın başından sonuna kadar çalışanları bulunan sikkegiyân sınıfı 1671/1082 yoklamadan sonraki deftere kadar şakirdan grubu da var olmuştur. 1604/1012 recec mevâcibi defterinde sikke kazıcılar yirmi bir çalışanı ile en yüksek sayılarına ulaşmışlardır. 1606/1014 reşen defterinde sayıları on beşe düşen sikke kazıcılar⁹⁰ pek önemli olmayan bir artış ve düşüşle devam etmiştir. Sayıları zaman zaman on birlere kadar düşen sikke kazıcıların sayısı 1670/1081 masar tarihli ehl-i hiref defterinde yirmi kişiye yükselmiştir. Fakat 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde sikke kazıcılar da sayılarında bir düşüş yaşayarak on üç kişi olmuşlardır. Bu tarihten sonra sayıları on dört ile on bir arasında değişen sikke kazıcılar 17. yüzyılın sonunda listede de görüleceği üzere on dört kişi olmuşlardır.

Sikke kazıcılar sınıfının aldıkları ücretlere gelince 17. yüzyılın başında serbölük olan Mehmed b. Turhan 30 akçe ile en yüksek ücreti almıştır. En düşük ücret ise şakirdan grubundan bazılarının aldığı 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise

⁹⁰ BOA, MM, D. 3697.

en yüksek ücreti kethüda olan Mehmed b. Hüseyin 22 akçe olarak almıştır. Burada da kethüdanın bölükbaşından daha yüksek ücret aldığı görülmektedir. Hatta 3,5 akçe alan sersikke-i Mustafa b. Sırrı sınıfta en az ücret alanlardan biri olmuştur. En düşük ücret ise yine 2 akçedir.

3.16. Zernişânyân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça’da altın manasına gelen *zer* ve *nişan* kelimesinin terkibinden oluşan zernişan, kılıç ve benzeri madenler üzerine kakma altınla yapılmış, işlenmiş yazı ya da süse denilir⁹¹. Kakmacılar da denilebilen zernişancılarının padişaha sundukları hediyeler içerisinde zernişan bıçak, zernişanlı abanoz ağacından murassa tarak, balık dişi zernişan tarak, zernişan murassa sopa gibi eşyaların olması zernişancılarının ne tarz eşyalar üzerine kakma yaptıklarını göstermektedir.⁹² 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde sınıfın adı *Cemâat-i Zernişânyân-ı Hâssa* diye geçmektedir.

Tablo 15: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zernişânyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	3	5	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	5	3	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	8	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	2	3	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	1	2	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	1	2	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	-	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	-	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	-	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	1	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	-	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	1	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	-	-	243

⁹¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 684.

⁹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri”, s. 66-68.

17. yüzyılın başlarında ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde listede de görüldüğü üzere şakirdan sınıfı bulunan zernişânyânın 1618/1027 masar mevâcibi defterinde şakirdan sınıfı yer almamıştır⁹³. Daha sonra tekrar şakirdan sınıfı oluşturulmuş ise de 1641/1051 recec tarihli defterde şakirdan sınıfı artık bulunmamaktadır⁹⁴.

Listede de görüldüğü üzere 17. yüzyılda ehl-i hiref teşkilatında bazen varlık gösteren bazen de ortadan kaldırılan bu sınıfın en fazla çalışanın olduğu dönem 1604/1012 recec tarihidir. Bu defterde zernişânyân sınıfının mevcudu şakirdan sınıfı ile birlikte toplamda on kişidir⁹⁵. Daha sonraları sayıları sekiz ila altı arasında değişen zernişânyân sınıfının mevcudu 1635/1045 masar tarihli mevâcib defterinde şakirdan sınıfı ile birlikte üç kişiye düşmüştür⁹⁶. 1642/1052 masar tarihine kadar bu sayı ile devam eden zernişânyânların sayısı söz konusu tarihte sayıları bir kişiye düşmüştür⁹⁷. 1060/1650'den sonra ortadan kalkan bu sınıf bir dönem sonra tekrar ortaya çıkmıştır. 17. yüzyılın sonlarında en son 1690/1101 reşen tarihli ehl-i hiref defterinde tek çalışanı ile görülen zernişânyân sınıfı bu tarihten sonra yüzyılın sonuna kadar bir daha görülmemiştir.

Zernişânyân sınıfının aldıkları ücretler ise şu şekilde olmuştur. 17. yüzyılın başında en yüksek ücret Ali Küçük isimli sanatçının almış olduğu 26 akçedir. Bu dönemde en düşük ücret ise şakirdan sınıftan birinin aldığı 2,5 akçe olmuştur.

3.17. Kündekârân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça bir kelime olan kündekârî sanatı genel olarak ince marangozluk kapsamında ahşap sanatlarını karşılarken özelde ise dekoratif amaçlı doğramacılık sanatını karşılar bir sanat dalıdır⁹⁸. Kündekârân ise kıymetli ağaçları işleyen, bu sanat dalını yapan marangozlara verilen addır⁹⁹. 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref defterinde de kündekârân sınıfının yanında *marangozlar* açıklaması yer

⁹³ TSMA, D.10010.

⁹⁴ YB.04, D.56.

⁹⁵ BOA, D.PYM, D. 35126.

⁹⁶ BOA, YB. 04, D. 52.

⁹⁷ BOA, YB. 04, D. 57.

⁹⁸ Erdem Yücel, "Kündekârî", **DİA**, C. 26, İstanbul, 2002, s. 553.

⁹⁹ Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, C. III, s. 1195.

almaktadır¹⁰⁰. Kündekârların padişaha sundukları bazı hediyeler ise şu şekildedir: Balık dişinden kemer pulları, balık dişinden bir burma hançer ve yedi tane diş kurdağı, öd ağacından yumurta yiyecek kaşık, sandal ağacından yumurta yiyecek kaşık ve yedi tane zihgir, iki hançer sapı balık dişinden ve dört tarak balık dişinden, bir yekpare hançer ve bir balık dişi hançer sapı ve ayna¹⁰¹. Ahşaptan ince işçilik yapan marangozların oluşturduğu bu sınıf ehl-i hiref defterlerinde *Cemâat-i Kündekârân-ı Hâssa* diye yer almaktadır.

Tablo 16: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kündekârân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	14	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	7	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	18	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	25	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	21	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	17		837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	12	4	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	10	4	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	10	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	4	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	4	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	3	-	296
1699-1700/1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	4	-	243

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında marangozların sayısı 17. yüzyılın başında on dört ustadan mürekkep olup bu dönemde şakirdan sınıfı bulunmamaktadır. Bu yüzyılda ilk defa 1654/1064 masar tarihli mevâcib defterinde tek kişi ile şakirdan sınıfı oluşturulmuştur¹⁰². 1670/1081 masar mevâcibinde en son yine tek kişi ile varlık gösteren şakirdlerin bulunduğu sınıf 1671/1081 recec mevâcibinde ve sonrasında

¹⁰⁰ TSMA, D. 1406.

¹⁰¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri", s. 66-68.

¹⁰² BOA, YB. 04, D. 63.

artık yer almamaktadır¹⁰³. Kündekârların ehl-i hiref teşkilatında 17. yüzyıl boyunca en fazla oldukları dönem 1030/1621 ile 1042/1633 arasında olmuştur. Bu dönemde sayıları yirmi altı ile yirmi iki arasında değişen marangozların en fazla oldukları sayı 1626/1035 reşen ve lezez mevaciblerinin yer aldığı defterde yirmi sekiz kişi olarak yer almışlardır¹⁰⁴. Bu dönem sonunda 1635/1042 masar tarihinde kündekârların sayısında bir düşüş yaşanmış olup sayıları on dokuz kişi olmuştur. Sayıları bu minvalde devam eden ve bir süre sonra sayıları gittikçe düşen marangozlar en büyük düşüşü birçok sınıfta olduğu gibi 1082/1671 tarihinde yaşamıştır. 1671/1082 tarihli yoklamadan önceki ehl-i hiref defterinde sayıları on olan kündekârların, yoklamadan sonraki defterde sayıları dört kişiye kadar düşmüştür. Yüzyılın sonuna kadar sayıları dört ile iki arasında devam eden marangozlar en son defterde dört kişi olarak kalmışlardır.

Kündekârların 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret 37, 5 akçe olup ücreti alan sanatçı ise serbölük olan Ferrûh b. Abdullah adlı sanatçıdır. Bu dönemde alınan en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise sınıfta var olan dört sanatçının tümü de 2 akçe almışlardır.

3.18. Postindûzân-ı Hâssa Sınıfı

Postîndûz, Farsça bir kelime olup *postîn* kürk manasına gelip *postîndûzân* ise kürk dikenler anlamına gelmektedir¹⁰⁵. 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref defterinde de postindûzân isminin yanına *kürkçü* ibaresi yazılmıştır¹⁰⁶. Kürk yapanların yer aldığı bu sınıf Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Postîndûzân-ı Hâssa* diye yer almaktadır.

Osmanlıda giyim kuşamın önemli bir parçası olan kürklerin birçok çeşidi olmakla birlikte sarayda genelde samur, kontoş ve kakum tercih edilirdi¹⁰⁷

¹⁰³ BOA, MM, D. 2308.

¹⁰⁴ BOA, MM, D. 7444.

¹⁰⁵ Ziya Şükûn, **Ferhengi Ziya**, C. 1, s. 506.

¹⁰⁶ TSMA, D. 1406.

¹⁰⁷ Zeynep Tarım Ertuğ, “15. Yüzyılda Osmanlılarda Gündelik Yaşama Dair Bazı Ayrıntılar”, **Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl)**, Editör: Sümer Atasoy, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004, s. 261.

Tablo 17: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Postindûzân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	31	6	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	22	5	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	19	6	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	24	4	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	21	6	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	27	2	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	28	5	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	28	3	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	35	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	20	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	19	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	15	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	19	-	243

17. yüzyıl boyunca tüm ehl-i hiref defterlerinde var olan kürkçüler sınıfının en son 1663/1073 lezez tarihine kadar şakirdan sınıfı var olmuştur. Söz konusu defterde üç şakird bulunmaktadır¹⁰⁸. Bu tarihten sonra şakirdan sınıfı ehl-i hiref defterlerinde yer almamıştır. Kürkçüler sınıfının çalışanlarının en fazla olduğu dönem 17. yüzyılın başlarıdır. 1010/1601 ve 1012/1604 tarihli ehl-i hiref defterinde kürkçüler en fazla otuz yedi kişi olmuşlardır¹⁰⁹. Bu tarihten sonra sayıları düşen kürkçülerin 1611/1019 lezez mevâcibi defterinde yirmi bir kişi kadar oldukları görülmektedir¹¹⁰. Hemen bir yıl sonrasında yine sayıları artan kürkçüler 1611/1020 masar tarihli ehl-i hiref defterinde şakirdan sınıfı ile birlikte toplamda otuz kişi olmuşlardır¹¹¹. 1082/1671 tarihine kadar sayıları otuz ila yirmi beş arasında değişkenlik arz eden postindûzân sınıfı çalışanları 1671/1082 tarihli yoklamadan sonraki defterde yirmi kişiye düşmüştür. Bu minvalde devam eden kürkçülerin sayısı

¹⁰⁸ BOA, MM. D. 7166.

¹⁰⁹ BOA, D.PYM, D. 35126.

¹¹⁰ BOA, YB. 04, D. 37.

¹¹¹ BOA, YB. 04, D. 39.

1688/1099 yılının reşen mevâcibi defterinde düşüşe geçerek on altı kişi olmuşlardır¹¹². Bu düşüş 1605/1104 masar tarihli deftere kadar devam etmiş olup hemen akabinde yani 1693/1104 yılının lezez mevâcibi defterinde kürkçülerin sayısı on dokuzaya yükselmiştir¹¹³. Yüzyılın sonunda da listede de görüleceği üzere postindûzânların sayısı on dokuz olarak kalmıştır.

17. yüzyılın başında kürkçüler sınıfının kethüdası olan Mustafa b. Abdullah, sınıfın serbölüğünden daha yüksek ücret alarak 37,5 akçe ile sınıfta en yüksek ücreti alan kişi olmuştur. En düşük ücret ise şakirdan sınıfından birinin aldığı 2 akçedir. 17. yüzyılın sonunda ise en yüksek ücreti 8 akçe ile Seyyid Ali b. Mehmed isimli sanatçı almıştır. En düşük ücret ise bu dönemde yine 2 akçedir.

3.19. Şemşirgerân-ı Hâssa Sınıfı

Kılıç manasına gelen *Şemşir* kelimesi Farsça olup *şemşirgerân* ise kılıç hazırlayanlar kılıç işleyenler anlamına gelmektedir¹¹⁴. 1792/1206 recc tarihli ehl-i hiref defterinde de şemşirgerân sınıfı için *kılıççı* açıklaması yazılmıştır¹¹⁵. Kılıç imal edenlerin oluşturduğu bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Şemşirgerân -ı Hâssa* diye yer almıştır.

¹¹² TSMA, D. 9613/12.

¹¹³ BOA, D.PYM, D. 3515.

¹¹⁴ Ziya Şükûn, **Ferhengi Ziya**, C. 2, s. 1327.

¹¹⁵ TSMA, D. 1406

Tablo 18: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Şemşîrgerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	13	8	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	11	1	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	10	8	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	23	1	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	23	4	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	25	2	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	24	2	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	25	1	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	33	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	18	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	18	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	18	-	296
1699-1700/1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	12	-	243

Şemşîrgerler 17. yüzyıl boyunca şakirdan sınıfı ile birlikte varlık gösteren bir sınıf olmuştur. Fakat bu sınıfın şakirdan grubu 17. yüzyılın sonlarında kaldırılmıştır. 17. yüzyıl süresince sayısı gittikçe azalan şakirdan sınıfı çalışanları en son 1663/1073 lezez mevâcibi defterinde görülmüştür¹¹⁶. Bu defterde sayıları bir kişi olan şakirdler bu tarihten sonra defterlerde yer almamıştır. 17. yüzyılın başında yirmi bir sanatçısıyla var olan kılıççılar sınıfının sayısı üç yıl sonrasında 1604/1013 masar mevâcibi defterinde on iki kişiye kadar düşmüştür¹¹⁷. Bir süre böyle devam eden ve daha sonra sayıları gittikçe artan kılıççıların mevcudu en fazla otuz üç kişi olmuştur. 1079/1668¹¹⁸ ve 1671/1082 yoklamadan önceki defterde otuz üç sanatçısıyla en yüksek sayılarına ulaşan şemşîrgerler 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde sayıları azalarak on sekiz kişiye düşmüştür. 1691/1102 reşen tarihine kadar sayıları on sekiz ile on yedi arasında devam eden kılıççıların sayısı bu tarihte azalarak on üç

¹¹⁶ BOA, MM, D. 7166.

¹¹⁷ BOA, MM, D. 7312.

¹¹⁸ BOA, YB. 04, D. 70.

kişi kadar olmuştur¹¹⁹. Yüzyılın en sonunda ise kılıç ustalarının sayısı on iki kişi olarak kalmıştır.

Kılıççıların 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret herhangi bir unvanı olmayan Freng asıllı Behrâm adlı sanatçının almış olduğu 13 akçedir. Bu dönemde alına en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret 11,5 akçe olup bu ücreti alan kişi sınıfın başı olan Ahmed b. Sefer Serşemşîrî olmuştur. Dönemin en düşük ücreti ise yine 2 akçedir.

3.20. Zırhçıyân ve Kundakçıyân-ı Hâssa Sınıfı

17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Zırhçıyân ve Kundakçıyân-ı Hâssa* olarak yer alan bu sınıf iki gruptan oluşmaktadır. Zırhçı savaş elbisesi yapan sanatkâra, kundakçı ise silahların ağaçtan olan arka kısımlarını yapan sanatkârlara verilen addır¹²⁰. 1640 tarihli narh defterinde kundakların akça ağaç, ceviz ağacı ve gürgen ağacından imal edildikleri görülebilmektedir¹²¹. 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref defterinde bu sınıf isminin yanına *kundakçı ve zırhçı* açıklaması eklenmiştir¹²².

Tablo 19: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zırhçıyân ve Kundakçıyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	3	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	3	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	3	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	3	-	243

1671/ 1082 yoklamadan sonraki defterde ehl-i hiref teşkilatına bir grup olarak dâhil olan zırhçı ve kundakçıların sayısı üç usta ile başlamıştır. 1698/1110 tarihine kadar üç sanatçı ile devam eden sınıfın mevcudu 1698/1110 masar mevâcibi

¹¹⁹ BOA, MM, D. 3738.

¹²⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1116.

¹²¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 227.

¹²² TSMA, D. 1406.

defterinde en fazla dört kişi olmuştur¹²³. Yüzyılın sonunda ise listede de görüldüğü üzere zırhçı ve kundakçıların sayısı üç kişiye düşmüştür.

17. yüzyılın sonlarına doğru varlık gösteren bu sınıfın yüzyılın sonunda aldığı en yüksek ücret Hasan b. Osman Kundağı adlı sanatçının aldığı 3,5 akçe olmuştur. Bu dönemde en düşük ücret de 2 akçe olmuştur.

3.21. Kârdgerân-ı Hâssa Sınıfı

Bıçak yapanlar manasına gelen kârdger Farsça bir kelime olup bıçakçılar manasında kullanılır¹²⁴. Kârdgerân sınıfı için 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde de *bıçakçı* ibaresi yer almıştır¹²⁵. Saray hançer ve bıçaklarını imal eden bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Kârdgrân-ı Hâssa* şeklinde yazılmıştır.

Tablo 20: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kârdgerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	15	16	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	17	6	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	13	10	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	12	4	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	6	2	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	7	1	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	10	4	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	9	4	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	14	1	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	7	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	6	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	7	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	7	-	243

¹²³ BOA, MM, D. 3733.

¹²⁴ M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, s. 201; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 490.

¹²⁵ TSMA, D. 1406.

Saray için bıçak imal edenlerin oluşturduğu bu sınıf şakirdan sınıfı ile beraber 17. yüzyıl boyunca ehl-i hiref teşkilatında varlık göstermiştir. Bir dönem şakirdan sınıfı tek kişiye inen bıçakçıların, şakird sınıfı 1642/1052 masar, recec ve reşen defterlerinde yer almamıştır¹²⁶. Fakat hemen aynı yılın lezez mevâcibi defterinde yine tek kişi ile birlikte şakirdan sınıfı oluşturulmuş olup sayıları zamanla artmıştır. Bıçakçıların şakirdan sınıfı 1671/1082'de diğer tüm şakirdan sınıflarında olduğu gibi ortadan kaldırılmıştır.

Kârdgerânların 17. yüzyılın başlarında yüksek seyreden sayıları zamanla azalma göstermiştir. En yüksek sayılarına da 17. yüzyılın başlarında ulaşan bıçakçıların sayısı 1604/1012 recec tarihli defterde şakirdan sınıfı ile birlikte toplamda otuz iki kişi olarak görülmüştür¹²⁷. 1618/1027 masar tarihine kadar sayıları yirmilerde devam eden bıçakçılar bir düşüşe geçerek 1638/1047 recec tarihli mevâcib defterinde sekiz kişiye kadar düşmüşlerdir¹²⁸. Bir süre bu sayı ile devam eden bıçakçılar sınıfı 1642/1052 masar tarihinde tekrar yükselmiş¹²⁹, sayıları en son 1671/1082 yoklamadan sonraki deftere kadar on ila on beş arasında değişmiştir. 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde ise sayıları on beş olan bıçakçılar yedi kişi olarak kalmışlardır. Bu tarihten sonra 17. yüzyılın sonuna kadar sayıları yedi ila altı arasında değişen bıçakçılar, yüzyılın en sonunda yedi kişi olarak görülmüşlerdir.

Bıçakçı sınıfının 17. yüzyılda aldığı en yüksek ücret 38,5 akçe olup sınıfın serbölüğü olan Mehmed b. Abdullah bu ücreti alan kişi olmuştur. Bu dönemde en düşük ücret de şakirdan sınıfının aldığı 2 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret 6 akçe ile Mustafa Nam Şehrî adlı sanatçıya ait olmuştur. En düşük ücret ise bu dönemde yine 2 akçe olarak kalmıştır.

3.22. Bozdoğanîyân-ı Hâssa Sınıfı

Savaş aletlerinden biri olan *bozdoğan* Farsça olan *gürz* kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Bozdoğanlar sadece demir ya da bakırdan yapıldığı gibi baş tarafları

¹²⁶ BOA, YB.04, D. 57.

¹²⁷ BOA, D.PYM, D. 35126.

¹²⁸ BOA, YB. 04.D. 53.

¹²⁹ BOA, YB. 04, D. 57.

demir ya da bakırdan sapları ise ağaçtan olanları da yapılırdı. Bu savaş aletini yapanlar 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde *Cemâat-i Bozdoğaniyân-ı Hâssa* olarak geçmektedirler.

Tablo 21: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Bozdoğaniyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	9	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	9	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	7	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	4	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	3	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	3	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	2	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	1	-	754

17. yüzyılın başlarında dokuz sanatkârıyla var olan bozdoğancılardan 17. yüzyıl boyunca şakirdan grubu olmamıştır. Bozdoğancılardan sayıları 1620/1029 lezez tarihine kadar dokuz ila yedi arasında değişme göstermiş olup 1620/1029 lezez mevâcibinde sayıları beş kişiye düşmüştür¹³⁰. 1624/1033 recec tarihinde bozdoğancılardan sayısı tekrar dokuza yükselmiş olup¹³¹ aynı yılın lezez mevâcibinde sayıları dörde düşmüştür¹³². Bu tarihten sonra sayıları dört ila iki arasında değişen bozdoğancılardan 1660/1070 lezez tarihli defterde sayıları tek kişi olmuştur. Listede de görüldüğü üzere 1071/1661 tarihinde bir kişi olarak görülen bozdoğancılardan¹³³ bu tarihten sonra 17. yüzyıl defterlerinde görülmemişlerdir. Bozdoğancılardan sayısının en fazla olduğu dönem de 17. yüzyılın başları olup sayıları dokuz kişidir.

¹³⁰ BOA, MM, D. 5415.

¹³¹ TSMA, D. 3494.

¹³² TSMA, D. 2993.

¹³³ BOA, YB. 04, D. 67.

17. yüzyılın başında ehl-i hiref defterlerinde bozdoğancılardan Osman (?) adlı sanatçı 15,5 akçe ile en yüksek ücreti alan kişi olmuştur. Bu sınıf içerisinde en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur.

3.23. Niyâmgerân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça olan *niyâmger* kelimesi kılıç kını ustası manasına gelmektedir¹³⁴. 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde niyâmgerân isminin yanına *kıncı* açıklaması bulunmaktadır. Kılıç, hançer gibi aletlere kın yaptığı anlaşılan bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde *Cemâat-i Niyâmgerân -ı Hâssa* şeklinde yer almaktadır.

Tablo 22: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Niyâmgerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	10	2	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	6	2	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	5	2	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	6	2	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	3	3	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	3	2	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	1	2	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	1	2	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	1	1	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	1	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	1	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	1	-	296
1699-1700/1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	1	-	243

¹³⁴ Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 1705.

Niyâmgerler 17. yüzyılda yer alan biri hariç¹³⁵ tüm ehl-i hiref defterlerinde yer alan bir sınıftır. Şakirdan sınıfı da 1604/1012 reşen mevâcibi¹³⁶ hariç diğer tüm defterlerde var olup 1671/1082 yoklamadan sonraki deftere kadar az sayıda da olsa devam etmiştir. Kıncıların 17. yüzyıl en yüksek sayıları toplamda on iki kişi olup bu dönem, listede de yer alan 17. yüzyılın en başı olmuştur. Daha sonra sayıları gittikçe azalan ve 1635/1045 tarihine kadar sayıları on ila yedi arasında değişen niyâmgerler 1635/1045 recec mevâcibi defterinde dört kişiye düşmüştür¹³⁷. İki yılın akabinde listede de görüldüğü üzere 1638/1047 reşen mevâcibi ehl-i hiref defterinde kıncıların altıya yükselen sayıları¹³⁸ 17. yüzyılın sonuna kadar gittikçe düşüş göstermiş sayılarında bir daha da artış olmamıştır. En son 1671/1082 yoklamadan önceki defterde sayıları iki olan niyâmgerler yoklamadan sonraki defterde sayıları bir kişiye düşmüş olup, tek sanatçı ile 17. yüzyılın sonuna kadar varlığını devam ettirmişlerdir.

Niyâmgerlerin 17. yüzyılın başında en yüksek ücretini 17,5 akçe ile Ali b. Mustafa isimli sanatçı almıştır. Ali b. Mustafa bu sınıfın serbölüğünden daha yüksek ücret aldığı görülmektedir. Bu dönemde alınan en düşük ücret yine 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise niyâmgerler sınıfının tek çalışanı olan Hasan b. Ali adlı sanatçı ücretini 2 akçe olarak almıştır.

3.24. Kemângerân-ı Hâssa Sınıfı

Kemângerân yay ustalarına verilen ad olup kelime Farsçadır¹³⁹. 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde *Cemâat-i Niyâmgerân -ı Hâssa* olarak geçen kemângerler sınıfı için 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *yaycı* şeklinde ibare konulmuştur¹⁴⁰.

¹³⁵ TSMA, D. 3494.

¹³⁶ BOA, D.PYM, D. 35126.

¹³⁷ BOA, YB. 04, D. 52.

¹³⁸ BOA, YB. 04, D. 53.

¹³⁹ Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, s. 1228.

¹⁴⁰ TSMA, D. 1406.

Tablo 23: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kemangerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	20	24	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	16	15	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	24	15	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	25	11	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	13	5	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	15	9	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	15	4	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	16	4	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	19	1	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	11	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	10	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	10	-	296
1699-1700/1111,1 Yıllık	MM, D. 3733	38	9	-	243

Yaycılar sınıfı 17. yüzyıl boyunca şakirdan sınıfı ile birlikte ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan sınıflardan biridir. Şakirdan sınıfının kaldırıldığı 1671/1082 yoklamadan sonraki deftere kadar şakirdan sınıfı olan saray yaycılarının en fazla olduğu dönem 17. yüzyılın başları olup yüzyılın en başında şakirdan sınıfı ile birlikte listede de görüldüğü üzere toplamda kırk dört sanatçısı olmuştur¹⁴¹. 1606/1014 reşen tarihine kadar sayılarında düşüş yaşayan yaycıların bu tarihte sayıları otuz bire düşmüş fakat bu tarihten sonra sayıları tekrar yükselmiştir¹⁴². Bir dönem sayıları otuz iki ile yirmi sekiz arasında değişkenlik gösteren yaycılarının sayısı, 1635/1045 masar tarihli ehl-i hiref defterinde on sekize düşmüştür¹⁴³. Bu tarihten sonra yaycılarının sayısı 1671/1082 yoklamadan sonraki deftere kadar sayıları on sekiz ile yirmi arasında değişkenlik arz etmiş olup, 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde sayıları on bire düşmüştür. Bu tarihten sonra sayıları on bir ile dokuz arasında seyreden yaycılar yüzyılın sonunda listede de görüldüğü üzere dokuz kişi olarak kalmışlardır.

¹⁴¹ TSMA, D. 2924.

¹⁴² BOA, MM, D. 3697.

¹⁴³ BOA, YB. 04, D. 52.

17. yüzyılın başında yaycılar sınıfının aldığı en yüksek ücret 20,5 akçe olup, ücreti Mehmed b. Ferhad adlı sanatçı almıştır. Herhangi bir unvanı bulunmayan Mehmed b. Ferhad'ın yaycılar sınıfının serbölüğünden daha fazla ücret aldığı görülmüştür. En düşük ücret de 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise serbölük olan İbrahim (?) 18 akçe ile en yüksek ücreti alırken en düşük ücret de 2 akçe olarak kalmıştır.

3.25. Tîrgerân-ı Hâssa Sınıfı

Tîr Farsça'da ok manasına gelmekte olup *tîrgerân* ise ok yapan sanatkârlar anlamına gelmektedir¹⁴⁴. 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde da karşılığı olan tîrgerân sınıfı için *okçu* açıklaması yazılmıştır¹⁴⁵. 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde okçular sınıfı *Cemâat-i Tîrgerân -ı Hâssa* olarak geçmektedir.

Tablo 24: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Tîrgerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	28	6	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	19	7	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	24	8	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	21	5	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	12	7	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	11	7	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	10	4	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	11	3	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	17	2	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	11	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	11	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	10	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	9	-	243

¹⁴⁴ Ziya, Şükûn, *Farsça Türkçe Lûgat=Gencinei Güftar=Ferhengi Ziya*, C. 1, MEB, İstanbul, 1967, s.40.

¹⁴⁵ TSMA, D. 1406.

Okçular 17. yüzyıl süresince şakirdan sınıfı ile birlikte ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında varlık gösteren sınıflardan biri olmuştur. Saray okçularının 17. yüzyılda en fazla oldukları dönem yüzyılın başı olup listede de yer aldığı gibi şakirdân sınıfı ile birlikte toplam otuz dört kişidirler. Bir süre sayıları otuz iki ila yirmi arasında devam eden saray okçularının sayısı, 1635/1045 tarihli masar mevâcibi defterinde on sekize düşmüştür¹⁴⁶. 1064/1654 yılına kadar sayıları en az on altı olan okçular sınıfı, 1654/1064 masar mevâcibi defterinde düşüşe geçerek on dört kişi olmuşlardır¹⁴⁷. 1078/1667 tarihine kadar bu minvalde devam eden okçuların sayısı 1667/1078 masar tarihinde on altı kişiye yükselmiş olup¹⁴⁸ bu yükseliş 1671/1081 reşen mevâcibi defterinde yirmi bir kişiye çıkmıştır¹⁴⁹. Okçular sınıfının mevcudu 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde on bire kadar düşmüş olup yüzyılın sonuna kadar da aşağı yukarı bu minvalde devam etmiştir. Yüzyılın en sonunda, listede de görüldüğü üzere saray okçularının sayısı dokuz kişi olmuştur.

17. yüzyılın başında okçulardan serbölük olan Mustafa Hüseyin 40 akçe ile en yüksek ücreti alan kişi olup bu dönemde en düşük ücret de 2 akçe olarak görülmektedir. Yüzyılın sonunda ise sertîrger olan Ali b. Abdullah isimli sanatçı 5 akçe ile en yüksek ücreti alan kişi olmuştur. Bu dönemde en düşük ücret ise 2 akçedir.

3.26. Siperdûzân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça *siper*, kalkan anlamında olup¹⁵⁰ *dûzân* ise diken, dikici¹⁵¹ manalarına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşiminden oluşan Siperdûzân sınıfı isminin yanına 1791/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *siperci* açıklaması eklenmiştir. Ayrıca 16. yüzyıla ait 1557-1558 (965-966) tarihli olan bir ehl-i hiref defterinde genelde Türkçe yazılan sınıf isimlerinin içinde siperdûzân sınıfı için de *Cemâat-i kalkancılar* ismi kullanılmıştır¹⁵². Buna binaen bu sınıf için saraya kalkan üreten

¹⁴⁶ BOA, YB. 04, D. 52.

¹⁴⁷ BOA, YB. 04, D. 63.

¹⁴⁸ BOA, YB. 04, D. 69.

¹⁴⁹ BOA, MM, D. 2308.

¹⁵⁰ Ziya Şükûn, *Ferhengi Ziya*, C. 2, 1967, s. 72.

¹⁵¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 625.

¹⁵² TSMA, D. 9602/1.

topluluktur denilebilir. 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde bu sınıf *Cemâat-i Siperdûzân -ı Hâssa* olarak geçmektedir.

Tablo 25: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Siperdûzân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	5	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	4	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	8	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	9	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	9	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	9	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	7	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	6	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	5	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	2	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	2	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	1	-	296
1699-1700/1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	-	-	243

17. yüzyılın başında sayıları beş kişi olan kalkancılar en son 1693/1104 lezez tarihli ehl-i hiref defterinde tek kişi olarak görülmüşlerdir¹⁵³. Bu tarihten sonra bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde yer almamıştır. Kalkancılar sınıfının yüzyıl boyunca şakirdan sınıfı bulunmamaktadır. Kalkancıların sayısının 17. yüzyılda en fazla oldukları yıl ise 1033/1624 tarihidir. Bu tarihte yani 1624/1033 lezez mevâcibi defterinde kalkancıların sayısı on kişi olmuştur¹⁵⁴. Daha çok 17. yüzyılın ortalarına doğru sayıları artan kalkancıların, 1659/1070 tarihli masar mevâcibinde sayıları altıya düşmüştür¹⁵⁵. Azalmalar devam ederek 1671/1082 tarihli yoklamadan önceki defterde listede de görülebileceği üzere beş çalışanı olan kalkancıların yoklamadan sonraki defterde sayıları iki olmuştur. Bu tarihten sonra bir süre iki çalışanıyla devam

¹⁵³ BOA, D.PYM, D. 3515.

¹⁵⁴ TSMA, D. 489.

¹⁵⁵ BOA, YB. 04, D. 65.

eden kalkancılar sınıfının, 1688/1099 reşen mevâcibi defterinde tek çalışanı bulunmaktadır.

17 yüzyılın başında kalkancıların aldıkları en yüksek ücret 31,5 akçe olup ücreti Bosnalı Behrâm adlı sanatçı almıştır. Bu dönemde en düşük ücret de 2 akçe olmuştur.

3.27. Kazgânyân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça bir kelime olan kazgân Türkçe kazan manasında kullanılmaktadır¹⁵⁶. Kazgânyân sınıfı için 1792/1206 recc tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *kazancı* yani *bakırcı* ifadeleri yazılmıştır¹⁵⁷. Kazancıların padişaha verdikleri hediyelerden kazancıların sadece kazan yapmadıkları görülmektedir. 16. yüzyılda kazancılar sınıfının padişaha hediye ettikleri eşyalar arasında gümüş hokkalar, bir küçük gümüş tepsi ve üç gümüş üsküre (büyük çorba tası)¹⁵⁸, bakır tepsiler ve maşrabalar, gümüş tas ve ibrik gibi eşyalar bulunmaktadır¹⁵⁹. 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde bu sınıf *Cemâat-i Kazgânyân -ı Hâssa* şeklinde yer almıştır.

¹⁵⁶ Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, s. 1163.

¹⁵⁷ TSMA, D. 1406.

¹⁵⁸ Orhan Acıpayamlı, **Zanaat Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 201.

¹⁵⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri", s. 66-68.

Tablo 26: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kazgâniyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	12	25	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	11	16	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	16	18	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	23	5	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	11	8	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	12	7	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	15	3	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	16	3	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	16	3	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	8	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	5	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	6	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	6	-	243

Kazgâncılar sınıfı 17. yüzyılın boyunca usta ve şakirdan sınıfı ile birlikte ehl-i hiref teşkilatı içerisinde var olmuşlardır. En kalabalık oldukları dönem ise 17. yüzyılın ilk yarısı olmuştur. Bu dönem içerisinde 1604/1012 recec mevâcibi defterinde toplamda otuz dokuz sanatkâr ile en yüksek sayılarına ulaşmışlardır¹⁶⁰. Bu tarihten sonra kazancılarının sayısında düşüş yaşanmış olup 1045/1635 yılına kadar toplam sayıları otuz iki ile yirmi iki arasında değişkenlik arz etmiştir. 1635/1045 masar mevâcibinde sayıları on yediye düşen kazancılar ufak değişikliklerle birlikte bu minvalde devam etmiş olup birçok sınıfta olduğu gibi 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde önemli bir düşüş yaşamışlardır. Şöyle ki listede de görüleceği üzere 1671/1082 yoklamadan önce toplamda on dokuz sanatkârı olan kazancılarının sayısı, yoklamadan sonraki defterde sekiz kişiye kadar düşmüştür. Zaman içerisinde sayıları düşmeye devam eden kazancılar yüzyılın sonlarına kadar sayıları altı ila beş arasında değişmiş olup yüzyılın en sonunda beş kişi olarak kalmışlardır.

¹⁶⁰ BOA, D.PYM, D. 35126.

17. yüzyılın başında kazancılar sınıfının aldığı en yüksek ücret, bölükbaşı olan Rûm asıllı Kasım adlı sanatçının aldığı 35 akçe olmuştur. Bu dönemde alınan en düşük ücret de şakirdân sınıfından olanların aldığı 2 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret ismi üzerine *müteveffâ* ibaresi konulan seroda unvanlı Mustafa b. Ömer'in aldığı 7 akçe olmuştur. Bu dönemde en düşük ücret ise yine 2 akçe olmuştur.

3.28. Kâlcıyân-ı Hâssa Sınıfı

Kâlcıyân sınıfı için 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde¹⁶¹ *kâlcı*, *kâlaycı* açıklaması yer almıştır. Demir yahut bakırdan nesnelere kalay sürme sanatını yapan bu sınıf¹⁶² 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Kâlcıyân -ı Hâssa* olarak yer almaktadır.

Tablo 27: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kâlcıyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	3	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	2	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	2	-	296
1699-1700/1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	2	-	243

17. yüzyılın sonlarına doğru ehl-i hiref teşkilatına dâhil olan kalaycılar sınıfı listede de görüldüğü üzere ilk olarak 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde görülmüştür. Bu dönemde üç kalaycı ile oluşturulan sınıf 1677/1088 masar+ recec mevâcibi defterinde sayıları ikiye düşmüş olup¹⁶³ bir süre sonra, 1691/1102 recec mevâcibinde ise sayıları tek kişi olmuştur¹⁶⁴. Bu tarihten sonra 1695/1107 masar mevâcibi defterinde sayıları iki kişiye çıkmış olup 17. yüzyılın sonuna kadar bu şekilde devam etmiştir.

¹⁶¹ TSMA, D. 1406.

¹⁶² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1032.

¹⁶³ BOA, YB, 04, D. 76.

¹⁶⁴ BOA, MM, D. 3738.

17. yüzyılın sonlarında ehl-i hiref-i hâssa teşkilatına dâhil olan kalaycılar yüzyılın sonunda iki çalışanı ile varlık göstermiş olup bu iki kişi de 2 akçe ile aynı ücreti almışlardır.

3.29. Çilingirân-ı Hâssa Sınıfı

Çilingirlik anahtar, kilit ve bunlar gibi ince demir alet yapanların uğraştığı sanat dalıdır¹⁶⁵. 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde çilingirler sınıfı *Cemâat-i Çilingirân -ı Hâssa* adıyla yer almaktadırlar.

Tablo 28: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Çilingirân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	12	13	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	8	9	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	15	9	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	15	7	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	15	8	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	16	7	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	12	11	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	11	7	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	12	1	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	6	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	5	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	5	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	3	-	243

Çilingirler sınıfı da 17. yüzyıl boyunca şakirdan grubu ile birlikte ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde yer alan sınıflardan biridir. 17. yüzyılın başında şakirdan sınıfı ile birlikte toplamda yirmi beş çalışanı olan çilingirler, 1626/1035 reşen

¹⁶⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 515.

mevâcibi defterinde yirmi yedi sanatkârı ile en yüksek sayılarına ulaşmışlardır¹⁶⁶. Aynı yılın lezez mevâcibinde sayıları yirmi dörde düşen çilingirler 1668/1078 tarihine kadar sayıları yirmi dört ile yirmi arasında değişkenlik göstermiş olup 1668/1078 lezez mevâcibi defterinde ise sayıları azalarak on altı kişi olmuştur¹⁶⁷. Zaman içerisinde sayıları gittikçe azalan çilingirler listede de görülebileceği üzere 1671/1082 yoklamadan önceki defterde toplam sayıları on üç kişi iken yoklamadan sonraki defterde ise bu sayı altı kişiye kadar düşmüştür. 1103/1692 tarihine kadar çilingirlerin sayısı altı ila dört arasında devam edip 1692/1103 recec+ reşen mevâcibi defterinde sayıları üç kişi olmuştur¹⁶⁸. Yüzyılın sonuna kadar saray çilingirlerinin sayısı üç kişi olarak kalmıştır.

Çilingirlerin 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret 21 akçe olmuş olup bu ücreti İbrahim b. Pervîz adlı sanatçı almıştır. Fakat bu sanatçı isminin üzerine vefat ettiği açıklaması düşülmüştür. Burada dikkat çeken bir husus da çilingirlerin usta sınıfı içerisinde dört kişinin sınıfın serbölüğü olan Sefer b. Abdullah'tan daha yüksek ücret aldıkları olmuştur¹⁶⁹. Bu dönem içerisinde en düşük ücret ise şakirdan sınıfından birkaç kişinin aldığı 2 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret Hasan b. Malkoç isimli sanatkârın aldığı 16 akçe olmuş olup bu dönemde en az ücret ise 2 akçedir.

3.30. Na'lçeciyân-ı Hâssa Sınıfı

Na'l Arapça 'da ayakkabı, papuç anlamına gelmektedir¹⁷⁰. Na'lçe kelimesi ise Arapça- Farsça birleşik bir isim olup ayakkabılara vurulan ve küçük nal denilen hafif demir parçalarına verilen addır¹⁷¹. Bu sanatla iştigal eden na'lçeciler 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Na'lçeciyân-ı Hâssa* diye yazılmıştır.

¹⁶⁶ BOA, MM, D. 7444.

¹⁶⁷ BOA, YB. 04, D. 69.

¹⁶⁸ BOA, YB. 04, D.82.

¹⁶⁹ TSMA, D. 2924.

¹⁷⁰ Mehmet Kanar, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 1754.

¹⁷¹ Zeki Tekin, "Nalçacı" *Ahilik Ansiklopedisi*, C. II, s. 151; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 651.

Tablo 29: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Na'lçeciyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	3	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	3	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	3	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	2	-	243

Na'lçeciyân sınıfı da 1671/1082 yoklamadan sonraki tarihte ehl-i hiref-i hâssa teşkilatına dâhil olan sınıflardan birisidir. Listede de görülebileceği üzere teşkilata üç sanatkâr ile başlayan na'lçeciler 17. yüzyıl içerisinde en yüksek sayılarına dört kişi olarak hemen bir yıl sonrasında 1673/1083 lezez mevâcibi defterinde ulaşmışlardır¹⁷². Hemen akabindeki yıl sayıları üçe düşen na'lçeciler¹⁷³ 1102/1691 tarihine kadar üç kişi olarak devam etmişlerdir. 1691/1102 recec mevâcibi defterinde ayları iki kişi olmuş olup¹⁷⁴ yüzyılın sonunda da iki çalışan ile devam etmişlerdir. 17. yüzyılın sonunda iki çalışanı olan na'lçecilerin ikisinin de aldıkları ücret aynı olup 2 akçe almışlardır.

3.31. Dımışkîgerân-ı Hâssa Sınıfı

Sınıf isimlerinin genelde Türkçe yazıldığı 965-966 (1558) tarihli ehl-i hiref defterinde bu sınıf *Cemâat-i Dımışkîciler* olarak yazılmıştır¹⁷⁵. Genelde Şam'da yapıldığı için bu ismi alan dımışkî, deri ya da maden üzerine kabartma ile yapılan bir çeşit bezeme usulüdür¹⁷⁶. Bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Dımışkîgerân -ı Hâssa* olarak zikredilmiştir.

¹⁷² BOA, YB, 04, D. 72.

¹⁷³ BOA, MM, D. 6928.

¹⁷⁴ BOA, MM, D. 3738.

¹⁷⁵ TSMA, D. 9612.

¹⁷⁶ Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C. I, s. 466.

Tablo 30: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Dımışkîgerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	6	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	7	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	7	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	5	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	3	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	2	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	1	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	1	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	-	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	1	-	294

17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde şakirdan sınıfı olmayan gruplardan biri de dımışkîgerân sınıfıdır. Yüzyılın başında altı sanatçısı ile yer alan dımışkîgerân çalışanları 17. yüzyılda sekiz sanatçısı ile en yüksek sayılarına 1604/1013 recec mevâcibi defterinde ulařmışlardır¹⁷⁷. Bu tarihten sonra sayıları gittikçe azalan dımışkîgerân çalışanları 1643/1052 lezez mevâcibi defterinde tek kişiye düşmüşlerdir¹⁷⁸. Bu tarihten sonra ehl-i hiref defterlerinde bazı dönemlerde dımışkîgerân sınıfının ismi olmasına rağmen herhangi bir çalışanı bulunmamaktadır. Listede de görülebileceği üzere 1671/1082 yoklamadan önceki defterde herhangi bir çalışanı olmayan sınıfın, yoklamadan sonraki defterde tek çalışanı vardır. Dımışkîgerân sınıfı en son 1677/1088 tarihinde görülmüş olup 1677/1088 reşen+lezez ehl-i hiref defterinde iki çalışanı olmuřtur¹⁷⁹. Bu tarihten sonra 17. yüzyıl defterleri içerisinde sınıfın herhangi bir çalışanı yoktur.

Dımışkîgerân sınıfının 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret 9 akçe olup, ücreti sınıfın bölükbaşından yarım akçe daha fazla alan Cafer b. Abdullah isimli sanatkâr almıştır. Bu dönemde en düşük ücret ise yine 2 akçedir.

¹⁷⁷ BOA, MM, D. 7312.

¹⁷⁸ BOA, YB. 04, D. 57.

¹⁷⁹ BOA, YB. 04, D. 76.

3.32. Saztırâşân-ı Hâssa Sınıfı

Saztırâşân sınıfının ne iş yaptığı ile ilgili iki görüş oluşmuştur. Birinci görüşe göre *Saztırâşân* kelimesi için M. Z. Pakalın, saray ehl-i hirefinin sazdan yaptıkları hasır ve buna muadil eşyalar yapan sanatkârlar ifadesi yer almıştır¹⁸⁰. İkinci görüşe göre ise sazdan ney gibi çalgı aleti yapanlar ifadesi kullanılmıştır¹⁸¹. Aslı Farsça olan *saz* kelimesi hasır, sepet vs. işler yapmak için yapılan ince kamış manasına gelmekte olmakla birlikte esasında genelde kamıştan yapılan çalgı aletlerine mahsus bir anlam teşkil ettiği ifade edilmiştir¹⁸². Bu tanımlamalar dışında genel olarak tüm çalgı aletlerine de saz denildiği için saztırâşân sınıfının çalgı aletleri yaptıkları söylenebilir. Çünkü bu sınıfın bazı ustalarının, 16. yüzyılda padişahlara sundukları atıyyelerin çalgı aletleri olması hasebiyle de bu sınıfın çalgı aletleri yaptıklarını söylemek daha kabildir¹⁸³. Müzik aletleri yapanların oluşturduğu bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Saztırâşân -ı Hâssa* olarak ifade edilmiştir.

Tablo 31: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Saztırâşân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	19	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	16	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	16	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	16	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	15	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	14	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	7	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	7	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	5	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	2	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	2	-	306

¹⁸⁰ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 134.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 446.

¹⁸² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 698-699.

¹⁸³ Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, s. 95.

Saztırâşlar sınıfının 17. yüzyıl süresince şakirdan sınıfı bulunmamaktadır. 17. yüzyılın başında on dokuz çalışanı olan sınıfın en fazla oldukları sayı iki dönemde olmuş olup 1604/1012 recec¹⁸⁴ ve 1616/1025 recec¹⁸⁵ tarihli ehl-i hiref defterinde yirmi kişi olmuşlardır. Bu dönemlerden sonra on sekiz ila on dört arasında değişen saztırâşların sayısı 1644/1054 masar tarihli mevâcib defterinde on bir kişiye düşmüştür¹⁸⁶. Bu tarihten sonra sayıları gittikçe azalan saztırâşlar, 1671/1081 recec mevâcibinde beş kişi olmuşlardır¹⁸⁷. Listede de görülebileceği üzere 1671/1082 yoklamadan önceki defterde de sayıları beş kişi olan saztırâşların yoklamadan sonraki defterde sayıları ikiye düşmüştür. En son 1688/1099 reşen mevâcibi defterinde görülen saztırâşlar sınıfı bu defterde tek kişi olarak kalmıştır¹⁸⁸.

Saztırâşların 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret 13 akçe olup ücreti Hasan (?) isimli sanatkâr almıştır. En düşük ücret ise bu dönemde 2 akçe olmuştur.

3.33. Neccârân-ı Hâssa Sınıfı

Arapça olan *neccâr* kelimesi marangoz anlamına gelmektedir¹⁸⁹. Neccârlar sınıfı için 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde de *dülger ve doğramacı* açıklaması eklenmiştir¹⁹⁰. Saray marangozlarından olan Neccârân sınıfı 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Neccârân-ı Hâssa* olarak yer almaktadır.

¹⁸⁴ BOA, D.PYM, D. 35126.

¹⁸⁵ BOA, YB. 04, D. 41.

¹⁸⁶ BOA, YB. 04.D. 58.

¹⁸⁷ BOA, MM, D. 2308.

¹⁸⁸ TSMA, D. 9613/12.

¹⁸⁹ Mehmet Kanar, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 1721.

¹⁹⁰ TSMA, D. 1406.

Tablo 32: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Neccârân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	25	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	19	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	23	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	23	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	22	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	23	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	18	1	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	17	1	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	15	1	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	8	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	7	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	8	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	5	-	243

Marangozlar sınıfı 17. yüzyıl içerisinde listede görülebileceği üzere bir dönem şakirdan sınıfı olmakla birlikte bunların sayısı çok olmayıp iki ila bir kişi kadardır. Neccârların sayılarının en fazla oldukları dönem 1040/1631 tarihidir. Bu tarihin recec ve reşen ehl-i hiref mevâcibi defterlerinde saray marangozları yirmi yedi kişi olmuştur¹⁹¹. 17. yüzyılın başında yirmi beş çalışanı olan saray marangozları küçük iniş ve çıkışlarla yüzyılın ortalarına doğru en yüksek sayılarına ulaşmışlardır. Bu tarihten sonra yani 1040/1631'den sonra marangozların sayısı düşmüş olup 1042/1632 ve 1082/1671 tarihleri arasında sayıları yirmi dört ila on altı arasında değişme göstermiştir. 1671/1082 yoklamadan önce sayıları on altı olan marangozlar yoklamadan sonraki defterde büyük bir düşüş göstererek sekiz kişi kalmışlardır. Bu tarihten sonra pek değişkenlik arz etmeyen marangozlar 1691/1102 recec+reşen mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları tekrar düşerek beş kişi olmuşlardır¹⁹². Yüzyılın sonuna kadar ehl-i hiref teşkilatında varlık gösteren bu sınıf yüzyılın sonunda beş kişi olarak görülmektedir.

¹⁹¹ BOA, MM, D. 6137.

¹⁹² BOA, MM. D. 3738.

17. yüzyılın başında marangozların aldığı en yüksek ücret Simender Abdullah adlı sanatkârın almış olduğu 16,5 akçedir. Bu dönemde alınan en düşük ücret ise 2 akçedir. Yüzyılın sonunda ise neccârlar sınıfının kethüdası Mehmed b. Ahmed'in aldığı 5 akçe en yüksek ücret olup en düşük ücret ise yine 2 akçe olmuştur.

3.34. Camgerân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça bir birleşik isim olan *camger* kelimesi cam ustası, cam yapan sanatçı manasına gelmektedir¹⁹³. 1640 tarihli Narh Defteri'nde cam yapan esnafın süslü aynalar, nakışlı şerbet kâseleri ve maşrabalar, şişeler, billur kandiller, fanuslar gibi çeşitli eşyalar ürettiği görülmektedir¹⁹⁴. Camcılar sınıfı 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Camgerân-ı Hâssa* olarak yer almaktadırlar.

Tablo 33: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Camgerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	8	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	7	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	5	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	4	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	3	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	3	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	3	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	3	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	4	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	3	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	3	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	3	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	2	-	243

17. yüzyılda şakirdan grubu bulunmayan camgerlerin sayıları az da olsa yüzyıl boyunca ehl-i hiref teşkilatında varlık gösteren bir sınıf olmuştur. Saray

¹⁹³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 124.

¹⁹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 204-205.

camcılarının en fazla oldukları dönem yüzyılın başı olup camcılar bu dönemde sekiz sanatkârdır. 17. yüzyılın ortalarına doğru sayıları düşen camgerlerin 1626/1035 lezez mevâcibi defterinde sayıları üç kişi olmuştur. Uzun bir süre sayıları genelde üç olan camgerler 1671/1082 tarihli defterde diğer birçok sınıf gibi bir azalma göstermemiş olup üç çalışan ile kalmışlardır. 1691/1102 recec+reşen mevâcibi defterinde sayıları ikiye düşen camgerler¹⁹⁵ 17. yüzyılın sonuna kadar iki kişi olarak devam etmişlerdir.

Camcılar sınıfında 17. yüzyılın başında en yüksek ücret 21 akçe olup ücreti Hasan (?) isimli sanatkâr almıştır. Bu dönemde en düşük ücret 2,5 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret 4 akçe olup ücreti, İbrahim Camcı isimli sanatkâr almıştır. En düşük ücret de bu dönemde 2 akçedir.

3.35. Harrâtîn-i Hâssa Sınıfı

Harrât kelimesi Arapça-Farsça bir kelime olup ağaç tornacılığı manasındadır¹⁹⁶. Harrât için çıkırkçı tabiri kullanan Şemsettin Sami, çıkırkçı için de ağaçtan çıkırk ve benzeri şeyler yapan doğramacı ifadesini kullanmıştır¹⁹⁷. Çıkırkçıların imal ettiği nesnelere arasında münakkâş rahleler, örekeler, beşikler ve iskemle¹⁹⁸ gibi nesnelere bize neler ürettikleri hakkında bilgi sunmaktadır. 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde çıkırkçıların yer aldığı bu sınıf *Cemâat-i Harrâtîn-i Hâssa* olarak geçmektedir.

¹⁹⁵ BOA, MM, D. 3738.

¹⁹⁶ Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, s. 643.

¹⁹⁷ Şemsetdin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 529, 576.

¹⁹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 302-303.

Tablo 34: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Harrâtin Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	14	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	12	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	15	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	17	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	15	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	14	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	9	2	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	9	2	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	10	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	5	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	2	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	-	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	1	-	243

17. yüzyılın başında on dört sanatkârı olan çıkırıkçılar sınıfı 1097/1686 tarihine kadar ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında varlığını devam ettirmişlerdir. Bu tarihten sonra bu sınıf bir süre ortadan kalkmış olup 1108/1696 tarihinde tekrar teşkilata dâhil olmuştur¹⁹⁹. Bu tarihte bir kişi ile tekrar oluşturulan sınıf yüzyılın sonuna kadar tek kişi olarak kalmıştır. Zaman zaman şakirdan sınıfı da olan çıkırıkçıların 17. yüzyılın ortalarına doğru sayılarında bir artış görülmüş olup en çok oldukları sayı toplamda on yedi kişi olmuştur. 1616/1025 lezez mevâcibinde toplamda on bir çalışanı olan çıkırıkçıların²⁰⁰ 1620/1029 tarihli lezez mevâcibinde sayıları on yedi kişidir²⁰¹. Bu tarihten sonra sayıları on yedi ile on bir arasında değişen çıkırıkçılar listede de görülebileceği üzere 1671/1082 tarihli yoklamadan önceki defterde sayıları on kişi olmuştur. Yoklamadan sonraki defterde ise çıkırıkçıların sayısı yarıya düşerek beş kişiye düşmüştür. Bu tarihten sonra da sayıları gittikçe azalmış olup bir dönem hiç çalışanı olmamakla beraber yüzyılın sonunda tek çalışanı kalmıştır.

¹⁹⁹ BOA, YB. 04, D. 85.

²⁰⁰ BOA, YB. 04, D. 41.

²⁰¹ BOA, MM, D. 5415.

17. yüzyılın başında çıkırıçlıların aldıkları en yüksek ücret 21,5 akçedir. Ücreti Bayram b. Abdullah isimli sanatçı almıştır. En düşük ücret de bu dönemde 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise sınıfta tek kişi olan Ahmed Veled-i Mehmed adlı sanatkârın aldığı ücret 2 akçedir.

3.36. Mûzedûzân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça bir kelime olan *mûzedûz* çizmecî manasına gelmektedir²⁰². 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Mûzedûzân-ı Hâssa* olarak geçmekte olan bu sınıfın yanına 1792/1206 recc tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *çizmecî* açıklaması konulmuştur²⁰³. Çizmecilerin sadece çizme değil paşmak, papuç ve mest gibi ayağa giyilen eşyalar da ürettikleri padişaha hediye ettikleri eşyalar arasında görülmektedir²⁰⁴.

Tablo 35: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Mûzedûzân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	43	43	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	34	32	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	38	31	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	39	19	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	28	8	767
1641/1051 Recc	YB.04, D.56	41	25	7	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	14	12	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	13	10	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	21	5	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	13	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	11	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	11	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	9	-	243

²⁰² Mehmet Kanar, **Türkçe Farsça Sözlük**, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 145.

²⁰³ TSMA, D. 1406.

²⁰⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri", s. 66-68.

Çizmecilerin yer aldığı bu sınıf 17. yüzyıl boyunca şakirdan sınıfı ile birlikte Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında varlıklarını korumuşlardır. Çizmecilerin 17. yüzyıl içerisinde en fazla oldukları dönem ise yüzyılın başları olup listede de görülebileceği üzere şakirdan sınıfı ile birlikte çizmecilerin toplamda seksen altı kişi oldukları görülmektedir. Sayıları yüzyılın ortalarına doğru azalan çizme dikiciler sınıfı, 1635/1045 masar mevâcibi defterinde toplamda otuz yedi kişiye olmuştur²⁰⁵. Bu tarihten sonra sayıları gittikçe düşen çizmeciler 1671/1082 tarihinde yoklamadan önceki defterde sayıları yirmi altı, yoklamadan sonraki defterde de sayıları iyice azalarak on üç kişi kadar olmuştur. Yüzyılın sonuna kadar sayıları düşmeye devam eden çizmeciler sınıfı yüzyılın sonunda listede de görüldüğü üzere dokuz kişi olarak kalmışlardır.

Çizmecilerin 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret ise 29 akçe olup ücreti alan sanatçı serbölük unvanlı İbrahim b. Abdullah isimli sanatçıdır. Bu dönemde en düşük ücret de 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise Abdülcelil b. İbrahim adlı sanatçının almış olduğu 5,5 akçe en yüksek ücret olup bu dönemde en düşük ücret de yine 2 akçedir.

3. 37. Debbâğîn-i Hâssa Sınıfı

Arapça bir isim olan *debbâğ* kelimesi meşin ve kösele yapmak için hayvan derilerini sepileyen (tabaklayan) kimselere denir²⁰⁶. Dericilerin yer aldığı bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Debbâğîn-i Hâssa* olarak yer almaktadırlar.

²⁰⁵ BOA, YB. 04, D. 52.

²⁰⁶ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 408.

Tablo 36: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Debbâğın Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	15	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	18	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	23	6	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	27	3	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	24	9	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	20	11	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	16	12	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	15	11	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	22	8	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	14	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	14	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	13	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	11	-	243

Debbâğlar sınıfı 17. yüzyılın başından sonuna kadar ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında mevcut olan sınıflar arasındadır. Fakat şakirdan sınıfı ilk olarak 1618/1027 masar mevâcibi ehl-i hiref defterinde altı kişi ile teşkilatta yer almışlardır²⁰⁷. Debbâğların şakirdan sınıfı, şakirdlerin yer aldığı sınıfların tamamen kaldırıldığı 1671/1082 tarihli yoklamadan sonraki deftere kadar da varlığını devam ettirmiştir. Ehl-i hiref teşkilatındaki sınıfların genelinin aksine debbâğlar sınıfı 17. yüzyılın başlarında değil de ortalarından sonlarına doğru bir artış göstermiştir. Bu yüzyıl içerisinde en fazla oldukları sayı ve yıl ise otuz yedi kişi ile 1644/1054 recec mevâcibi defterinin olduğu tarihtir²⁰⁸. Uzun yıllar sayıları otuz ila yirmi arasında değişen debbâğlar sınıfı çalışanları, 1671/1082 tarihli yoklamadan sonraki defterde listede de görülebileceği üzere on dört kişiye kadar düşmüşlerdir. 1693/1105 masar+recec mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları dokuz kişiye düşmüş olan debbâğlar²⁰⁹ yüzyılın sonunda iki kişi artarak on bir kişi olmuşlardır.

²⁰⁷ TSMA, D. 10010.

²⁰⁸ BOA, YB. 04. D. 58.

²⁰⁹ BOA, D.PYM, D. 35154.

17. yüzyılın başında debbâğlar sınıfının aldığı en yüksek ücret 4,5 akçe olup, ücreti Hüseyin b. Abdullah almıştır. En düşük ücret bu dönemde 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise 3,5 akçe en yüksek ücret olmuş olup ücreti serdebbağ unvanlı Mustafa b. Hasan almıştır. En düşük ücret de bu dönemde yine 2 akçe olmuştur.

3.38. Kemhâbâfân-ı Hâssa Sınıfı

Kemhâ Farsça bir isim olup ipekten yapılmış olan sade yahut çiçekli kalın elbiselik kumaşa verilen addır²¹⁰. Yine Farsça olan *bâf* kelimesi ise dokuyan, dokuyucu manalarına gelmektedir²¹¹. Birleşik bir isim oluşturan ve kemha dokuyucuları manasına gelen kemhâbâfân sınıfı 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Kemhâbâfân-ı Hâssa* olarak geçmektedir.

Tablo 37: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kemhâbâfân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	30	19	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	20	6	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	18	16	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	16	10	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	11	9	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	24	5	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	15	6	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	15	5	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	9	3	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	4	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	4	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	3	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	3	-	243

²¹⁰ Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C. II, s. 1023.

²¹¹ Ziya Şükûn, *Ferhengi Ziya*, C. 1, 251.

Kemhâ dokuyucularının oluşturmuş olduğu bu sınıf 17. yüzyıl boyunca şakirdan sınıfı ile birlikte ehl-i hiref teşkilatında varlık göstermişlerdir. Kemhâcılarının en fazla olduğu dönem 17. yüzyılın başı olup listede de görülebileceği üzere bu dönemde şakirdan sınıfı ile birlikte kemhâcılarının sayısı toplamda otuz dokuza olmuştur. 1616/1025 recec mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları yirmi ikiye düşen²¹² kemhâ dokuyucularının sayısı iki yıl sonrasında, 1618/1027 masar mevâcibinde artarak şakirdan sınıfı ile birlikte toplamda otuz dört kişiye yükselmiştir²¹³. Bu tarihten sonra sayıları inişli çıkışlı devam eden saray kemhâcılarının sayısı 1078/1667'ye kadar en az on dokuz olmuştur²¹⁴. 1667/1078 masar mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları on dörde düşen²¹⁵ kemhâ dokuyucuları bu tarihten sonra sürekli düşüş göstermiş olup 1671/1082 yoklamadan önceki defterde sayıları toplamda on iki iken yoklamadan sonraki defterde sayıları dörde kadar düşmüştür. Bu tarihten sonra sayıları dört ila üç arasında devam eden kemhâcılar yüzyılın sonunda üç kişi olarak kalmışlardır.

Kemhâ dokuyucularının aldıkları ücretler ise 17. yüzyılın başında en yüksek 33 akçe olup ücreti Ahmed b. Kasım Çavuş adlı sanatçı almıştır. Bu dönemde en düşük ücret ise 2 akçedir. Yüzyılın sonunda ise kemhâcılar sınıfında üç sanatçı yer almış olup üçünün de aldıkları ücret 2 akçe olmuştur.

3.39. Kadifebâfân-ı Hâssa Sınıfı

Kadife; ipek, yün veya pamuktan yapılı ince bir kumaş olup *kadifebâfân* ise bu kumaşı dokuyanlar manasına gelmektedir²¹⁶. Saray için kadife kumaşı dokuyan bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Kadifebâfân-ı Hâssa* olarak geçmektedir.

²¹² BOA, YB. 04, D. 41.

²¹³ TSMA, D.10010.

²¹⁴ TSMA, D. 9613/8.

²¹⁵ BOA, YB. 04, D.69

²¹⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1076.

Tablo 38: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kadifebâfân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	6	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	3	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	1	-	1072

17. yüzyılın başlarında varlık gösteren kadife dokuyucuların şakirdan sınıfı bulunmamaktadır. En fazla oldukları dönem yüzyılın başı olup listede de görülebileceği üzere altı sanatçısı bulunmaktadır. Bu tarihten sonra gittikçe sayısı azalan kadife dokuyucuları 1611/1020 masar mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları tek kişiye düşmüştür²¹⁷. Beş yıl boyunca bu sayı ile devam eden kadifebâflar en son 1622/1031 lezez mevâcibi ehl-i hiref defterinde görülmüşlerdir²¹⁸.

17. yüzyılın başında kadife dokuyucuların aldıkları ücretler en yüksek olarak Çerkes asıllı Kasım isimli sanatkârın almış olduğu 20 akçe olmuştur. Bu dönemde alınan en düşük ise 5 akçedir.

3.40. Nakşbendân-ı Hâssa Sınıfı

Arapça-Farsça birleşik bir isim olan *nakşbend* kelimesi süslemeli dokuma sanatkârı, bez ve kumaş gibi şeyler üzerine iğne ile motif işleyen sanatkâr anlamlarına gelmektedir²¹⁹. Saray için hizmet veren nakşbendân sınıfı 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Nakşbendân-ı Hâssa* olarak yer almaktadır.

Tablo 39: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Nakşbendân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	7	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	1	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	1	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	-	-	969

²¹⁷ BOA, YB. 04, D. 39.

²¹⁸ BOA, MM, D. 6304.

²¹⁹ Nebi Bozkurt, "Nakkâş", *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 326.

17. yüzyılın başlarında varlık gösteren nakşbendler sınıfı ehl-i hiref teşkilatında uzun süre devam etmeyip en son 1036/1627 senesinde ehl-i hiref defterlerinde görülmüşlerdir. Bu süreç içerisinde 1030/1621 ile 1035/1626 yılları arasında bir dönem nakşbendân sınıfının yerine nakşdûzân sınıfının geçtiği görülmüştür. Daha sonra tekrar 1626/1035 tarihinde reşen mevâcibi defterinde tek sanatçısı ile var olan nakşbendler²²⁰ en son 1627/1036 lezez mevâcibinde tek kişi olarak varlık göstermişlerdir²²¹.

Nakşbendler var oldukları dönem içerisinde en fazla oldukları yıl yedi sanatçısı ile listede de görülebileceği üzere 17. yüzyılın en başı olmuştur. Dönem içerisinde gittikçe sayıları düşen nakşbendler 1606/1014 reşen tarihli ehl-i hiref defterinde sayıları tek kişiye düşmüştür²²². Daha sonrasında da sayıları bir ila iki arasında değişkenlik arz etmiştir. Buldukları dönem içerisinde nakşbendlerin şakirdan sınıfı da mevcut olmamıştır.

3.41. Nakşdûzân-ı Hâssa Sınıfı

Nakşdûzân kelimesi nakış işleyenler hakkında kullanılan bir tabirdir. *-dûzân* Farsça'da dikiciler manasına gelmektedir²²³. Saray için üretim yapan Nakşdûzler sınıfı 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Nakşdûzân-ı Hâssa* olarak geçmektedir.

Tablo 40: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Nakşdûzân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	-	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	-	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	-	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	1	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	-	-	767

²²⁰ BOA, MM, D. 7444.

²²¹ BOA, MM, D. 6299.

²²² BOA, MM, D. 3697.

²²³ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 651.

17. yüzyılın başlarında varlık gösteren nakşbendler ile nakşdüzler sınıfının şakirdan sınıfı bulunmamakla beraber zaman zaman bu iki sınıfın birbirinin yerlerine geçtikleri görülmüştür. Nakşbendler sınıfı 17. yüzyılın en başlarında ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer almış olup bir dönem (1030/1621 ile 1035/1626 arasında) teşkilatta varlık göstermemiş, yerine nakşdüzler geçmiştir. Nakbendler sınıfı daha sonra iki yıl kadar bu şekilde devam etmiş olup 1631/1040'da recec mevâcibi defterinde yerini nakşdüzler sınıfına bırakmıştır²²⁴. Görüldüğü üzere ehl-i hiref teşkilatında yer alan bu iki sınıfın biri kaldırılırken yerine hemen diğer sınıf geçmiştir. Bu durum iki sınıfın yaptığı işlerin birbirine yakın olduğunu ve birbirlerinin yerlerini doldurabildiğini düşündürmektedir.

Nakşdüzlar sınıfı 1040/1631'den sonra 1636/1045 reşen mevâcibi ehl-i hiref defterine kadar sayıları bir kişi olarak devam etmiş olup zikr edilen tarihte ise sayıları dört kişiye yükselmiştir²²⁵. Aynı tarihin lezez mevâcibinde sayıları tekrar bire düşen nakşdüzler en son 1639/1048 lezez mevâcibi ehl-i hiref defterlerinde görülmüşlerdir²²⁶.

3. 42. Sîmkeşân-ı Hâssa Sınıfı

Sîm Farsça'da gümüş manasına gelip *sîmkeş* ise haddeden gümüş tel çeken sanatkâr için kullanılan bir tabirdir²²⁷. 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Sîmkeşân -ı Hâssa* olarak geçmekte olan bu sınıfın yanına 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *sırmakeş* açıklaması konulmuştur²²⁸.

16. yüzyılın sonlarına ait bir belgede İstanbul simkeşhânesinin fethi müteakip kurulduğu ve darphane nazırının gözetiminde olduğu bildirilmiştir. Belgede ayrıca bu simkeşlerin hâssa simkeşleri ve halka yönelik imalat yapanlar olarak iki koldan üretim yaptıkları belirtilmiştir²²⁹.

²²⁴ BOA, MM, D. 6137.

²²⁵ BOA, YB. 04, D. 52.

²²⁶ BOA, YB. 04, D. 55.

²²⁷ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 758-759.

²²⁸ TSMA, D. 1406.

²²⁹ "...mahruse-i İstanbulda vaki olan simkeş tayifesi rikâb-ı hümayûnuna rik'a sunub ma-tekaddem iki kârhaneleri olup birisi hassa simkeşlere ve birisi rençber taifesine mahsustur...", Ahmet Refik,

Tablo 41: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Simkeşân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	17	10	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	19	7	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	17	16	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	20	9	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	14	10	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	18	11	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	19	3	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	20	2	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	17	2	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	6	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	6	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	6	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	6	-	243

Sîmkeşler 17. yüzyıl boyunca şakirdan sınıfı ile birlikte ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan sınıflardan biri olmuştur. 17. yüzyılın başında listede de görüldüğü üzere toplam sayıları yirmi yedi olan sîmkeşlerin 1608/1016 lezez mevâcibi defterinde sayıları on yediye düşmüş olup²³⁰ 1613/1022 masar mevâcibi defterinde de sayıları otuza yükselmiştir²³¹. Akabinde 1025/1616 tarihi simkeşlerin en fazla olduğu yıl olmuş olup 1616/1025 reşen ve lezez mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları otuz beş kişiye yükselmiştir²³². Bu tarihten sonra sayıları gittikçe düşen sîmkeşler, en önemli düşüşü 1082/1671 tarihinde yaşamıştır. Listede de görülebileceği üzere yoklamadan önceki defterde sîmkeşlerin toplam sayıları on dokuz iken yoklamadan sonraki defterde sayıları altıya kadar düşmüştür. Bu tarihten sonra genel itibariyle altı çalışanı olan sîmkeşlerin sayısı bir dönem dört kişiye düşse

Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 71; Himmet Taşkömür, “Osmanlı İmparatorluğunda Simkeşlik ve Tel Çekme” (Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1990, s. 7.

²³⁰ BOA, MM, D. 4586.

²³¹ BOA, MM, D. 7181.

²³² BOA, YB, 04, D. 41.

de 17. yüzyılın sonlarına doğru sayıları tekrar altıya yükselmiş olup yüzyılın en sonunda da altı kişi olarak kalmışlardır.

Sîmkeşlerin aldıkları ücretlere gelince, 17. yüzyılın başında en yüksek ücret 30,5 akçe olup ücreti sebölük olan Ali b. Abdullah almıştır. Bu dönemde en düşük ücret ise 2 akçedir. Yüzyılın sonunda ise sîmkeşler sınıfında sersîmkeş olan Mustafa Nâm, 13 akçe ile en yüksek ücreti alan sanatkâr olmuştur. Alınan en düşük ücret ise yine 2 akçe olmuştur.

3.43. Zerkûbân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça bir kelime olan *zerkûb* altın döven, altın tozu yapan sanatkâr manasında kullanılmaktadır²³³. 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde de *Cemâat-i Zerkûbân -ı Hâssa* olarak geçmekte olan bu sınıfın yanına 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *altın dövücü, varakçı esnafı* ibaresi yer almıştır²³⁴.

Tablo 42: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Zerkûbân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	8	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	6	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	8	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	11	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	8	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	8	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	3	1	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	3	1	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	5	1	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	4	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	4	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	3	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	4	-	243

²³³ Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, s. 812; M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, s. 655.

²³⁴ TSMA, D. 1406.

17. yüzyılın başından sonuna kadar ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında var olan zerkûblar sınıfının şakirdan sınıfı yüzyılın ilk yarısından sonra kısa bir dönem tek kişi ile varlık göstermiş olup 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde tüm sınıflarda olduğu gibi ortadan kaldırılmıştır. Yüzyılın başında listede de görülebileceği üzere sekiz sanatkârı ile görülen zerkûbların en fazla oldukları dönem 1033/1624'ten 1045/1635 tarihine kadar olup sınıfın toplamda on bir çalışanı olmuştur. Daha sonra 1635/1045 masar mevâcibi ehl-i hiref defterinde zerkûbların sayısı yediye düşmüştür²³⁵. 1061/1651 yılından sonra sayıları gittikçe azalan altın dövücüler sınıfı 1108/1696 tarihinde en az iki kişi kalmışlardır²³⁶. Daha sonra zerkûbların sayısı artarak 1698/1110 masar mevâcibi defterinde altı kişiye yükselmişlerdir²³⁷. Yüzyılın en sonunda ise zerkûbların sayıları tekrar düşerek dört kişi olmuşlardır.

Altın dövücülerin yer aldığı bu sınıfın 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret Ahmed Zerkûb'un almış olduğu 12 akçedir. Bu dönemde alınan en düşük ücret de 2 akçe olmuştur. Yüzyılın sonunda ise zerkûbların aldıkları ücret aynı olup dört çalışanı da 2 akçe almıştır.

3.44. Abâbâfân-ı Hâssa Sınıfı

Abâ kelimesi Arapça olup yünden yapılmış kaba kumaş anlamına gelmektedir. Bu kumaştan yapılan bol ve geniş hırka gibi giyeceklere abâ adı verilmektedir. *Bâfân* kelimesi ise daha önce de izah edildiği gibi Farsça bir kelime olup dokuyucular, dokuyanlar manasına gelmektedir²³⁸. Abâ dokuyanların oluşturduğu bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Abây-ı bâfân-ı Hâssa* olarak yer almaktadır.

²³⁵ BOA, YB. 04, D. 52.

²³⁶ BOA, YB. 04, D. 85.

²³⁷ BOA, MM, D. 3733.

²³⁸ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 925; Ziya Şükûn, C. 1, s. 251.

Tablo 43: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Abâbâfân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	23	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	12	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	10	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	8	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	6	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	6	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	2	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	2	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	1	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	1	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	1	-	306

17. yüzyıl boyunca ehl-i hiref teşkilatında şakirdan grubu bulunmayan sınıflardan biri olan abâ dokuyucuların en fazla oldukları dönem 17. yüzyılın başları olup listede de görülebileceği üzere en fazla yirmi üç sanatkârı olmuştur. Daha sonra 1606/1014 reşen mevâcibi defterinde sayıları on ikiye düşmüştür²³⁹. Abâ dokuyucuların 1624/1033 lezez mevâcibi defterine kadar²⁴⁰ sayıları on dört ila dokuz arasında değişmiş olup bu tarihten sonra sayıları sürekli azalma göstermiştir. 1670/1081 reşen mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları tek kişiye düşen abâ dokuyucuları²⁴¹ 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde en son görüldükleri 1680/1091 masar mevâcibi defterinde de tek kişi olarak kalmışlardır²⁴².

²³⁹ BOA, MM, D. 3697.

²⁴⁰ TSMA, D. 2993.

²⁴¹ BOA, MM, D. 2308.

²⁴² BOA, YB. 04, D. 78.

17. yüzyılın başında abâbâfların aldığı en yüksek ücret 30 akçe olup ücreti serbölük olan Osman b. Ferhad adlı sanatkâr almıştır. Bu dönemde en düşük ücret de 2 akçe olmuştur.

3.45. Câmeşûyân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça elbise manasına gelen *câme* ve yıkamak, temizlemek anlamına gelen *şûy* kelimesinden mürekkep olan *câmeşûy*, Osmanlı saraylarında çamaşır yıkamakla vazifeli olanlara verilen isimdir. Hareme ait çamaşırları yıkamakla görevli olan bu sınıfın çamaşırhanesi Topkapı Sarayı'ndaki şimşirlik tarafında bodrumda yer alıyordu. Çamaşırıcı ustasının dairesi de bu civarlarda yer almaktaydı²⁴³. Saray çamaşırıcılarının yer aldığı bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Câmeşûyân-ı Hâssa* diye geçmektedir.

Tablo 44: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Câmeşûyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	17	6	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	11	3	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	7	21	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	11	33	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	13	33	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	16	33	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	14	15	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	18	26	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	22	22	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	-	-	294

17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında kalabalık sınıflardan biri olan saray çamaşırıcılarının şakirdan grubu da oldukça fazla olmuştur. 17. yüzyılın başlarında sayıları on dört ila yirmi sekiz arasında değişen çamaşırıcıların sayısı 1620/1029 lezez

²⁴³ Abdülkadir Özcan, “Câmeşûyân” *DİA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 46.

mevâcibi ehl-i hiref defterinde otuz beşe yükselmiştir²⁴⁴. Zaman içerisinde sayıları gittikçe artan çamaşırcıların en kalabalık olduğu yıl 1057/1647 tarihidir. Söz konusu tarihin lezez mevâcibi ehl-i hiref defterinde çamaşırcıların sayısı şakirdan sınıfı ile birlikte toplamda elli beş kişi olmuştur²⁴⁵. Bu tarihten sonra sayılarında bazı azalma ve artmalarla devam eden çamaşırcıların 1663/1073 lezez mevâcibi defterinde sayıları tekrar elli beşe yükselmiş olup²⁴⁶ sonrasında toplam sayılarında düşüşler görülmüş olmakla beraber en az sayıları toplamda kırk kişi kadardır²⁴⁷. Çamaşırcılar sınıfı çalışanları toplamda kırk dört elemanı ile en son 1671/1082 masar mevâcibi yoklamadan önceki defterde görülmektedir. Bu tarihten sonra çamaşırcılar sınıfı ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde yer almamışlardır.

17. yüzyılın başında hâssa çamaşırcılarının aldıkları en yüksek ücret 31 akçe olup ücreti bölükbaşı olan Ali (?) almıştır. Bu dönemde en düşük ücret ise şakirdan sınıfından birkaç kişinin almış olduğu 2,5 akçe olmuştur.

3.46. Kaşîgerân-ı Hâssa Sınıfı

Kaşîger Farsça bir kelime olup çinici manasına gelmektedir²⁴⁸. Sarayın çini üretimini yapan bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Kaşîgerân-ı Hâssa* olarak yer almaktadır.

Tablo 45: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Kaşîgerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	3	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	2	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	2	-	1072

²⁴⁴ BOA, MM, D. 5415.

²⁴⁵ BOA, MM, D. 5723.

²⁴⁶ BOA, MM, D. 7166.

²⁴⁷ BOA, MM, D. 2308.

²⁴⁸ Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, s. 1194.

17. yüzyılın sadece başlarında varlık gösteren kâşigerân sınıfının şakirdan grubu bulunmamaktadır. 17. yüzyılda var oldukları dönem içerisinde de kaşigerlerin sayısı en fazla üç olmuştur. 1608/1016 lezez mevâcibi defterinde kâşicilerin sayıları en az olarak bir kişidir²⁴⁹. Saray çinicileri 17. yüzyılda en son 1622/1031 lezez mevâcibi ehl-i hiref defterinde görülmüşlerdir. Bu defterde kâşigerlerin sayıları iki kişiye yükselmiştir²⁵⁰.

Kâşigerlerin 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret 7 akçe olup ücreti Osman isimli sanatçı almıştır. Bu dönemde alınan en düşük ücret ise 3 akçe olmuştur.

3.47. Buhûrciyân-ı Hâssa Sınıfı

Arapça bir isim olan ve aslında *bahûr* şeklinde yazılan bu kelime yaygın olarak *buhûr* şeklinde ifade edilmiş olup, tütsü ve günlük otu manasına gelmektedir²⁵¹. Amber ve öd ağacı gibi tütsü maddelerini yakarak güzel kokulu duman yani tütsü çıkaran²⁵² buhûrcular, padişahın eğlence meclislerinde buhur ikram eder ve çeşitli kokuların buhurdanlıklara konulup yakılması suretiyle mekânın hoş kokması sağlanırdı²⁵³. Saray buhûrcuları 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Buhûrciyân-ı Hâssa* olarak geçmektedir.

²⁴⁹ BOA, MM, D. 4586.

²⁵⁰ BOA, MM, D. 6304.

²⁵¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 282; Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, s. 273.

²⁵² Sargon Erdem, *Buhûr*, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 6, s. 383.

²⁵³ Zeynep Tarım Ertuğ, “Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayı’nda Eğlence ve Meclis”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 4, Sayı 1, 2007, s. 7.

Tablo 46: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Buhûrciyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	5	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	5	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	6	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	6	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	5	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	6	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	9	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	11	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	8	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	7	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	5	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	5	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	4	-	243

17. yüzyıl boyunca ehl-i hiref- hâssa teşkilatı içerisinde yer alan buhûrcuların hiçbir dönem şakirdan sınıfı bulunmamıştır. Listede de görülebileceği üzere 17. yüzyılın başında beş çalışanı olan buhûrcuların sayısı 1070/1659'lara doğru artarak en fazla oldukları yıl on iki sanatçısı ile 1660/1071 masar mevâcibini içeren tarih olmuştur²⁵⁴. Bu tarihten sonra sayılarında düşüşler olan buhûrcular sınıfının 1674/1084 lezez mevâcibi ehl-i hiref defterinde beş çalışanı yer almıştır²⁵⁵. 17. yüzyılın sonuna doğru beş ila dört çalışanı olan buhûrcuların yüzyılın sonunda sayıları dört olarak kalmıştır.

Buhûrcular sınıfının 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret 31 akçe olup ücreti Nasuh b. Mehmed almıştır. Bu dönem içerisinde en düşük ücret de 5 akçe olmuştur. 17. yüzyılın sonunda is en yüksek ücret 3 akçe olup ücreti bölükbaşı olan

²⁵⁴ BOA, YB. 04, D. 67.

²⁵⁵ BOA, MM, D. 6928.

Hacı Seyyid b. Ahmed ve Halil Veled-i Hüseyin adlı sanatkârlar almıştır. Bu dönemdeki en düşük ücret ise 2 akçedir.

3.48. Cerrâhîn-i Hâssa Sınıfı

Cerrâh kelimesi Arapça olup cerrâhîn ise kelimenin çoğuludur. Günümüz operatörlerine verilen ad olan cerrâhîn sınıfı²⁵⁶ 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Cerrâhîn-i Hâssa* olarak yer almaktadır.

Tablo 47: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Cerrâhîn Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	65	26	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	49	17	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	51	22	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	47	9	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	28	8	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	30	7	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	29	7	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	30	6	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	22	2	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	34	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	26	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	27	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	22	-	243

17. yüzyıl boyunca cerrâhlar sınıfı ehl-i hiref teşkilatında var olmuş olup tüm şakirdan gruplarının kaldırıldığı 1671/1082 yolamadan sonraki deftere kadar da şakirdan sınıfı varlığını korumuştur. 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında en kalabalık sınıflardan biri olan cerrâhların 17. yüzyıl boyunca şakirdan grubu ile

²⁵⁶ Mehmet Kanar, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 672.

birlikte toplamda 7085 çalışanı olmuştur. Bu sayı ile ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında üçüncü sırada yer almıştır.

Ehl-i hiref teşkilatında birçok sınıfta olduğu gibi cerrâhların en fazla oldukları dönem 17. yüzyılın ilk yarısıdır. Bu dönemde en fazla oldukları yıl listede de görülebileceği üzere şakirdan sınıfı ile birlikte toplamda doksan bir çalışanı ile yüzyılın en başı olmuştur²⁵⁷. Zaman içerisinde sayılarında önemli değişimler yaşayan cerrâhlar sınıfının 1035/1626'ya kadar çalışan sayıları seksen üç ila elli arasında değişmiş olup 1626/1035 tarihinin reşen mevâcibi defterinde sayıları toplamda kırk beşe düşmüştür²⁵⁸. 1068/1657 tarihine kadar sayıları kırk beş ila otuz üç arasında değişen cerrâhlar, 1657/1068 tarihinin masar mevâcibi defterinde toplam sayıları azalarak yirmi yedi olmuştur²⁵⁹. İlginç bir şekilde teşkilattaki çalışan sayılarında dönüm noktası olan 1671/1082 tarihli yoklamadan önceki defterde, toplam sayıları yirmi dört olan cerrâhların, yoklamadan sonraki defterde diğer sınıfların aksine sayıları artarak otuz dört kişi çıkmıştır. Bu tarihten sonra sayıları en az yirmi iki olan cerrâhların yüzyılın sonunda da listede de görülebileceği üzere yirmi iki çalışanı vardır.

17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde cerrâhların genelinin yüksek ücretler aldıkları görülmüştür. 17. yüzyılın başında en yüksek ücret 52 akçe olup ücreti serbölük yani bölükbaşı olan Ramazan adlı cerrâh almıştır. Bu dönemde en düşük ücret ise bu şakirdan sınıfından olanlardan iki kişinin aldığı 1 akçedir. Yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret 56 akçe olup ücreti Mustafa b. Abdullah Cerrâh isimli kişi almıştır. Bu dönemde en düşük ücret de 2 akçe olmuştur.

3.49. Çırağcıyân-ı Hâssa Sınıfı

Çırağ Farsça bir kelime olup kandil, mum gibi aydınlatma araçları manasına gelmektedir²⁶⁰. 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde çırağcıyân sınıfı

²⁵⁷ TSMA, D. 2924.

²⁵⁸ BOA, MM, D. 7444.

²⁵⁹ BOA, MM, D. 6300

²⁶⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 507; Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, s. 589.

için *mumcu* açıklaması yazılmıştır²⁶¹. Bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Çırağcıyân -ı Hâssa* olarak geçmektedir.

Tablo 48: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Çırağcıyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	4	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	3	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	3	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	3	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	5	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	5	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	9	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	8	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	7	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	7	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	7	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	6	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	5	-	243

Çırağcılar sınıfı da 17. yüzyıl boyunca ehl-i hiref-i hâssa defterleri içerisinde yer alan ve bu süreç içerisinde şakirdan grubu bulunmayan sınıflardan biridir. Çırağcılar sınıfı ehl-i hiref teşkilatında yer alan diğer birçok sınıfın aksine 17. yüzyılın başlarında sayıları az olup en fazla oldukları dönem yüzyılın ortalarıdır. Listede de görülebileceği üzere yüzyılın en başında çırağcılarının sayıları dört olup 1626/1035 reşen mevâcibi defterinde sayıları ikiye düşmüştür²⁶². Daha sonra 1045/1635'e kadar bu sayı ile devam eden çırağcılar sınıfının çalışanları 1635/1045 masar mevâcibi defterinde dört kişiye yükselmiş²⁶³ ve bu yükselme devam ederek 1647/1057 reşen mevâcibi ehl-i hiref defterinde en fazla sayıları on iki kişi

²⁶¹ TSMA, D. 1406.

²⁶² BOA, MM, D. 7444.

²⁶³ BOA, YB. 04, D. 52.

olmuştur²⁶⁴. Hemen akabinde aynı yılın lezez mevâcibi defterinde sayıları yediye düşen çırağçılar, yüzyılın sonuna kadar sayıları dokuz ila beş arasında değişkenlik arz etmiş olup yüzyılın en sonunda da sayıları beş kişi kalmışlardır.

17. yüzyılın başında çırağçılar sınıfının aldığı en yüksek ücret Abdi Çilingir adlı sanatkârın almış olduğu 7 akçe olmuştur. Bu dönemde alınan en düşük ücret ise 3 akçedir. Yüzyılın sonunda da alınan en yüksek ücret 3 akçe olup İsmail b. Abdullah Serçirakî adlı sanatkâr ücreti alan kişidir. Bu dönemde en düşük ücret de 2 akçedir.

3.50. Bûriyâbâfân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça bir isim olan *bûriyâ* hasır manasına gelmekte olup *bûriyâbâf* ise hasırcılar, hasır dokuyanlar anlamına gelmektedir²⁶⁵. Saray için hasır dokuyan, işleyen bu sınıf 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Bûriyâbâfân-ı Hâssa* olarak geçmektedir.

Tablo 49: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Bûriyâbâfân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	5	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	1	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	4	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	4	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	5	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	5	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	2	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	3	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	3	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	-	-	294

²⁶⁴ BOA, MM, D. 5723.

²⁶⁵ Ziya Şükûn, **Ferhengi Ziya**, C. 1, s. 372; Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, s. 314.

Saray için hasır üreten bu sınıfın 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde şakirdan grubu bulunmamaktadır. Bu yüzyıl içerisinde hasır dokuyucuların en fazla oldukları dönem yüzyılın ortaları olup 1649/1059 masar mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları en fazla altı kişi olmuştur²⁶⁶. Listede de görülebileceği üzere 17. yüzyılın başlarında sayıları beşten bire kadar düşen hasırcılar sınıfı yüzyılın ortalarına doğru sayıları tekrar artmıştır. 1651/1061 masar mevâcibi ehl-i hiref defterinde de sayıları beş olan hasırcılar²⁶⁷ 1064/1654 tarihinde sayıları üçe düşmüştür²⁶⁸. En son 1671/1082 yoklamadan önceki defterde yer alan hasırcılar sınıfı bu tarihten sonra ehl-i hiref teşkilatında yer almamıştır.

17. yüzyılın başında hasırcılar sınıfının aldığı en yüksek ücret 31,5 akçe olup ücreti bölükbaşı olan Abdurrahman b. Abdullah adlı sanatçı almıştır. Bu dönem içerisinde en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur.

3.51. Keştîgerân-ı Hâssa Sınıfı

Farsça bir kelime olan *keştî* gemi manasına gelmekte olup *keştîger* ise gemi ustası, gemi yapan kişi hakkında kullanılan bir kelimedir²⁶⁹. Küştîgerân diye de okunabilen bu sınıf için M. Zeki Pakalın, saraydaki marangozlar açıklaması yapmış olsa da ehl-i hiref teşkilatında neccârân sınıfının yani marangoz sınıfının olması söz konusu olduğu için bu sınıfın sarayın kayıkları ile ilgilenen marangozlar olması daha kabil görünmektedir²⁷⁰. 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde bu sınıf *Cemâat-i Keştîgerân-ı Hâssa* olarak yer almaktadır.

²⁶⁶ BOA, MM, D. 7310.

²⁶⁷ TSMA, D. 486.

²⁶⁸ BOA, YB. 04, D. 63.

²⁶⁹ Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, s. 1216-1217.

²⁷⁰ Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, s. 122.

Tablo 50: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Keştiğerân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	20	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	17	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	12	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	9	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	10	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	10	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	6	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	5	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	3	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	1	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	-	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	-	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	1	-	243

17. yüzyılın başlarında ve sonlarında ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde görülebilen keştiğerlerin hiçbir dönem şakirdan sınıfı bulunmamaktadır. 17. yüzyılın sonlarına doğru bir dönem hiçbir çalışanı olmayan keştiğerlerin en fazla oldukları yıl 1606/1015 tarihidir. Bu tarihte sayıları yirmi bir olan keştiğerlerin²⁷¹ sayısı zaman içinde gittikçe düşmüştür. 1642/1051 lezez mevâcibi ehl-i hiref defterinde sayıları on olan keştiğerler²⁷² listede de görülebileceği üzere 1671/1082 yoklamadan önceki defterde sayıları üçe düşmüş olup yoklamadan sonraki defterde de sayıları tek kişi olmuştur. Akabinde 1085/1674 ile 1102/1691 tarihi arasında hiçbir çalışanı olmamış olan keştiğerler 1691/1102 lezez mevâcibi defterinde tek kişi ile teşkilatta tekrar dâhil olmuş²⁷³ ve 17. yüzyılın sonunda da tek kişi olarak kalmıştır.

Keştiğerler sınıfının 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret iki kişinin almış olduğu 6,5 akçe olmuştur. Bu dönemde alınan en düşük ücret de 1,5 akçedir. Yüzyılın sonunda ise Pehlivan (?) adıyla sınıfta tek kişi olan sanatkâr 2 akçe almıştır.

²⁷¹ BOA, YB. 04, D. 36.

²⁷² BOA, YB. 04, D. 56.

²⁷³ BOA, MM, D. 3738.

3.52. Bülbülcîyân-ı Hâssa Sınıfı

17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde *Cemâat-i Bülbülcîyân -i Hâssa* olarak geçen Bülbülcîyân sınıfının saraydaki güzel sesli kuşları eğitip onların bakımından sorumlu sınıf olduğu tahmin edilmektedir. Zira İstanbul'da bülbülcü esnafından bahsedilmesi bu geleneğin sarayda da olabileceğini göstermektedir²⁷⁴.

Tablo 51: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Bülbülcîyân Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	-	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	1	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	1	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	1	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	1	-	243

Bülbülcîyân sınıfı 17. yüzyılın başlarında var olmayıp ehl-i hiref-i hâssa teşkilatına 1671/1082 yoklamadan sonraki defterde dâhil olmuştur. Bu tarihten sonra bülbülcîyân sınıfı 17. yüzyılın sonuna kadar ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde yer almış olup teşkilata dâhil olduğu yıldan itibaren bu sınıfın çalışan sayısı bir kişi olarak kalmıştır.

Hâssa bülbülcülerinin 17. yüzyılın sonunda Mehmed b. Hasan Serbülbüli adıyla tek çalışanı olup bu sanatkârın almış olduğu ücret ise 8 akçe olmuştur.

3.53. Müteferrikâ-i Ehl-i Hiref-i Hâssa (Müteferrikâ-i Atûk) Sınıfı

Arapça bir isim alan *müteferrika*'nın birkaç anlamı vardır. Birinci anlamı cins ve neveleri önceden belirlenemeyen çeşitli masraflar ve bu masraflar için verilen meblağ için kullanılan bir ifadedir²⁷⁵. Bir diğer anlamı ise Osmanlı Devleti'nde

²⁷⁴ Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, s. 123.

²⁷⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1281.

kurumsal anlamda kullanılmakta olup hükümdarın ve önemli devlet adamlarının hademeleri mesabesinde olan hizmet sınıfı için kullanılan bir tabirdir.

Müteferrika sınıfı esasında saraydaki diğer hizmet ve vazifelerden farklı olarak soy, mevki ve fikri olarak seçkin olanların oluşturduğu ve doğrudan padişahın maiyetinde hizmete memur edilmiş bir sınıftı. Fakat daha sonraları müteferrika tabiri vezir ve diğer çeşitli vazife sahiplerinin maiyetinde bulunan hizmet erbabı için de kullanılmıştır. Örneğin yeniçeriler arasındaki şikâr ve solak sınıfı müteferrikaları, hasahır müteferrikaları gibi. Fakat bunların derece ve mevkileri padişah müteferrikaları ile kıyas bile edilemezdi. Zira padişah müteferrikalığı itibarlı bir hizmet olup seçkin kişilerin bulunduğu bir sınıftı²⁷⁶.

Müteferrika sınıfını sultanzâdeler, vezir, beğlerbeyi, ümera ve defterdar çocukları oluşturduğu gibi hasoda, hazine ve kiler koğuşlarının ve baltacıların kıdemlileri de bu sınıf içerisinde yer almıştır. Nitekim 1478/883 yılının safer, rebiülevvel ve rebiülahir aylarının mevâcibini içeren bir defterde, cemâat-i müteferrika ismi altında ümerâdan, çaşnigîrbaşından, bey unvanını taşıyan kişilerden başka ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde de yer alan kâtip, mücellid, hakkâk, şemşîrger, tîrger, cerrâh gibi sanat ve meslek sahipleri de yer almaktadır²⁷⁷.

Müteferrikalık sistemi 16. yüzyılın sonlarında değişerek daha önce itina ile seçilen kadrolara, daha sonra kâtip, çavuş gibi devlet görevlileri de dâhil olmuştur. Yukarda ifade edildiği gibi dergâh-ı âlî müteferrikalarının yanı sıra müteferrika tabiri, vezir ve diğer çeşitli vazife sahiplerinin maiyetinde bulunan hizmet erbabı için de kullanılmıştır. Örneğin yeniçeriler arasındaki şikâr ve solak sınıfı müteferrikaları, hasahır müteferrikaları, şahinci ve çakırcı müteferrikaları gibi²⁷⁸. Ayrıca Uzunçarşılı hâssa çamaşırcıları olan cameşûyân sınıfı içerisinde yer alan müteferrika için çamaşırcı hademeler olduğunu ifade etmiştir²⁷⁹. Görüldüğü üzere müteferrika bir

²⁷⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, s. 411; M. Tayyib Gökbilgin, "Müteferrika" **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, C. 8, İstanbul, 1970, s. 853.

²⁷⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "Müteferrika", s. 854; Ahmed Refik, Fatih Devrine Ait Vesikalar", **TOEM**, No. 49-62, Hilal Matbaası, İstanbul 1339, s. 6.

²⁷⁸ Erhan Afyoncu, "Müteferrika", **DİA**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 183, 185.

²⁷⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, s. 443.

hizmet bölüğünü teşkil etmektedir. Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan müteferrika sınıfının da bu kategoriye girdiği söylenebilir. Yani ehl-i hiref teşkilatı üyelerine hizmet eden, onların işlerini kolaylaştıran bir grup olduğu düşünülebilir.

Ehl-i hiref ile ilgili şüana kadar yapılan tüm çalışmalarda müteferrika sınıfının diğer tüm sınıflardan mürekkep bir sınıf olduğu ve bu sınıfın ehl-i hiref teşkilatında ara bir kademeyi ifade ettiği söylenmiştir²⁸⁰. Fakat yapılan araştırmalar neticesinde müteferrika-i ehl-i hirefın söz konusu edilen bir ara kademe sınıf olmadığı bunun ehl-i hirefe yardımcı bir grup olabileceği yönündedir. Ehl-i hiref çalışanların üzerinde birleştikleri nokta olan ara kademe sınıfı tabiri de doğru olup fakat bu tabirin müteferrika sınıfı için değil de aşağıda bilgileri verilecek olan müteferrik sınıfı için geçerli olduğu görülmüştür. Bu karışıklığın birkaç sebebi vardır. Örneğin Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinin en sonunda yer alan bu sınıf bazen sadece *Cemâat-i Müteferrikâ-i Ehl-i Hiref-i Hâssa* ya da *Cemâat-i Müteferrikâ-i Cedîd, Müteferrikâ-i Atîk* ya da sadece *Cemâat-i Müteferrik* veya *Cemâat-i Müteferrikagân* diye geçmektedir. Bazı ehl-i hiref defterinde de müteferrika sınıfı hiç yer almamaktadır²⁸¹.

Dikkat edilmesi gereken nokta 16. yüzyılın başlarındaki defterlerde sadece müteferrika-i ehl-i hiref sınıfı yer alırken²⁸² sonrasında ilk olarak 1566/974 tarihli masar mevâcibini içeren bir defterde hem müteferrika-i ehl-i hiref, hem de müteferrik sınıfı aynı defterde görülmektedir²⁸³. Bu iki sınıfın ayrı başlıklar halinde verilmesi bunların aynı sınıf olmadıklarını zaten göstermektedir. Ayrıca müteferrika-i ehl-i hiref-in şakirdân grubu mevcut iken müteferrik sınıfının şakirdan grubu bulunmamaktadır. Bu tarihten sonraki ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde bu ayrımı takip edebilmekteyiz. Bir diğer önemli nokta ise müteferrika-i ehl-i hiref sınıfında yer alanların aldıkları ücretlerin müteferrik sınıfından olanların aldıkları ücretlerden çok

²⁸⁰ Rıfki Melûl Meriç, **Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar**, s. VI; Bahattin Yaman, **Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref**, s. 124; Pelin Bozcu, "**Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref**", (Uzmanlık Tezi), İstanbul, 2010, s. 79.

²⁸¹ BOA, D.PYM, D. 35417; BOA, MM. D. 4697; TSMA, D. 808.

²⁸² BOA, TSMA, D. 9612.

²⁸³ BOA, MM, D. 6196.

daha fazla olmasıdır. Bu ayrımı gerek 16. yüzyılda olsun gerekse 17. yüzyılda olsun ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde görmek mümkündür.

Başka önemli bir nokta da söz konusu iki sınıfın müteferrika-i ehl-i hiref ve müteferrik sınıfının tüm zamanlarda incelenen ehl-i hiref defterlerinde zaman içerisinde isimlerinin değiştiği müşahede edilmiştir. Şöyle ki 16. yüzyılın sonlarında yukarıda izah edildiği gibi ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında hem müteferrika-i ehl-i hiref hem de müteferrik sınıfı da yer almış olup bu durum 17. yüzyılın başlarında da 1020/1611 tarihi de dâhil olmak üzere bu şekilde devam etmiştir²⁸⁴. Ancak 1022/1613 tarihli ehl-i hiref defterinin masar mevâcibinde bu isimler müteferrika-i ehl-i hiref bir de cemâat-i müteferrika-i cedîd diye yazılmıştır. Bu sınıflarda çalışanların isimleri karşılaştırıldığında müteferrik sınıfı isminin müteferrika-i cedîd diye değiştirildiği görülmektedir²⁸⁵. Yine aynı tarihli defterin bu kez recec mevâcibi defterinde bu kez müteferrika-i ehl-i hiref ismi *Cemâat-i Müteferrikâ-i Afîk-i Ehl-i Hiref* olarak değişmiş olup ayrıca defterde müteferrika-i cedîd sınıfı da yer almıştır. Aynı tarihi içeren (1613/1022) defterin reşen mevâcibinde ise iki sınıfın ismi sadece müteferrika-i atîk ve müteferrika-i cedîd diye yazılmıştır. Ehl-i hiref defterlerinde bir süre bu şekilde devam eden bu iki sınıf 1632/1042 tarihli masar mevâcibi defterinde müteferrika-i atik ismi yer alıp müteferrika-i cedîd ismi ise *Cemâat-i Müteferrikagân* diye değişmiştir²⁸⁶. Fakat bu uzun sürmemiş 1644/1054 masar mevâcibi defterinde tekrar müteferrika-i atik ve müteferrika-i cedîd şeklinde devam etmiştir²⁸⁷. Listede de görülebileceği üzere 1051/1641'de artık müteferrika-i atik yer almamış olup müteferrika-i cedîd ise cemâat-i müteferrikagân şeklinde devam etmiştir²⁸⁸. Bu durum 17. yüzyılın sonuna kadar da bu şekilde sürmüştür.

²⁸⁴ BOA, YB. 04, D. 39.

²⁸⁵ BOA, MM, D. 7181.

²⁸⁶ TSMA, D. 9604/2.

²⁸⁷ BOA, YB. 04, D. 52.

²⁸⁸ BOA, YB. 04, D. 56.

Tablo 52: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Müteferrikâ Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	36	42	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	24	25	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	30	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	10	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	1	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	0	-	837

Müteferrika-i ehl-i hiref sınıfı 17. yüzyılın ilk yarısında ehl-i hiref teşkilatında varlık gösteren bir sınıftır. Bu sınıfın şakirdân grubu ise 1616/1025 yılının reşen mevâcibi defterinde on üç çalışanı ile mevcut iken aynı yılın lezez mevâcibi defterinde ortadan kaldırılmıştır²⁸⁹. 17. yüzyılın ilk yarısında var olan müteferrika-i ehl-i hiref sınıfı, yüzyılın başında listede de görülebileceği üzere şakirdân sınıfı ile birlikte toplamda yetmiş sekiz kişidirler. Müteferrika ehl-i hirefinin toplamda seksen çalışan sayısı ile en fazla oldukları yıl 1604/1012 yılının recce mevâcibi defteri olmuştur²⁹⁰. Bu yıldan sonra sayıları gittikçe düşen müteferrika ehl-i hirefinin 1618/1027'de sayıları otuz iken²⁹¹ 1620/1029 yılının lezez mevâcibi defterinde sayıları yedi kişiye kadar düşmüştür²⁹². 1041/1631 yılında sayıları tekrar yirmi dörde yükselen müteferrika ehli hirefinin²⁹³ hemen akabindeki yıl sayıları tekrar düşmüş olup sınıfın sekiz çalışanı olmuştur²⁹⁴. Sayıları gittikçe düşen müteferrika-i ehl-i hiref sınıfının 1637/1047'de sayıları tek kişiye düşmüş olup²⁹⁵ en son yine tek çalışanı ile 1639/048 yılının lezez mevâcibinde görülmüştür²⁹⁶. Bu tarihten sonra müteferrika-i ehl-i hiref sınıfı 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde yer almamaktadır.

²⁸⁹ BOA, YB. 04, D. 41.

²⁹⁰ BOA, D.PYM, D. 35126.

²⁹¹ TSMA, D. 10010.

²⁹² BOA, MM, D. 5415.

²⁹³ BOA, YB. 04, D. 50.

²⁹⁴ TSMA, D. 9604/2.

²⁹⁵ BOA, YB. 04.D. 53.

²⁹⁶ BOA, YB. 04. D. 55.

Müteferrika-i ehl-i hiref sınıfının 17. yüzyılın başında aldıkları en yüksek ücret 25,5 akçe olup aynı ücreti iki kişi almıştır. Bu dönemde en düşük ücret ise şakirdân sınıfından birilerinin aldığı 1 akçe olmuştur.

3.54. Müteferrik (Müteferrikâ-i Cedîd) Sınıfı

Müteferrik kelimesi Arapça olup ayrılmış, dağılmış manalarına gelmektedir²⁹⁷. 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde, 17. yüzyılın başlarında *Cemâat-i Müteferrik* olarak yer almakta olan bu sınıf farklı zamanlarda ilk önce *Cemâat-i Müteferrika-i Cedîd* ve sonrasında da *Cemâat-i Müteferrikagân* gibi isimler almıştır. Zaman içerisinde isimleri değişse de sınıfın yüklendiği görev ve üyeleri aynı olmuştur. Bu sınıf maharetlerini ispat edenlerin zaman içerisinde diğer sınıflara transferlerinin yapıldığı ve defterlerde görülebileceği üzere farklı sanat dallarından olanların bir arada olduğu bir gruptur²⁹⁸.

Tablo 53: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Müteferrik Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	42	-	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	81	-	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	81	-	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	67	-	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	31	-	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	93	-	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	78	-	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	113	-	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	132	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	0	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	36	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	48	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	29	-	243

²⁹⁷ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1281; Mehmet Kanar, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 672.

²⁹⁸ Rıfkı Melûl Meriç, *Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar*, s.VI.

17. yüzyıl boyunca toplamda 1211 çalışanı ile ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında en kalabalık sınıf müteferrik sınıfı olmuştur. Birinci sırada yer alan müteferrik sınıfı 17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde sadece 1671/1082 yılının yoklamadan sonraki defteri ile aynı defterin recec mevâcibini içeren defterde var olmamış olup diğer tüm defterlerde yer almıştır. Bu sınıfın şakirdân grubu ise varlık göstermemiştir.

Müteferrik sınıfının çalışan sayısı farklı dönemlerde çok fazla değişkenlik arz etmiştir. Örneğin yüzyılın başlarında sayıları kırk iki iken 1611/1020 masar mevâcibinde sayıları yüz elli dört olup bu tarih 17. yüzyıl içerisinde de sayılarının en fazla olduğu yıl olmuştur²⁹⁹. Çok geçmeden aynı yılın recec mevâcibinde sınıfın çalışan sayısı kırk dörde kadar düşmüştür. Fakat 1045/1635 tarihinde yine sayıları yüz otuz beşi bulan müteferrik sınıfı³⁰⁰ bu tarihten sonra bu sayının üstüne çıkmamıştır. Fakat 1671/1082 yoklamadan önceki defterde listede de görülebileceği üzere sayıları yüz otuz iki iken yoklamadan sonraki defterde ve yine 1671/1082 yılının recec mevâcibi defterinde de hiçbir çalışanı olamayan sınıf aynı yılın lezez mevâcibi defterinde altı kişi olarak yeniden yer almışlardır³⁰¹. Bu tarihten sonra müteferrik sınıfının çalışan sayıları en fazla 1101/1690'da kırk sekiz kişi olmuş olup³⁰² yüzyılın sonuna kadar sayılarında pek bir değişkenlik arz etmemiştir. Müteferrik sınıfı 17. yüzyılın son defterinde listede de görülebileceği üzere yirmi dokuz kişi olarak kalmışlardır.

17. yüzyılın başında müteferrik sınıfının aldığı en yüksek ücret 7 akçe olup ücreti Abdi b. Hüdâverdi adlı şahıs almıştır. Bu dönemde en düşük ücret ise 2 akçe olmuştur. 17 yüzyılın sonunda ise en yüksek ücret Cerrâh İbrahim b. Mehmed'in almış olduğu 11,5 akçe olmuştur. Bu dönemde alınan en düşük akçe de 2 akçe olmuştur.

²⁹⁹ BOA, YB. 04, D. 39.

³⁰⁰ BOA, YB. 04, D. 52.

³⁰¹ BOA, YB. 04, D. 72.

³⁰² BOA, MM, D. 3738.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EHL-İ HİREF TEŞKİLATI SINIFLARINDAN BİR ÖRNEK: MÜCELLİDLER

Türk İslam kültüründen gelen bir geleneğin neticesi olarak Osmanlı medeniyeti kitap ve yazıya büyük önem vermiştir. Bu nedenle Mushaf-ı Şerifler başta olmak üzere değerli eserlerin muhafazası için cilt sanatı da Osmanlı'da büyük önem arz etmiştir. Bu öneme binaen saray bünyesinde oluşturulan ve sanatın öncülüğünü yapan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı bünyesinde mücellidler sınıfı için de ayrı bir atölye oluşturulmuştur. Birbirinden değerli el yazması eserlerin ciltlenmesi işini yapan mücellidlerin daima müstakil bir yapısı mevcuttu. Bunu ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde takip etmek mümkündür.

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı için verilen bilgiler tüm sınıflar için geçerli olmakla birlikte her sınıfın kendine ait müstakil bir yapısı da vardır. Örneğin bazı sınıflarda şakirdan grubu varken bazısında bulunmamaktadır. Bazı sınıflarda sadece bir unvan kullanılırken bazısında birden fazla unvan kullanılmaktadır. Ayrıca bazı sınıflar arası ücret farkları da olabilmektedir. Tabi bu ücret farkları dönemsel de olabilmektedir.

17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde ilk sırada yer alan kâtipler sınıfından hemen sonra gelen mücellidler sınıfı defterlerde *Cemâat-ı Mücellidân-ı Hâssa* olarak yer almıştır. Bu yüzyılda mücellidler sınıfının yer aldığı defter sayısı 181 tanedir. Aşağıda vereceğimiz tüm bilgiler bu defterlerin verdiği bilgiler dâhilinde olacaktır.

4.1. Mücellidler Sınıfında Yer Alan Unvanlar

17. yüzyılda mücellidler sınıfı, usta ve şakirdlerden oluşmaktaydı. Ustalar sınıfında özellikle yüzyılın başında serbölük, kethüda ve seroda unvanları mevcuttu. Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde takip edebildiğimiz zaman içerisinde bu unvanlar bazen kaldırılmış bazen de tekrar konulmuştur.

17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde mücellidân-ı hâssa sınıfında unvanlar şu sıra ile yer almıştır: serbölük, kethüda, serbölük ve seroda. Bu unvanların dışında başka unvan yer almamıştır. Sınıfta yer alan serbölük unvanı 1631 yılına kadar iki unvan olarak yer almış olup 1631/1040 lezez mevacibinde *sermücellidân* unvanı ilk kez kullanılmıştır. Böylelikle sıralama sermücellid, kethüda, serbölük ve seroda şeklinde gitmiştir. Defterlerin takibi sırasında bu iki unvandan ilk sırada yer alan unvanın mücellidler sınıfının başı olan sermücellid olduğu diğer serbölük unvanının da sermücellidin yardımcısı olabileceği kanısı hâsıl olmuştur. Zira 1627 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde ilk sırada 20,5 akçe ücret ile serbölük Mehmed b. Cafer ismi yer almış olup¹ 1631 tarihli defterde aynı isim aynı ücretle yine sermücellid olarak görülmektedir. Ayrıca sermücellidin yardımcısı olabileceğini düşündüğümüz ikinci serbölük ismi kethüda unvanından sonra gelmektedir. Yani ilk sırada yer alan sınıfın genelinden sorumlu olan serbölük iken üçüncü sırada yer alan serbölük de sermücellidin yardımcısı olmalıdır.

Mücellidler sınıfında yer alan bu unvanlardan ilk olarak seroda unvanı, daha sonra kethüda, sonrasında da ikinci serbölük unvanı sınıf içerisinde kaldırılmıştır. Sermücellid unvanı ise sermücellid olan Pîr Davud'un 1671'de vefatı ile kaldırılmış olup 1692 tarihine kadar bu unvan ehl-i hiref defterlerinde yer almamıştır. Ancak 17. yüzyılın sonlarında 1692/1103 lezez mevacibinde sermücellid unvanı tekrar oluşturulmuş olup Süleyman Emekdâr adlı sanatçı 2 akçe ile sermücellid olmuştur². İlginç olan Süleyman Emekdâr sermücellid olduğunda mücellidler sınıfında tek kişi idi. Bu durum iki yıl kadar devam etmiş olup 1693/1105 masar mevacibinde Abdi b. Mehmed isimli bir sanatçının müteferrik sınıfından gelmesiyle mücellidler sınıfının

¹ BOA, MM, D. 6299.

² BOA, YB. 04. D. 82.

mevcudu ikiye çıkmış olup bu sayı 17. yüzyılın sonuna kadar aynı kalmıştır. Bu durum yani bir sınıfta sadece sermücellidın olması bize mücellidbaşının sadece hâssa mücellidlerinden sorumlu kişi olmadığını göstermektedir. Zira çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği üzere ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üyelerinin vazifelerinden birinin de teşkilatta yer alan her sınıfın idari görevlisinin aynı sınıftan olan serbest esnaf üzerinde sorumluluğu olduğunu göstermiştir. Ayrıca zikredilen dönem içerisinde yani 1670'den sonra mücellid sayısının üç kişiye düşmesi ve akabinde tek sayıya düşmesi ile bu dönem içerisinde yazılan eserlerin kimler tarafından ciltlendiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu dönem içerisinde ciltleme işinin çarşı esnafına yaptırıldığı düşünülebilir.

4.2. Mücellidlerin Aldıkları Ücretler

Mücellidlerin 17. yüzyılda aldıkları ücretler kişiye, kişinin konumuna ve bulunduğu sınıfa göre değişkenlik arz etmektedir. Örneğin mücellidlerin usta sınıfındakiler genelde şakirdan sınıfından daha yüksek ücret almışlardır. Böyle olmakla birlikte şakirdan sınıfından olanların bazı ustalardan daha yüksek ücret alanları da görülmektedir. Örneğin 1604 tarihli bir ehl-i hiref-i hâssa defterinde şakirdan sınıfında yer alan Mustafa Süleyman, Pirî Zerkûb, İmirze b. Veli adlı mücellidler usta sınıfında yer alan Mehmed b. Ahmed, Mustafa Mücellid, İbrahim b. Mehmed ve Osman b. Mustafa'dan daha yüksek ücret almışlardır³.

17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinin geneline bakıldığında ustalar sınıfında yer alan unvan sahiplerinin genel itibarla daha yüksek ücret aldıkları izlenmiştir. Fakat sermücellid, serbölük, kethüda ve seroda unvanlı olanlar arasında ücret farkları olmakla birlikte bunun tamamen unvana bağlı olduğu da söylenemez. Çünkü defterlerin geneline baktığımızda bazen sermücellid en yüksek ücreti alırken bazen de seroda, sermücellidten daha yüksek ücret almıştır. Bu durum kethüda unvanı için de geçerlidir. Örneğin 1635 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde sermücellid olan Mehmed b. Abdi 23 akçe alırken kethüda olan Mehmed b. Ahmed 28, seroda unvanlı Mehmed b. Halil ise 35,5 akçe ile en yüksek ücreti alan kişi

³ BOA, MM, D. 7312.

olmuştur. Genel itibariyle şunu söylemek mümkündür ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında ücretler kişiye özel olarak belirlenmekteydi. Yani kişinin kabiliyetine ve üretkenliğine bağlıdır. Çünkü izlediğimiz 183 ehl-i hiref-i hâssa defterinde bu açıkça görülmektedir.

İncelenen ehl-i hiref- hâssa defterlerinin takibi sırasında mücellidlerden bazı isimlerin sürekli terakki aldıkları gözlenmişken bazı isimlerin de genel itibarla ücretlerinin aynı kaldığı görülmüştür. Örneğin Mehmed b. Halil adlı mücellid ilk olarak 1620 yılında 2 akçe ile ustalar sınıfında yer aldı⁴. 1622 yılında da 4 akçe olan Mehmed b. Halil'in aldığı ücret hızla artarak 1624 yılında 19 akçeye, 1631 yılında da 29 akçeye kadar çıkmıştır. Mehmed b. Halil seroda olduğu 1635 yılında ise ücreti daha da artarak 35,5 akçe olmuştur⁵. Aynı şekilde 1603 tarihinde mücellidler sınıfında yer alan Mehmed b. İbrahim adlı sanatçının almış olduğu 2 akçe, sınıftan ayrıldığı 1605 yılına kadar hep aynı kalmıştır. Ayrıca sanatçıların aldıkları ücretler genel itibarla artmakla birlikte bazen de aldıkları ücretlerde düşmelerin olduğu da görülmektedir. Bu düşmeler 17. yüzyılın ikinci yarısında görülmektedir. Örneğin 1652 yılında Mustafa b. Mehmed isimli mücellid 4 akçe ile şakirdan sınıfına dâhil olmuş olup bir yıl sonra ücreti 2 akçeye düşürülmüştür. Bu durum bir süre devam etmiş olup sanatçının ücreti 1658 yılında tekrar 4 akçeye çıkarılmıştır. Mustafa b. Mehmed aynı ücretle yılın sonunda da cameşuyân sınıfına gönderilmiştir⁶. Aynı şekilde 1653 yılında sermücellid olan Pîr Davud 14 akçe ile başlamıştır. Pîr Davud'un aldığı ücret uzun süre aynı kalmış olup 1667 yılında ücreti 6 akçeye düşmüştür⁷. Bu durum aynı defterde yer alan diğer mücellidlerde geçerli olmamıştır. Yani diğer mücellidlerin maaşlarında bir düşüş olmadığı için bu durumun dönemsel olduğu söylenemez. Ücreti düşürüldükten dört yıl gibi kısa bir süre sonra Pir Davud'un vefat etmesi bu durumun hastalığı yahut yaşı itibariyle çalışmalarındaki aksaklıklardan kaynaklandığını gösterebilir. Pîr Davud'un almış olduğu ücret vefatına kadar 6 akçe olarak kalmıştır⁸. 17. yüzyılda ehl-i hiref defterlerinin tümüne bakıldığında en yüksek ücreti alan kişi 36 akçe ile sermücellid Kara Mehmed b.

⁴ BOA, MM, D. 5415.

⁵ BOA, YB. 04. D.52.

⁶ BOA, MM, D. 6300.

⁷ BOA, YB. 04. D. 69.

⁸ BOA, MM, D. 2308.

Mehmed olmuştur⁹. Sonrasında seroda olan Mehmed b. Halil 35,5 akçe almıştır. En düşük ücret ise 1 akçe olup mürekkeplerden Ramazan Mürekkebi ücreti alan kişi olmuştur. Bunun yanı sıra mücellidlerin aldığı en düşük ücret genelde 2 akçe olmuştur.

4.3. Sınıflar Arası Geçişler

17. yüzyılda ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında mücellidler sınıfına gelip gidenler hakkında bazen isimlerinin üzerine derkenarlar düşülmüştür. Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde verilen bu derkenarlar farklı bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Çünkü bu derkenarlardan teşkilata kimin nerden geldiği, ne zaman vefat ettiği gibi bilgileri elde etmek mümkün olmaktadır. Bu derkenarlarda mücellidler sınıfına geliş ve gidişler kimi zaman belirtilmiştir. Defterlerden elde edinilen bilgilere göre mücellidler sınıfına gelişler daha çok müteferrik sınıfından olmuştur. Buradan gelen isimler genelde doğrudan şakirdan sınıfına dâhil olmuşlardır. Ayrıca tesadüfi de olsa sazıraşân ve cameşuyân sınıfından mücellid usta sınıfına geçişler görülmüştür. Mücellidler sınıfından bazı isimlerin farklı sınıflara gidişleri de görülmektedir. Örneğin 1653 tarihli bir ehl-i hiref defterinde mücellidler sınıfının ustaları arasında yer alan Hasan b. Mehmed'in ismi üzerine nakkâşlar sınıfına geçtiği yazılmıştır. Aynı tarihli defterin nakkâşlar sınıfına baktığımızda bu ismin nakkâşların ustaları arasına girdiğini görmekteyiz¹⁰. Yine 1650 tarihli bir defterde mücellidlerin şakirdan sınıfında olan Mehmed b. Hüseyin isimli şahsın ismi üzerine, müteferrik sınıfından geldiği ve cameşuyân sınıfına gittiği belirtilmiş olup¹¹ hemen bir sonraki defterde ismi görülmemiştir. Mücellid olarak kabiliyet gösteremeyenler veya bölük içinde geçimsizlik gerekçesiyle çıkarılmak istenenler daha düşük ücretli çalışan bir sınıfa aktarılmaktaydı. Mücellidlerin ustalar sınıfına şakirdan sınıfından da geçişler oldukça fazla olmuştur. Örneğin 1613 tarihli ehl-i hiref defterinde Mehmed b. Piyale 4 akçe

⁹ BOA, YB. 04. D. 41.

¹⁰ BOA, YB. 04. D. 63.

¹¹ BOA, MM, D. 7310.

ile şakirdan sınıfında yer almakta iken ustalar sınıfına geçiş yapmış olup bu durum ismi üzerine not olarak düşülmüştür¹².

17. yüzyıl ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde mücellidân sınıfından olanların hiçbirinin memleketi yazılmamış olup sadece Bosnalı olduğu anlaşılan Ahmed ismi yer almaktadır. Bosnalı Ahmed 1650’de müteferrik sınıfından 2 akçe ile mücellid sınıfının şakirdan sınıfına dâhil olmuştur¹³.

17. yüzyılda mürekkeçiler sınıfının müstakil olmadığı, bu sanatkârların mücellidler sınıfında yer aldıkları görülmektedir. Mürekkeçiler ilk olarak 1613 yılında mücellidlerin usta sınıfında yer almışlardır. Tek kişi olarak mücellid sınıfında yer alan Mehmed b. Mahmud Mürekkebî 9,5 akçe almıştır¹⁴. Aynı yılın sonlarında mücellidlerin şakirdan sınıfına, Ramazan Mürekkebî 1 akçe ile dâhil olmuştur. Mürekkeçilerin zamanla sayıları sınıf içerisinde artmış olup ilk olarak 1617 yılının ehl-i hiref defterinde 6,5 akçe ile adı görülen Mehmed b. Abdi, 1624 yılında 10 akçe ile sermürekkebî unvanını alarak mürekkeçilerin başına geçmiştir¹⁵. Bu unvan ile sayıları dört olan mürekkeçiler müstakil bir sınıf oluşturarak mücellidler sınıfından çıkmışlardır. Bu isimler ve aldıkları ücretler şunlardır: Mehmed b. Abdi Sermürekkebî 12,5, Ramazan Mürekkebî 8, Muharrem b. Hızır Mürekkebî 11, Ali b. Mustafa Mürekkebî 5 akçe almışlardır. Bu tarihten sonra saydığımız isimleri ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde ayrı bir sınıf olarak görmekteyiz.

4.4. Sermücellidler

Saray mücellidleri hakkında yapılan çoğu çalışmada kaynak olarak 1963’de yayınlanan *Türk Ansiklopedisi*’nin *Cild* maddesi kullanılmıştır. Bu maddede 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar belirlenen sermücellidler sıralanmış olup söz konusu kişilerin mücellidbaşı oldukları yıllar verilmiştir. Bunlar içinde Kara Mehmed 1605, Mehmed b. Abdi 1637, Mehmed b. Yadiğâr 1650, Pîr Davud 1654, Cafer Eyyubi 1670, Ali Yusuf 1687, Süleyman Emekdâr 1698 bilgisi yer almıştır. Fakat burada

¹² BOA, MM, D. 7181.

¹³ BOA, MM, D. 7310.

¹⁴ BOA, MM, D. 7181.

¹⁵ TSMA, D. 2993.

verilen verilen tarihler eksik olmakla birlikte ayrıca adı geçen maddede zikredilen dönemde ehl-i hiref-i hâssa defterleri içerisinde Cafer Eyyubi ismine de rastlanmamıştır. Usta sınıfında yer alan Ali Yusuf da sermücellid unvanını almamıştır.

Aşağıda 17. yüzyılda 185 kadar ehl-i hiref-i hâssa defterinde yer alan bilgiler ışığında mücellid sınıfının bölükbaşları olan sermücellidlerler hakkında bilgiler verilmiştir. Sermücellidlerin yanlarında verilen tarihler sınıfta sermücellid olarak görev yaptıkları süreyi göstermektedir.

4.4.1. Abdi b. Şaban (...-1596)

Abdi b. Şaban ismi ehl-i hiref-i hâssa defterinde ilk olarak 1004/1596 tarihli defterde yer almıştır. Bu tarihte herhangi bir unvanı bulunmayan Abdi b. Şaban 24 akçe ücret almıştır¹⁶.

Daha önce de belirtildiği gibi mücellidler sınıfında 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar iki tane serbölük unvanı bulunmaktadır. İlk sırada yer alanın sermücellid diğerinin de sermücellidin yardımcısı olabileceğini ifade etmiştik. Bu bilgiler ışığında 17. yüzyılda mücellidler sınıfının ilk mücellidbaşının 16. yüzyılın sonlarında Mustafa Çelebi'den sonra sermücellid olan ve 1584 tarihli olan *Hünername* adlı eserin birinci cildini yapanın Sermücellid Abdi b. Şaban¹⁷ olduğunu söylemek mümkündür. Gerçi 1601 tarihli ilk ehl-i hiref-i hâssa defterinde mücellidler sınıfının ilk sırasında ismi geçmesine rağmen Abdi b. Şaban'ın herhangi bir unvanı yazılmamıştır. Fakat bu defterde ilk sırada yer alması ve ardından kethüda ve ikinci serbölük unvanının yer alması bize 29,5 akçe ile Abdi b. Şaban'ın sermücellid olduğunu göstermektedir. Sadece 1601 tarihli ehl-i hiref defterinde yer alan Abdi b. Şaban'ın yardımcısı diyebileceğimiz ikinci serbölük 12,5 akçe ile Mehmed b. Cafer

¹⁶ TSMA, D. 9613/1.

¹⁷ Zeren Tanındı, "Kitap ve Cildi", **Osmanlı Uygurluğı** C. 2, Hazırlayan: Halil İnalçık, Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 853.

ismi yer almaktadır. 15 akçe ile de daha sonra mücellidbaşı olacak olan Kara Mehmed b. Mehmed de kethüda unvanı ile aynı defterde yer almaktadır¹⁸.

4.4.2. Kara Mehmed b. Mehmed (1603-1624)

Kara Mehmed b. Mehmed 17. yüzyılın başında mücellidler sınıfında ilk olarak 15 akçe ile kethüda olarak yer almıştır. Kara Mehmed b. Mehmed 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinde ilk olarak 1603 yılında 21 akçe ücret ile sermücellid olmuştur. Mücellidbaşı olduğu yıl eski görevi olan kethüdalık vazifesi de Mehmed b. Cafer'e verilmiştir. Yine bu dönemde ikinci serbölük unvanlı Mahmud b. Mehmed isimli mücellidin vefat ettiği bilgisi yer almıştır. Hemen sonraki yıl ikinci serbölük unvanını Ahmed b. Hasan almıştır. 21 yıl kadar mücellidbaşı vazifesini yürüten Kara Mehmed b. Mehmed en son olarak 1624 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde yer almıştır¹⁹. Bu defterde 36 akçe alan Kara Mehmed b. Mehmed'in yerine 1626 yılında sınıfta kethüda olarak yer alan Mehmed b. Cafer geçmiştir.

4.4.3. Mehmed b. Cafer (1626-1635)

Mehmed b. Cafer ismi ilk olarak 17. yüzyılın başında ikinci serbölük olarak görülmüştü. Kara Mehmed b. Mehmed'in mücellidbaşı olduğu sıralarda kethüda olarak vazife yapan Mehmed b. Cafer, Kara Mehmed b. Mehmed'in sınıftan ayrılması ile mücellidbaşı olmuştur. Mehmed b. Cafer 1626'da 20 akçe ile mücellidbaşı olunca kethüda unvanını Mehmed b. Haydar, ikinci serbölük unvanını da Mehmed b. Ahmed almıştır. Mehmed b. Cafer 1632 yılına kadar sermücellid olarak sınıfta yer almıştır. 1635 yılında Mehmed b. Cafer'in yerine Mehmed b. Abdi sermücellid olmuştur.

4.4.4. Mehmed b. Abdi (1635-1650)

Mehmed b. Abdi ismi ilk olarak 17. yüzyılın başlarında görülmekle birlikte sermücellid olan Mehmed b. Abdi ile aynı kişi olmadığı görülmüştür. İsim takibi yapıldığında ve alınan ücretler göz önüne alındığında 1635 yılında sermücellid olan

¹⁸ TSMA, D. 2924.

¹⁹ TSMA, D. 2993.

Mehmed b. Abdi'nin sınıfa sonradan dâhil olduğu görülmüştür. Zira bu tarihte 23 akçe ile Mehmed b. Abdi sermücellid olmuş olup, Mehmed b. Abdi isimli diğer mücellid de sınıfta yer almaya devam etmiştir. Mehmed b. Abdi'nin sermücellid olduğu yıl Mehmed b. Ahmed kethüda, sonradan sermücellid olacak olan Mehmed b. Yadigâr da ikinci serbölük unvanını alan mücellid olmuştur²⁰. Mehmed b. Abdi, uzun bir süre kadar sermücellid unvanı ile sınıfta yer almış olup 1650 yılında vefat etmiştir²¹. Mehmed b. Abdi'nin mücellidbaşı olduğu dönemlerde sınıfta ilk önce seroda unvanı daha sonra kethüda ve sonrasında da ikinci seroda unvanı kaldırılmıştır. Mehmed b. Abdi'nin vefatıyla sınıfta ikinci serbölük unvanı ile var olan Mehmed b. Yadigâr sermücellid olmuş olup bu tarihten sonra ikinci serbölük unvanı da kaldırılmıştır.

4.4.5. Mehmed b. Yadigâr (1650/1- 1652/3)

Mehmed b. Yadigâr ismi ilk olarak 1626 yılı ehl-i hiref defterinde yer almıştır. Mehmed b. Yadigâr ilk olarak 6 akçe ile ustalar sınıfında yer almıştır²². 1635 yılında Mehmed b. Abdi'nin sermücellid olduğu yıl Mehmed b. Yadigâr da ikinci serbölük unvanını almıştır. Uzun bir müddet ikinci serbölük olarak görev yapan Mehmed b. Yadigâr, sermücellid Mehmed b. Abdi'nin vefatıyla sermücellid unvanını almıştır. Fakat Mehmed b. Yadigâr da iki yıl gibi kısa bir süre sonra vefat etmiştir. 1653/1063 masar tarihli ehl-i hiref defterinde Mehmed b. Yadigâr ismi üzerine vefat etti ibaresi yazılırken ardılı olacak olan Pîr Davud ismi üzerine de sermücellid oldu kaydı düşülmüştür²³.

4.4.6. Pîr Davud (1652/3-1670/1)

Pîr Davud isminin ilk olarak 1641 yılında mücellidlerin usta sınıfında 9 akçe ile yer aldığı görülmüştür²⁴. Daha sonra 1653/1063 masar tarihli ehl-i hiref defterinde Pîr Davud ismi üzerine 'sermücellid oldu' kaydı düşülmüştür²⁵. Bu tarihte

²⁰ BOA, YB. 04. D.52.

²¹ TSMA, D. 9613/6.

²² BOA, MM, D. 7444.

²³ BOA, MM, D. 6138.

²⁴ BOA, YB. 04. D.56.

²⁵ BOA, MM, D. 6138.

sermücellid olan Pîr Davud 14 akçe ücret almaya başlamış ve aldığı miktar uzun süre hep aynı kalmıştır. Fakat 1667 yılında ücreti 6 akçeye düşmüş, vefatına kadar da aynı ücreti almıştır. Sermücellid olan Pîr Davud'un uzun bir müddet bu vazifede kaldığı görülmüş olup onun vefatından sonra mücellidler sınıfında sermücellid unvanı yirmi yıl sonrasına kadar görülmemiştir. Pîr Davud'un vefat tarihi 1671/1081 tarihli reşen mevacicini havi olan ehl-i hiref defterinde ismi üzerine düşülen nottan görülmektedir. Bu defterde 15 L. 1081 (şubat 1671) tarihi yer almaktadır²⁶.

4.4.8. Süleyman b. Emekdâr (1692- ...)

Pîr Davud'dan sonra uzun bir müddet herhangi bir unvanın yer almadığı mücellidler sınıfında 1692 tarihinde Süleyman b. Emekdâr'ın sermücellid olduğu görülmüştür. Süleyman b. Emekdâr²⁷ ilk olarak 1691 tarihinde mücellidler sınıfına müteferrik sınıfından gelmiştir. Geldiği sırada mücellidler sınıfında Ali b. Yusuf adında tek kişi bulunmakta ve onun ismi üzerine de öldüğü yazılmaktaydı. Süleyman b. Emekdâr, sermücellid olduğunda grupta tek kişi idi. 1103 recec ve reşen defterinde müteferrik sınıfından gelerek usta sınıfına geçiş yapan Süleyman b. Emekdâr 1693 yılına kadar mücellidler sınıfında tek kişi olarak kaldı. 1693 yılında müteferrik sınıfından Abdî b. Mehmed'in gelmesiyle sınıfta yüzyılın sonuna kadar iki kişi olarak kaldılar. Süleyman b. Emekdâr'ın aldığı ücret ise 2 akçe ile başlayıp en fazla 2,5 akçe olmuştur.

4.5. Mücellidlerin Sayıları

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan diğer sınıflarda olduğu gibi seçilen on üç ehl-i hiref defterine göre aşağıda tüm teşkilat çalışanlarının sayıları ve mücellidlerin usta ve şakirdan sayıları ayrı ayrı verilmiştir.

²⁶ BOA, MM, D.2308.

²⁷ Bazı çalışmalarda bu isim Süleyman Üsküdar diye okunmuş olup incelenen birçok defterde bunun yanlış okunduğu, esasının Süleyman Emekdâr olduğu görülmüştür. Zira bazı defterlerde isim yanlış okunmaya müsait olsa da daha okunaklı defterlerde bu ismin açık bir şekilde Emekdâr şeklinde yazıldığı görülmektedir. Rıfki Melül Meriç de mücellitlerle ilgili çalışmasında bu ismi Emekdar diye okumuştur.

Tablo 54: 17. Yüzyılda Seçilmiş 13 Deftere Göre Mücellid Sınıfı

Yıllar	Defter No	Sınıf Sayısı	Ustalar	Şakirdler	Tüm Sanatçılar
1601/1010 Masar	TSMA, D. 2924	45	28	6	1331
1605/1014 Reşen	MM, D. 3697	44	19	4	982
1618/1027 Masar	TSMA, D.10010	45	19	8	1072
1624/1033 Lezez	TSMA, D. 2993	41	26	2	969
1637/1047 Reşen	YB.04, D. 53	43	14	3	767
1641/1051 Recec	YB.04, D.56	41	18	1	837
1657/1067 Lezez	YB, 04, D. 67	40	8	5	728
1660/1071 2 Dönem	YB.04, D. 67	40	9	4	754
1671/1082 Masar Y. Önce	YB, 04, D. 72	38	8	-	751
1671/1082 Masar Y. Sonra	YB, 04, D. 72	44	3	-	294
1679/1090, 2 Dönem	YB, 04, D. 78	41	2	-	306
1689/1101, 3 Dönem	MM, D. 3738	40	2	-	296
1699-1700/ 1111, 1 Yıllık	MM, D. 3733	38	2	-	243

Saray için hazırlanan eserlerin ciltlenmesi işini yapan mücellidlerin sayısında ehl-i hiref-i hâssa defterlerine göre 17. yüzyıl boyunca değişimler yaşanmıştır. 17. yüzyılın başında mücellidlerin yer aldığı sınıfın en fazla olduğu dönem 1010/1601 tarihidir. Bu tarihte yer alan ehl-i hiref defterinde yirmi sekizi usta, altısı şakird olmak üzere toplamda otuz dört sanatçısı ile mücellidler en fazla olan sayılarına ulaşmışlardır. Bu tarihten sonra listede de görüldüğü üzere pek bir artışın yaşanmadığı sınıfta giderek bir azalmanın olduğu görülmüştür. 1670/1081 masar mevâcibi ehl-i hiref²⁸ defterine kadar şakirdan sınıfı mevcut olan mücellidlerin bu tarihten sonra şakirdan sınıfı da bulunmamaktadır. Yine mücellidlerin bulunduğu sınıftaki en büyük kırılma ise 1082/1671 tarihli defterde olmuştur. Yoklamadan önce ve yoklamadan sonra ibarelerinin yer aldığı bu iki defterin birincisinde mücellidlerin sayısı sekiz iken ikincisinde bu sayı üçe kadar düşmüştür. 17. yüzyılın sonuna doğru ise mücellidlerin sayısı bir ila iki arasında değişmiştir.

²⁸ BOA, MM, D. 2308.

4.6. Seçilen 13 Defterdeki Mücellid Kayıtları

Çalışmanın üçüncü bölümünde ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde yer alan sınıflar hakkında bilgi vermek için on üç defter seçilmiş olup bu defterlerde genelde sınıfların sayıları hakkında malumat verilmişti. Bu bölümde ise yine bu defterlerden yola çıkarak bu kez mücellidlerin tümünün isimleri, unvanları ve aldıkları ücretleri yer almıştır.

Aşağıdaki tablolarda yer alan mücellid isimlerinin ilki daha önce de zikredildiği üzere sanatkârın ismi, ikincise ise babasının ismidir. Genel olarak bu iki isim arasında oğlu anlamında olan “bin” ifadesi yer alır. Fakat aşağıdaki tablolarda defterlerin orijinalinde bu tabir yer almadığı için isimleri olduğu gibi vermeyi uygun bulduk.

Tablo 55: 1601 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1601/1010 Masar Ustalar ²⁹	Abdi Şaban 29,5	Kara Mehmed Mehmed Kethüda 15	Mehmed Cafer Serbölük 12,5	Mahmud Mehmed Seroda 13	İsa Yusuf 5,5
	İsmail Abdullah 8,5	Abdi Yevm 2,5	Ali Yahya 14	Ahmed Hasan 13	İsmail İbrahim 9
	Ahmed Hasan 7	Mustafa 3,5	Yusuf Birader- i Tahir 5	Mehmed Haydar 6	Mehmed İbrahim 2
	Hasan Şaban 2,5	Abdi Ahmed 2,5	Ahmed Receb 4	Keyvan Abdullah 7,5	Mehmed Abdi 4,5
	Yusuf Mehmed 3	Osman Mustafa 5,5	Osman Mustafa 3	Mehmed Hürrem 2	Hemdem Abdullah 5,5
	Mehmed Mehmed 5	Mehmed Abdullah 8,5	Mehmed Ali Serac 20		
Şakirdler	Piri Zerküb 3	Bekir Mustafa 3	Ahmed Yusuf 2	Kasım Yevm 3,5	Mehmed Ahmed 3,5
	Mahmud Hüseyin 3				

²⁹ TSMA, D. 2924.

Tablo 56: 1605 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1605/1014 Reşen Ustalar ³⁰	Kara Mehmed Mehmed Serbölük 28	Mehmed Cafer Kethüda 15,5	Ahmed Hasan Serbölük 21	Ahmed Hasan Seroda 10	İsa Yusuf 2,5
	Abdi Fî yevm 3	İsmail İbrahim 10	Mehmed Mehmed 9,5	Mehmed Haydar 6	Abdi Ahmed 16
	Keyvan Abdullah 10	Mehmed Abdi 6,5	Yusuf Mehmed 4	Osman Mustafa 3,5	Diger Osman Mustafa 6
	Mehmed Abdullah 11	Mehmed Ali Serrâc 21,5	Mehmed Ahmed 2	Mahmud Hüseyn 3	
Şakirdler	Pirî Zerkûb 4	Ahmed Yusuf 2	Kasım fî yevm 3,5	İmirze Veli 4,5	

Tablo 57: 1618 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1618/1027 Masar Ustalar ³¹	Kara Mehmed Mehmed Serbölük 33	Mehmed Cafer Kethüda 17	Ahmed Serbölük 28,5	Ahmed Hasan 18,5	İsmail İbrahim 12
	Mehmed Ahmed ³² 13	Mehmed Haydar 7,5	Abdi Ahmed 16	Keyvan Abdullah 12,5	Yusuf Mehmed 17,5
	Osman Mustafa 4,5	Mehmed Ali 22	Mehmed Ahmed 16,5	İbrahim Mustafa 24	Mehmed Piyale 5,5
	Mehmed Yâdigâr 4,5	Mehmed Ali Serrâc 21,5	Mehmed Mahmud Mürekkabî 11,5	Mehmed Abdi 6,5	Mustafa Mehmed 5
Şakirdler	Ahmed Yusuf 2	Kasım Yusuf 3,5	Mirza Veli 4,5	Muharrem Hızır 3	Ramazan Mürekkabî 2
	Mustafa Hamdi 3	Osman Yusuf 3,5	Mustafa Ahmed 3,5		

³⁰ BOA, MM, D. 3697.

³¹ TSMA, D. 10010.

³² Bu isim önceki defterlerde Mehmed Mehmed diye geçmekte olup alınan ücret de yakın olduğu için sehven Ahmed diye yazılmış olabilir.

Tablo 58: 1624 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1624/1033 Lezez Ustalar ³³	Kara Mehmed Serbölük 33	Mehmed Cafer Kethüda 17	Ahmed Hasan Serbölük 32	İsmail İbrahim Seroda 14	Mehmed Mehmed 14
	Mehmed Haydar 10	Keyvan Abdullah 15	Yusuf Mehmed 26	Mehmed b. Abdi 9	Osman Mustafa 4,5
	Mehmed Ali 22	Mehmed Ahmed 18,5	Mehmed Yadigâr 5,5	Mustafa Mehmed 5	Mustafa Hamdi 7
	Osman Yusuf 6,5	Sefer İbrahim 2	Mehmed Halil 15	Seydi Mustafa 5	Mahmud Ahmed 5
	Ahmed Ömer 12	Yusuf Abdullah 3,5	Mehmed Abdi SermürekkEbî 10	Ramazan MürekkEbî 5	Muharrem Hızır MürekkEbî 10
	Ali Mustafa MürekkEbî 3				
Şakirdler	Kasım Yusuf 3,5	Ahmed Bekir 3			

Tablo 59: 1637 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1637/1047 Reşen Ustalar ³⁴	Mehmed Abdi Sermücellid 23	Mehmed Ahmed Kethüda 29	Mehmed Yadigâr Serbölük 9	Mehmed Halil Seroda (müteveffâ) 35,5	Mehmed b. Abdi 13,5
	Osman Mustafa 5	Mustafa Mehmed 5,5	Mustafa Ahmed 5,5	Osman Ali 6,5	Bâli Mehmed 9
	Ali Ali 13,5	İbrahim Ramazan 13,5	Mehmed Mustafa 3	Mahmud Nam üstad? 3	
Şakirdler	Kenan Abdullah 8	Ahmed Mehmed 3	Mehmed Mustafa 3		

³³ TSMA, D. 2993.

³⁴ BOA, YB. 04. D. 53.

Tablo 60: 1641 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1641/1051 Recec Ustalar ³⁵	Mehmed Abdi Sermücellid 23	Mehmed Ahmed Kethüda 29	Ahmed Yadigâr Serbölük 9	Mehmed Abdi 13,5	Pîr Davud 9
	Osman Mustafa 5	Mustafa Mehmed 5,5	Mustafa Ahmed 7,5	Osman Ali 6,5	Bâli Mehmed 9
	Ali Ali 13,5	İbrahim Ramazan 13,5	Mehmed Mustafa 8	Mahmud Nam üstad? 7,5	Ahmed Mehmed 6
	Mustafa Kasım 3	Mehmed Mustafa 3	Mustafa Behrâm 5		
Şakirdler	Mehmed Mahmud 6				

Tablo 61: 1657 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1657/1067 Lezez Ustalar ³⁶	Pîr Davud Sermücellid 13	Mustafa Mehmed 5	Mustafa Kasım 3	Mehmed Mustafa 5	Mehmed Üveys 12,5
	Mehmed Receb 2	Ömer Hüseyin 2	Mustafa Mehmed 3		
Şakirdler	Ahmed Salih 2	Ali Abdullah 4	Ahmed Bosna 3	Mustafa Yusuf 2	Mustafa Mehmed 2

³⁵ BOA, YB. 04. D. 56.

³⁶ BOA, YB. 04. D. 67.

Tablo 62: 1660 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1660/1071 Recec+Reşen	Pîr Davud Sermücellid 13	Mustafa Mehmed 5	Mustafa Kasım 3	Mehmed Mustafa (müteveffâ) 5	Mehmed Üveys 12
Ustalar ³⁷	Mehmed Receb 2	Ömer Hüseyin 2	Mustafa Mehmed 4	Cafer ?(an müteferrika amed) 2	
Şakirdler	Ahmed Salih 2	Ali Abdullah 4	Ahmed Bosna 3	Mustafa Yusuf 2	

Tablo 63: 1671 (Y.Ö.) Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1671/1082 Masar Y.Ö.	Mustafa Mehmed 5	Mustafa Kasım 5	Mehmed Üveys 15	Mustafa Mehmed 4	Ömer Hüseyin 2
Ustalar ³⁸	Ali Yusuf 2	Abdi Mehmed 2	Mustafa Mehmed 3		
Şakirdler	0				

Tablo 64: 1671 (Y.S.) Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1671/ 1082 Masar Y.S.	Mustafa Kasım 5	Mehmed Üveys 12	Ali Yusuf 5		
Ustalar ³⁹					
Şakirdler	0				

Tablo 65: 1679 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1679/1090 Recec+Reşen Ustalar ⁴⁰	Mustafa Kasım 5	Ali Yusuf 2			
Şakirdler	0				

³⁷ BOA, YB. 04. D.67.

³⁸ BOA, YB. 04. D.72.

³⁹ BOA, YB. 04. D.72.

⁴⁰ BOA, YB. 04. D.78.

Tablo 66: 1689 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1689/1101 Reşen ve Lezez+ 1102 Masar Ustalar ⁴¹	Ali Yusuf 2	Abdülbaki Nam (reft) 2			
Şakirdler	0				

Tablo 67: 1699-1700 Tarihli Deftere Göre Mücellid İsimleri

1699- 1700/1111 Masar+Recec+ Reşen+Lezez Ustalar ⁴²	Süleyman Emekdâr Sermücellid 2,5	Abdi Ahmed 2			
Şakirdler	0				

Daha önce de ifade edildiği gibi ehl-i hiref-i hâssa teşkilatından ayrılmalar genellikle sanatkârların vefatı ile olmuştur. Birçok sanatkâr vefatlarına kadar, uzun bir süre ehl-i hiref teşkilatında sanatlarını icra etmişlerdir. Bu sanatçılar arasında 16. yüzyılda mücellid sınıfı içerisinde yer almış olup 17. yüzyılda da gerek Kara Mehmed b. Mehmed, Mehmed b. Cafer gibi sanatçıların sermücellid unvanı alması gerekse herhangi bir unvan almadan mücellid sınıfı içerisinde sanatlarını icra eden mücellidler yer almışlardır. Yukardaki listede isimleri zikredilen Abdi b. Şaban, Kara Mehmed b. Mehmed, Mehmed b. Cafer, Mahmud b. Mehmed, Ahmed b. Hasan, Ali b. Yahya gibi usta sınıfında yer alan mücellidler de Sultan III. Murad Divanı'nın murassa cildinin yapımında yer alan ustalardan olmuşlardır⁴³. Döneminin mücellidbaşısı olan Süleyman b. Mehmed b. Ahmed önderliğinde çalışmalarını sürdüren bu isimler 17. yüzyılın başında da faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Daha önce de ifade edildiği üzere ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üyeleri, pençik ve devşirme yolu ile gelenler, hediye olarak sultana gönderilen yetenekli sanatçılar

⁴¹ BOA, MM, D. 3738.

⁴² BOA, MM, D. 3733.

⁴³ Rıfki Melûl Meriç, **Türk Cild Sanatı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar**, s. VII.

ve saray dışından bir sanat dalında yeteneğini ispat edenler arasından seçilirdi. Bunun yanında ehl-i hiref teşkilatında herhangi bir sanat dalının babadan oğula geçtiği ve kardeşlerin aynı sınıfta yer alabildiği örnekler de görülmektedir. Bu durum özellikle mücellidler sınıfında görülmüştür. Örneğin gerek en erken tarihli olan 932/1526 tarihli ehl-i hiref defterine göre gerekse bu defterden sonraki defterlerde yer alan bilgiler ışığında bir asırdan fazla süre içerisinde mücellidler sınıfına tek bir ailenin hâkim olduğu görülmektedir. 932/1526 tarihli ehl-i hiref defterinde altı kişi olan mücellidlerden usta sınıfında yer alan Mehmed b. Ahmed, Hüseyin b. Ahmed ve şakirdan sınıfında yer alan Hasan b. Ahmed ile Mustafa Biraderes adlı kişilerin kardeş oldukları görülmektedir⁴⁴. Bu kardeşlerin isimlerinin üstüne düşülen notlarda babaları olan Mehmed'in hâssa üstadlarından olduğu ifade edilmiştir. Takip eden yıllarda mücellidler sınıfında bu kardeşlerin nesebi devam etmiştir. Listemizde de yer alan Bekir b. Mustafa, Ahmed b. Hasan ve Kara Mehmed b. Mehmed isimli mücellidler bu dört kardeşin oğulları olup nesep Kara Mehmed b. Mehmed ile devam etmiş olup bunun oğulları Yusuf b. Mehmed ve İbrahim b. Mehmed yine listede yer almışlardır. Daha sonra Yusuf b. Mehmed'in Osman b. Yusuf, Ahmed b. Yusuf ve Kasım b. Yusuf adlı oğulları mücellid sınıfında yer almışlardır⁴⁵.

Listede zikredilen mücellid isimlerinin dışında, mücellid sınıfı içerisinde var olup henüz müstakil bir bölük olmayan mürekkeçileri de yer almaktadır. Mürekkeçiler ilk olarak 1613 yılında mücellidlerin usta sınıfında yer almışlardır. Gerek usta gerekse şakirdan sınıfında da yer alan mürekkeçilerden Mehmed b. Abdi 1624 yılında 10 akçe ile sermürekkebi unvanını alarak mürekkeçilerin başına geçmiştir⁴⁶. Bu unvan ile sayıları dört olan mürekkeçiler müstakil bir sınıf oluşturarak mücellidler sınıfından ayrılmışlardır.

⁴⁴ Jullian Raby and Zeren Tanındı, **Turkish Bookbinding In The 15th Century**, Editör: Tim Stanley, Azimuth Editions, London, 1993. s. 222.

⁴⁵ Rıfıkı Melül Meriç, **Türk Cild Sanatı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar**, s. VI.

⁴⁶ TSMA, D. 2993.

SONUÇ

Osmanlı kültür tarihinin belki de en önemli kurumlarından biri olan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının 17. yüzyıldaki yapılanmasının ele alındığı bu çalışmada gerek mevcut yayınlardan elde edilen veriler gerekse arşivlerde yer alan belgeler bir araya getirilerek tasnif edilmiş ve bu bilgiler ışığında 17. yüzyılda ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı hakkında çeşitli orijinal bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca teşkilatın bünyesinde yer alan çeşitli sanat dallarının her biri tablolar halinde ele alınmış olup bu sanat dallarının 17. yüzyıl boyunca geçirdikleri değişim ele alınmıştır.

17. yüzyıl siyasi, iktisadi ve toplumsal alanda hareketli bir dönemi teşkil ettiği gibi sanat faaliyetlerinde de hareketli bir dönemi oluşturduğu görülmüştür. Şöyle ki 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başı ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı üyelerinin sayılarının en fazla olduğu dönem olmuştur. Örneğin 1004/1596 tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde teşkilat bünyesinde 1489 kişi yer almıştır. 1005/1596 tarihli defterde de teşkilatın genel toplamı 1536 kişi olup tüm zamanlara göre teşkilatta çalışan sayısının en fazla olduğu yıl 1596 yılı olmuştur. Bu sayı 17. yüzyıla ait ilk defter olan 1010/1601 tarihli defterlerde düşerek devam etmiştir. Fakat 1010/1601 tarihli olan bu defter 17. yüzyıl boyunca ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında çalışan sayısının en fazla olduğu yıl olup defterde toplamda 1331 kişi yer almıştır. Bu tarihten sonra genel itibariyle teşkilatın çalışan sayısında düşüşler olduğu müşahede edilmiştir. Söz konusu durumun dönemin iktisadi yapısındaki değişime paralel olarak gittiği görülmüştür.

17. yüzyıl diğer yüzyıllara oranla ehl-i hiref defterlerinin en çok bulunduğu dönem olmuştur. Arşivlerden ulaştığımız 185 kadar ehl-i hiref-i hâssa defteri neredeyse her yılın bilgilerini bizlere sunmuştur. Fakat arada bazı yılların defterlerine ulaşamamıştır. Ulaşamayan bu defterler belli aralıklarla toplamda otuz altı yıla tekabül etmektedir. Örneğin, 1011/1602, 1017/1609, 1032/1622 tarihli defterlere ulaşamamıştır. Bu yüzyılda incelenen defterlerden ehl-i hiref-i hâssanın 17. yüzyılın sonlarına doğru önemli bir değişim geçirdiği görülmüştür.

17. yüzyılın sonlarına doğru, 1671 tarihinde teşkilatın çalışan sayısında önemli bir düşüşün yaşandığı görülmüştür. Esasında 1671 tarihi, ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Bu tarihte bir yoklama defteri olduğu anlaşılan ve yoklamadan önce ve yoklamadan sonra ibarelerinin yer aldığı iki ehl-i hiref-i hâssa defteri mevcuttur. Yoklamadan sonra yapılan bir değişimle ehl-i hiref teşkilatı üyelerinin sayıları önemli derecede azaltılmıştır. 17. yüzyıl boyunca bir örneğine daha rastlanılmayan bu defterde ehl-i hirefe usta yetiştiren şakirdân grubu da tamamen kaldırılmıştır. Teşkilatta 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yarısında pek değişmeyen sanat dalları 1671 tarihinde önemli bir değişim yaşamıştır. Söz konusu ehl-i hiref defterinde daha önce var olan bûriyâbâfân ve cameşûyân sınıfları kaldırılıp, bunların yerine keçeciler, saatçılar, zarfçılar, serracin, zırhçı ve kundakçılar, kalciyan, nalciyan ve bülbülcüyan gibi yeni sınıflar ilk kez teşkilata ilhak edilmişlerdir. 1671 tarihli defterden sonra ise yani 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyıldaki defterlere göre ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında önemli bir değişim söz konusu olmamıştır. Bu dönemlerde sınıflar olsun teşkilatta çalışanların mevcudu olsun genelde aynı minvalde devam etmiştir.

17. yüzyıl boyunca ehl-i hiref-i hâssa teşkilatına belli dönemlerde eklenen ve çıkarılanlarla beraber toplamda elli dört sınıf yer almıştır. İncelenen 17. yüzyıl ehl-i hiref defterleri içerisinde sınıf sayısı en fazla kırk beş en az otuz yedi olmuştur. Bu sınıflardan kitap sanatlarında: Kâtibân, mücellidân, nakkâşân grupları yer almıştır. Kuyumculuk sanatlarında: Zergerân, hakkâkân, zernişâniyân, sikkegiyân, künde-kârân sınıfları; dokuma sanatlarında: Külâhdûzân, nakşebdân, nakşdûzân, keçeciyan, zerdûzân, gazzâzân, postindûzân, müzedûzân, kemhâbâfân, kadifebâfân, sîmkeşân, abâbâfân, bûriyâbâfân sınıfları; silah yapımı sanatlarında: Şemşîrgerân, zırhçıyan ve kundakçıyan, dımışkîgerân, kârdgerân, bozdoğanıyan, niyâmgerân, kemângerân, tîrgerân, siperdûzân; Ahşap sanatlarında: künde-kârân, saztırâşân, neccârân, harrâfîn; maden sanatlarında: Kazgâniyan, çilingirân sınıfları bulunurken diğer sınıflarda ise: Mürekkebcıyan, camcıyan, saatçıyan, zafçıyan, sorguççıyan, serrâcîn, kâlcıyan, na'lçeciyan, zerkûbân, debbâğîn, câmeşûyân, kaşîgerân, buhûrcıyan, cerrâhîn, çırağçıyan, keştîgerân, bülbülcıyan, müteferrikâ-i ehl-i hiref-i hâssa ve müteferrik sınıfları yer almıştır.

Ehl-i hiref-i hâssa kurumunda genel olarak birbiri ile ilgili sanat ya da zanaat dallarının art arda geldikleri görülmüştür. Örneğin dokuma sanatları ile ilgili birimlerden olan kemhâbâfân, kadifebâfân, nakşebendân, simkeşân, zerkûbân ve abâbâfân sınıfı birbiri ardına zikredilmiştir. Yine silah yapımı sanatlarından yer alan şemşîrgerân, zırhçıyân ve kundakçıyân, dımışkîgerân, kârdgerân, bozdoğaniyân, niyâmgerân, kemângerân, tîrgerân ve siperdüzân sınıfları da birbiri ardına gelmiştir.

17. yüzyılda bazı sınıfların birbirinin yerine geçebildiğini göstermiştir. Örneğin bez ve kumaş gibi şeyler üzerine iğne ile motif işleyen nakşebendân ve nakış işleyenler olarak geçen nakşdüzân sınıfının zaman zaman birbirinin yerine geçtiği bu iki sınıfın biri kaldırılırken yerine hemen diğer sınıfın yer aldığı görülmüştür. Bu durum iki sınıfın yaptığı işlerin birbirine yakın olduğunu ve birbirlerinin yerlerini doldurabildiğini düşündürmüştür. Ayrıca bazı sınıfların bir dönem tek bir birim altında çalıştıkları ve daha sonra müstakil olarak varlık gösterdikleri de müşahede edilmiştir. Örneğin mürekkeçiler sınıfı yüzyılın başlarında cild sanatkârlarının bulunduğu sınıf içerisinde yer alırken daha sonra mürekkeçiler adı altında ayrı bir birim olarak varlık göstermişlerdir.

Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinin takibi sırasında müteferrika sınıfı hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır. Ehl-i hiref ile ilgili yapılan tüm çalışmalar müteferrika sınıfının içinde diğer sınıflardan gelen sanatkârlar olabileceğini dolayısıyla ehl-i hiref teşkilatında ara bir kademeyi ifade ettiğini göstermektedir. Fakat bazı defterde hem *cemâat-i müteferrika-i ehl-i hiref* hem de *cemâat-i müteferrik* adlı iki sınıf da mevcuttur. Söz konusu tanımlama müteferrik sınıfı için geçerlidir. Müteferrika-i ehl-i hiref ise farklı bir sınıftır. Başka önemli bir nokta da iki sınıfın, müteferrika-i ehl-i hiref ve müteferrik sınıfının tüm zamanlarda incelenen ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde zaman içerisinde isimlerinin değiştiği yönündedir. Şöyle ki 16. yüzyılın sonlarında ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında hem müteferrika-i ehl-i hiref hem de müteferrik sınıfı yer almıştır. Bu durum 17. yüzyılın başlarında da 1020/1611 tarihi de dâhil olmak üzere bu şekilde devam etmiştir. Ancak 1022/1613 tarihli ehl-i hiref defterinin masar mevâcibinde bu isimler *müteferrika-i ehl-i hiref* bir de *cemâat-i müteferrika-i cedîd* diye yazılmıştır. Bu sınıflarda çalışanların isimleri

karşılaştırıldığında müteferrik sınıfı isminin müteferrika-i cedîd diye değiştirildiği görülmektedir. Ayrıca müteferrika ismi de değişip müteferrika-i atik ismini almıştır. Sonuç olarak Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında yer alan müteferrika ve müteferrik sınıfının ayrı sınıflar olduğu ortaya çıkmıştır.

Bölüklerin her biri müstakil olarak ele alınmayı hakedecek veriler sunmaktadır. Bu çalışma içinde bir örnekleme yapmak için sadece mücellid sınıfı ayrıca incelenmeye alınmıştır. 17. yüzyılda teşkilatta yer alan mücellid isimleri zikredilerek yüzyıl boyunca geçirdikleri değişim ele alınmıştır. Neticede 17. yüzyıl ehl-i hiref defterlerinin tümünden yola çıkarak ehl-i hiref teşkilatında yer alan cilt sanatkârları hakkında önemli malumat elde edilmiştir.

Ehl-i Hiref maaş defterlerinde, kurumdaki birimlerde yer alan sanatçıların genel olarak usta ve şakird başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Ehl-i hiref-i hâssa hakkında yapılan çalışmalarda çarşı esnafı ile ehl-i hiref teşkilatı arasındaki bağlantıdan yola çıkılarak bu sınıflandırmaya usta ve çırak denilmiştir. Fakat ehl-i hirefin usta-çırak ilişkisinden ziyade bir hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde gelişim sağladığı, talebe diyebileceğimiz şakirdlerin iyi bir eğitim aldıktan sonra usta sınıfına dâhil oldukları yani öğretici vasfına haiz olduklarını göstermektedir. Bu nedenle buradaki şakirdi henüz bir vasfı olmayan çırak gibi düşünmek yerine belli bir sanat dalında hüneri olan ve ustasından bunun inceliklerini öğrenmeye çalışan bir talebe gibi düşünmek daha doğru görünmektedir. Bu sonuca göre de ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının Osmanlı Devleti'nde bir sanat akademisi işlevini yürüttüğünü söylemek mümkündür.

Daha önce de ifade edildiği gibi 1671'den sonra ehl-i hiref-i hâssa teşkilatında çoğunlukla ilk başta şakird olarak alınan ve burada belli bir eğitimden geçtikten sonra usta sınıfına geçebilen şakirdân sınıfı kaldırılmış ve sadece usta seviyesindeki sanatkârlar kurumda varlığını devam ettirmişti. Bu durum bize bu tarihten sonra ehl-i hiref-i hâssanın artık bir eğitim kurumu olmaktan çıktığını göstermiştir.

Yapılan bu çalışma neticesinde devlet bünyesinde kurulmuş olan ve sanata öncülük eden bu önemli kurum hakkında daha birçok çalışmanın yapılabileceği yönündedir. Zira farklı alanlarda üretim yapan ve birçok kıymetli eser meydana getirmiş olan ehl-i hiref-i hâssa teşkilatının büyük bir çalışan kadrosunun olduğu ve dört asır kadar varlığını devam ettirdiğini göstermiştir. Ayrıca teşkilat içinde yer alan her bir sınıfın ayrı birer çalışma konusu olduğu da muhakkaktır. Zira her bir sınıf bir tez konusu oluşturabilecek genişlikte bir yapıya sahiptir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Ali Emiri, Mehmed 4

40. 4623; 89. 10561.

Bâb-ı Âsafî, Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri

D. 58, Hüküm 885; D. 69, Hüküm 451; D. 106, Hüküm 13.

Bâb-ı Defterî, Piyade Mukâbelesi Kalemî Defterleri

D. 35126; D. 3515; D. 35154; D. 35126; D. 35417.

Cevdet Belediye

1. 41; 39. 1908

Cevdet, Saray Mesalihi

75 3782; 21/1081

İbnülemin, Saray Mesalihi

14.1409

Maliyeden Müdevver Defterler

D. 3738; D. 7181; D. 2308; D. 2308; D. 7444; D. 5415; D. 6137;
D. 6928; D. 3733; D. 6304; D. 5723; D. 3697; D. 7166; D. 7312;
D. 2308; D. 6299; D. 4586; D. 7310. D. 6300; D. 4697; D. 6138;
D. 6196; D. 5085

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ (TSMA)

D. 9587; D. 9706/1; D. 9706/4; D. 808/1; D. 9612; D.489; D. 9613/6;
D. 9613/12; D, 9613/1; D. 9613/2; D. 9613/4; D. 9613/3; D. 9613/8; D. 7253;
D. 486; D. 2924; D. 9784; D. 9604/2; D. 10126; D. 9602/1; D. 1072; D. 6503;
D. 1406; D. 3494; D. 2924; D. 2993; D.10010; D. 3410; D. 808.

YABANCI ARŞİVLER

Bulgaristan Arşivi

04, D. 56; 04, D.81; 04.D. 20; 04. D. 55; 04.d.70; 04.D. 58;
04.D. 53; 04. D. 27; 04, D. 72; 04, D. 52; 04, D. 76; 04, D. 63.
04, D. 67; 04, D. 36; 04, D. 63; 04, D. 57; 04, D. 37; 04, D. 39;
04, D. 78; 04, D. 50; 04, D. 65; 04, D. 69; 04, D.82; 04, D. 84;
04, D. 76; 04, D. 41; 04, D. 39; 04, D. 85.

KAYNAK ESERLER

- Abdullah b. İbrahim: **Vâkı'ât-ı Rûz-merre**, C. II, TSMK, R. 1224.
- Aygun, Muhittin: **“Abdurrahman Hibrî Efendi, Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon ve Değerlendirme)”**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi TAE Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2004.
- Cunbur, Müjgan: **Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menakıb-ı Hünerverân)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa: **Zübde-i Vekayiât**, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara, 1995.
- Derin, Fahri Çetin: **“Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi (Tahlil ve Metin Tenkidi)”**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1993.
- Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C. 1, 1. Kitap, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, , YKY, 2. Baskı, İstanbul 2016.
- Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1. Kitap, Hazırlayan: Robert Dankoff- S. Ali Kahraman - Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2006.
- Eyyubî Efendi: **Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi**, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Gelibolulu Mustafa Âlî: **Kühü'l Ahbâr**, C. II, Çeviren: M. Hüdayi Şentürk, , TTK, Ankara 2003.

- Hezarfen Hüseyin Efendi: **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.
- Îsâ-zâde Efendi: **Îsâ-zâde Tarihi**, Hazırlayan: Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1996.
- Karaçay Türkal, Nazire: **“Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke”**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, TAE Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2012.
- Kömürçiyân, Eremya Çelebi: **İstanbul Tarihi**, Tercüme: Hrand D. Andreasyan, Eren Yayınları, İstanbul, 1988.
- Mustafa Koçi Bey: **Koçi Bey Risaleleri**, Hazırlayan: Seda Çakmakçioğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mustafa Nuri Paşa: **Netayicül-Vukuat**, C. I-II, Hazırlayan: Neşet Çağatay, TTK, Ankara, 1979.
- Naîmâ Mustafa Efendi: **Tarih-i Naîmâ**, C. 6, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281-1283.
- Oluk, Fahri: **“Camiü'd-Düvel, Sultan IV. Mehmet Dönemi”**, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri, 2011.
- Oral, Ertuğrul: **“Mehmed Halife Tarih-i Gılmanî”**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi TAE, İstanbul, 2000.
- Refik, Ahmed: **“Fatih Devrine Ait Vesikalar”**, **TOEM**, No, 49-62, Hilal Matbaası, İstanbul 1339, s. 1-58.
- Refik, Hafız Mehmed: **“Fatih Asrında Enderûn-ı Hümâyûn Teşkilatı”**, **Edebiyat-ı Umûmiye Mecmûsı**, C. 1, 24 Rebiülahir 1335, s. 273-278.

Selânikî Mustafa Efendi: **Tarih-i Selânikî**, C. I-II, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.

Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi: **Solakzâde Tarihi**, Maarif Nezâret-i Celîlesi, İstanbul, 1297.

Şeker, Mehmet: **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecalis**, TTK, Ankara, 1997.

Topal, Mehmet: **“Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Nusratnâme”** (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi TAE, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2001.

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Abou- El- Haj, Rıfa'at Ali: **Modern Devletin Doğası:16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çeviren: Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi Yay, Ankara, 2000.

Afyoncu, Erhan : **“Müteferrika”**, **DİA**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 183-185.

Afyoncu, Fatma: **XVII. Yüzyılda Hâssa Mimarları Ocağı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Akcan Ekici, Sakine: **“III. Mehmed Döneminde 1596-1601 Tarihleri Arası Ehl-i Hıref Defterlerine Göre Sanatkârlar”**, İstanbul Üniversitesi, SBE, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.

- Arıtan, Ahmet Saim: “Ciltçilik” **DİA**, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 551-557.
- Atasoy, Nurhan: **1582 Surname-i Hümayûn: Düğün Kitabı**, Koçbank Yayınları, İstanbul, 1997.
- Atasoy, Nurhan: **İpek Osmanlı Dokuma Sanatı**, TEB Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Atıl, Esin: “Osmanlı Sanatı ve Mimarîsî,” **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. II, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Yayıncılık, İstanbul 1999, s.447-480.
- Atıl, Esin: **The Age Of Sultan Süleyman The Magnificent**, Washington National Gallery Of Art, Harry N. Abrams, Inc. New York, 1987.
- Bağcı, Sepil vd.: **Osmanlı Resim Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Barkey, Karen: **Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar**, Çeviren: Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2011.
- Bilirgen, Emine ve Süheyla Murat: **Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn**, Yayıma hazırlayan: Selmin Kangal, Mas Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- Biröl, İnci A. : **Klasik Devir Türk Tezyînî Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri**, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 2009.
- Bozcu, Pelin: **Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref**, (Uzmanlık Tezi), İstanbul, 2010.

- Bozkurt, Nebi: “Nakkâş”, **DİA**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 326-328.
- Bülbül, Yaşar: **“Osmanlı Devleti’nin Muhasebe Sistemi: 1300-1600”**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul, 2000.
- Can, Selman: “Arslanhane Üzerine Yeni Bilgiler”, **Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl)**, Editör: Sümer Atasoy, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004, s. 359-365.
- Çağatay, Neşet: **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTK, Ankara, 1987.
- Çağman, Filiz: “Altın Hazine Matarası”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık**, 2, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 85-122.
- Çağman, Filiz-Zeren Tanındı: **Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1979.
- Çağman, Filiz: “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilâtı”, **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul 1988, s.73-77.
- Çağman, Filiz: “Saray Nakkâşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler”, **Sanat Tarihinde Doğudan Batıya**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1989, s.35-46.
- Çağman, Filiz: “Tarihi Gelişimi İçinde Osmanlı Sarayı Minyatürleri”, **Geleneksel Türk Sanatları**, Hazırlayan: Mehmet Özel, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 187-227.

- Çağman, Filiz: “Serzergerân Mehmed Usta ve Eserleri”, **Kemal Çığ’a Armağan**, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1984, s. 51-87.
- Çelik, Şenol: “Orducu”, **DİA**, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 370- 372.
- Çetintürk, Bilge: “İstanbul’da XVI. Asır Sonuna Kadar Hâssa Halı Sanatkârları”, **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1963, s. 715-731.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa: “Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi” **DİA**, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 497-503.
- Dağlı, Barış: “**Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği**”, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi EBE, İstanbul, 2007.
- Derman, M. Uğur: **Osmanlı Hat Sanatı**, Sakıp Sabancı Müzesi Sakıp Sabancı Üniversitesi, Mas Yayınevi, 2001, İstanbul.
- Duran, Gülnur: “Kara Memi”, **DİA**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 362-363.
- Elker, Salahaddin: **Divan Rakamları**, TTK, Ankara, 1953.
- Emecen, Feridun M.: **XVI. Asırda Manisa Kazâsı**, TTK, Ankara, 1989.
- Emecen, Feridun M.: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

- Emecen, Feridun M.: “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 5-64.
- Erdem, Sargon: “Buhûr”, **DİA**, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 383-384.
- Eyice, Semavi: “Arslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi”, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, 11-12, İstanbul, 1964, s. 23-33.
- Eyice, Semavi: “Dâvud Ağa”, **DİA**, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 24-26.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Genç, Yusuf İhsan vd: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2010.
- Glück, Heinrich: “16-18. Yüzyıllarda Saray Sanatı Ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa Sanatları Bakımından Önemi” **Eski Türk Sanatı Ve Avrupa’ya Etkisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, T.Y. s. 119-150.
- Gökbilgin, M. Tayyib: “Müteferrika” **İslam Ansiklopedisi**, C. 8, MEB, , İstanbul, 1970, s. 853-856.
- Günday, Dündar: **Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri Ve Divan Rakamları**, TTK, Ankara 1989.
- İnalçık, Halil: **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II**, 5. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

- İnalcık, Halil: **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III**, 3. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ**, Çeviren: Ruşen Sezer, YKY, 12. Baskı, İstanbul, 2009.
- İrepoğlu, Gül: **Osmanlı Saray Mücevheri**, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kal'a, Ahmet: "Esnaf", **DİA**, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 423-430.
- Kazan, Hilal: "**Ehl-i Hıref Defterlerinde Kâtipler**", (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 1999.
- Kazan, Hilal: **XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi**, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kırımtayif, Süleyman: "**XV. Ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı**", İstanbul Teknik Üniversitesi, SBE, (Doktora Tezi), İstanbul 1996.
- Kunt, Metin: "Siyasal Tarih (1600- 1789)", **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayıncılık, 4. Basım, İstanbul, 1995, s.11-69.
- Kuşoğlu, M. Zeki: "Hakkâklık", **DİA**, C. 15, Diyanet vakfı Yayınları, 1997, s. 204-205.
- Kütükoğlu, Mübahat S: "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fıatları", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 9, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 1-85.

- Kütükoğlu, Mübahat S.: **Osmanlı Belgelerinin Dili**, TTK, Ankara, 2013.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi”, **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, İstanbul, 1986, s. 55-85.
- Meriç, Rıfki Melûl: **Türk Cild Sanatı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1954.
- Meriç, Rıfki Melûl: **Türk Nakış San’atı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar**, Türk ve İslâm San’atları Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1953.
- Meriç, Rıfki Melûl: “Bayramda Padişahlara Hediye Edilen San’at Eserleri ve Karşılıkları”, **Türk San’atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I**, Hazırlayan: Enstitü Yönetim Kurulu, Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1963, s. 764-786.
- Murphey, Rhoads: “Kasışşirin Antlaşması”, **DİA**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, , İstanbul, 2001, s. 575.
- Necipoğlu, Gülru: **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, Çeviren: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2006.
- Öntuğ, M. Murat: “İhtisab Resmi”, **Ahilik Ansiklopedisi**, C. II, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara, 2014, s. 27.
- Öntuğ, M. Murat: “Kazzâz”, **Ahilik Ansiklopedisi**, C. II, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara, 2014, s. 58.

- Öz, Mehmet: **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları**, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2017.
- Öz, Tahsin: **İstanbul Camileri I-II**, TTK, 4. Baskı, Ankara, 2015.
- Özcan, Abdülkadir: "Câmeşûyân" **DİA**, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 46.
- Özcan, Abdülkadir: **IV. Murad Şarkın Sultanı**, Kronik Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Özcan, Abdülkadir: Karlofça (Karlofça Antlaşması), **DİA**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 504-507.
- Özvar, Erol: "Tarhuncu Ahmed Paşa", **DİA**, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 20-22.
- Raby, Jullian and Tanındı, Zeren: **Turkish Bookbinding In The 15th Century**, Ed. Tim Stanley, Azimuth Editions, London, 1993.
- Refik, Ahmet: **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Refik, Ahmet: **Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- Refik, Ahmet: **Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
- Serin, Muhittin: **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1999.
- Tabakoğlu, Ahmet: **Osmanlı Mali Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

- Tanındı, Zeren: “Kitap ve Cildi”, **Osmanlı Uygarlığı C. 2**, Hazırlayan: Halil İncılık, Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 841-891.
- Tanındı, Zeren: “Türk Sanatında Kitap”, **Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu**, Sergi Konsepti: Nazan Ölçer, Zeren Tanındı, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2012, s. 9-27.
- Tanındı, Zeren: “Nakkâş Hasan Paşa”, **DİA**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 229-330.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayı’nda Eğlence ve Meclis”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 4, Sayı 1, 2007, s. 1-15.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “Selimnâme-i Şükrî Minyatürlerinin Belge Değerleri”, **Nurhan Atasoy’a Armağan**, Editör: M. Baha Tanman, Lale Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 333-356.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “Sorguç”, **DİA**, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 378-380.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “15. Yüzyılda Osmanlılarda Gündelik Yaşama Dair Bazı Ayrıntılar”, **Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl)**, Editör: Sümer Atasoy, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004, s. 253-264.
- Taşkömür, Himmet: “**Osmanlı İmparatorluğunda Simkeşlik ve Tel Çekme**” (Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1990.

- Tekin, Zeki: “Nalçacı” **Ahilik Ansiklopedisi**, C. II, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2014, s. 151-152.
- Tezcan, Hülya: “Kumaş Sanatı”, **Geleneksel Türk Sanatları**, Hazırlayan: Mehmet Özel, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 153-165.
- Tukin, Cemal: “Girit”, **DİA**, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 85-93.
- Turan, Şerafettin: “Osmanlı Teşkilâtında Hâssa Mimarları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I/1, Ankara, 1963, s. 159-202.
- Terzi, Arzu T.: **Hazine-i Hâssa Nezareti**, TTK, Ankara, 2000.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, TTK, 4. Basım, Ankara 2014.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri”, **Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C.11, sayı 15, TTK, Ankara 1986, s. 23-76.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C. II, TTK, 10. Baskı, Ankara 2011.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C. III, 1. Kısım, 8. Baskı, TTK, Ankara, 2011.
- Ünver, A. Süheyl: **Türk Süsleme Sanatçıları Müzehhipler**, C. I, Hazırlayan: Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ülker, Muammer: “Ciltçilik Sanatı”, **Geleneksel Türk Sanatları**, Hazırlayan: Mehmet Özel, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 309-355.

- Yaman, Bahattin: **Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hıref**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
- Yaman, Bahattin, M Sadık Akdemir: “1796 Tarihli Ehl-i Hıref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkarları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 13, Isparta, 2004, s. 85-110.
- Yenişehirlioğlu, Filiz: “Klasik Dönem Osmanlı Sanatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 825-839.
- Yücel, Ünsal: **Türk Okçuluğu**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- Yücel, Erdem: “Kündekârî”, **DİA**, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 553-554.

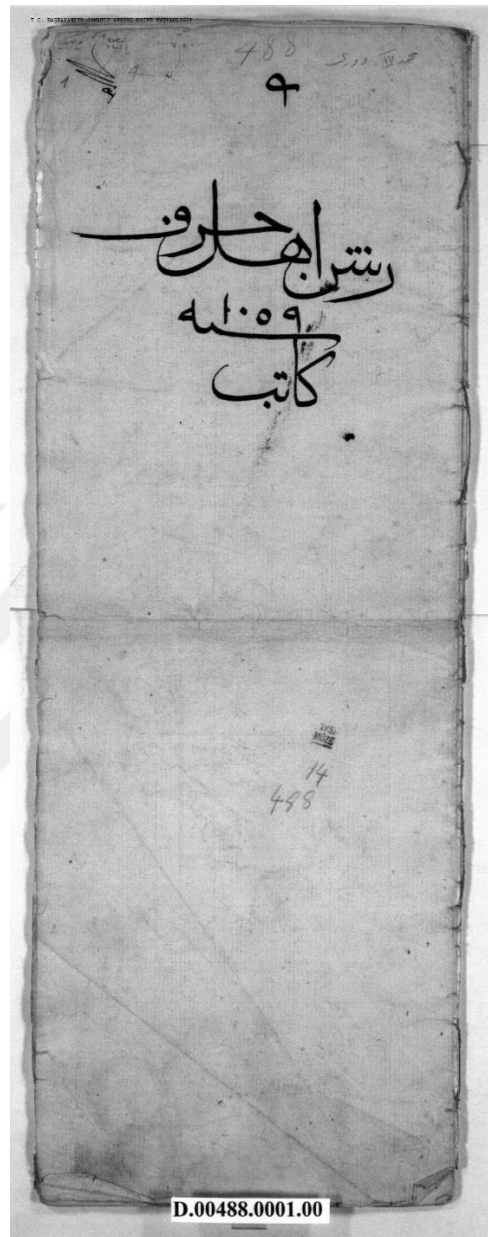
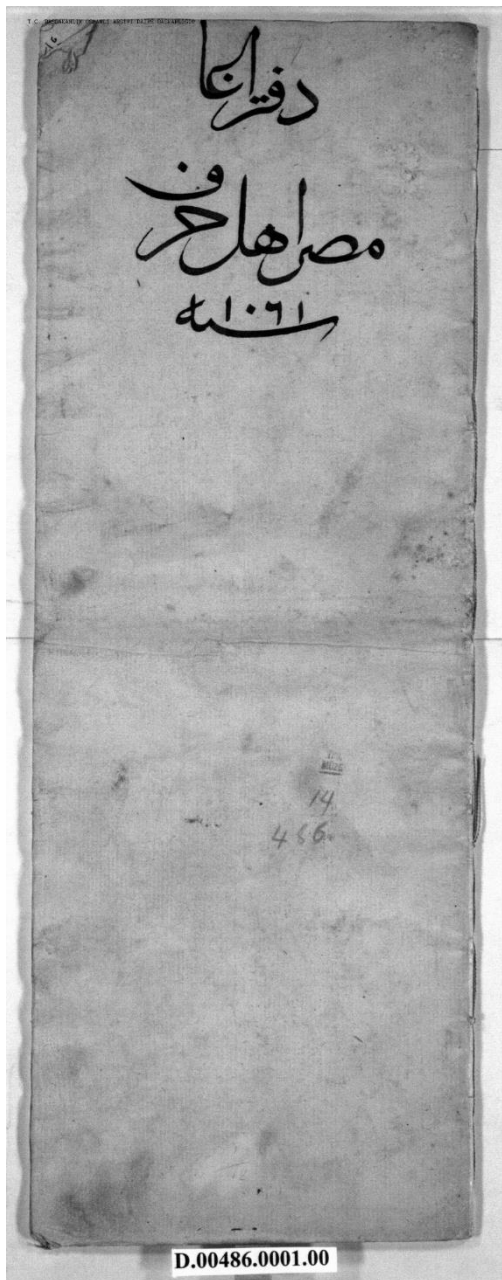
SÖZLÜKLER

- Acıpayamlı, Orhan: **Zanaat Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 201.
- Arseven, Celâl Esad: **Sanat Ansiklopedisi**, C. I-II, IV, MEB, İstanbul, 1965.
- Arseven, Celâl Esad: **Sanat Ansiklopedisi**, C. III, 2. Basım, MEB, İstanbul, 1966.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2001.
- Kanar, Mehmet: **Arapça Türkçe Sözlük**, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

- Kanar, Mehmet: **Farsça Türkçe Sözlük**, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
- Kanar, Mehmet: **Türkçe Farsça Sözlük**, Say Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kanar, .mehmet: **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- Muallim Naci: **Lûgat-ı Nâci**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Pakalın, M. Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I-III, MEB, İstanbul, 1983.
- Sâmî, Şemseddin: **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.
- Sertoğlu, Midhat: **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Enderun Kitapevi, 2. Basım, İstanbul 1986.
- Sözen, Metin ve Uğur Tanyeli: **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Şükûn, Ziya: **Farsça Türkçe Lûgat=Gencinei Güftar=Ferhengi Ziya**, C. 1-2, MEB, İstanbul, 1967.

EKLER: 17. Yüzyıl Ehl-i Hiref Defterlerinden Örnekler

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

道 德 之 宗

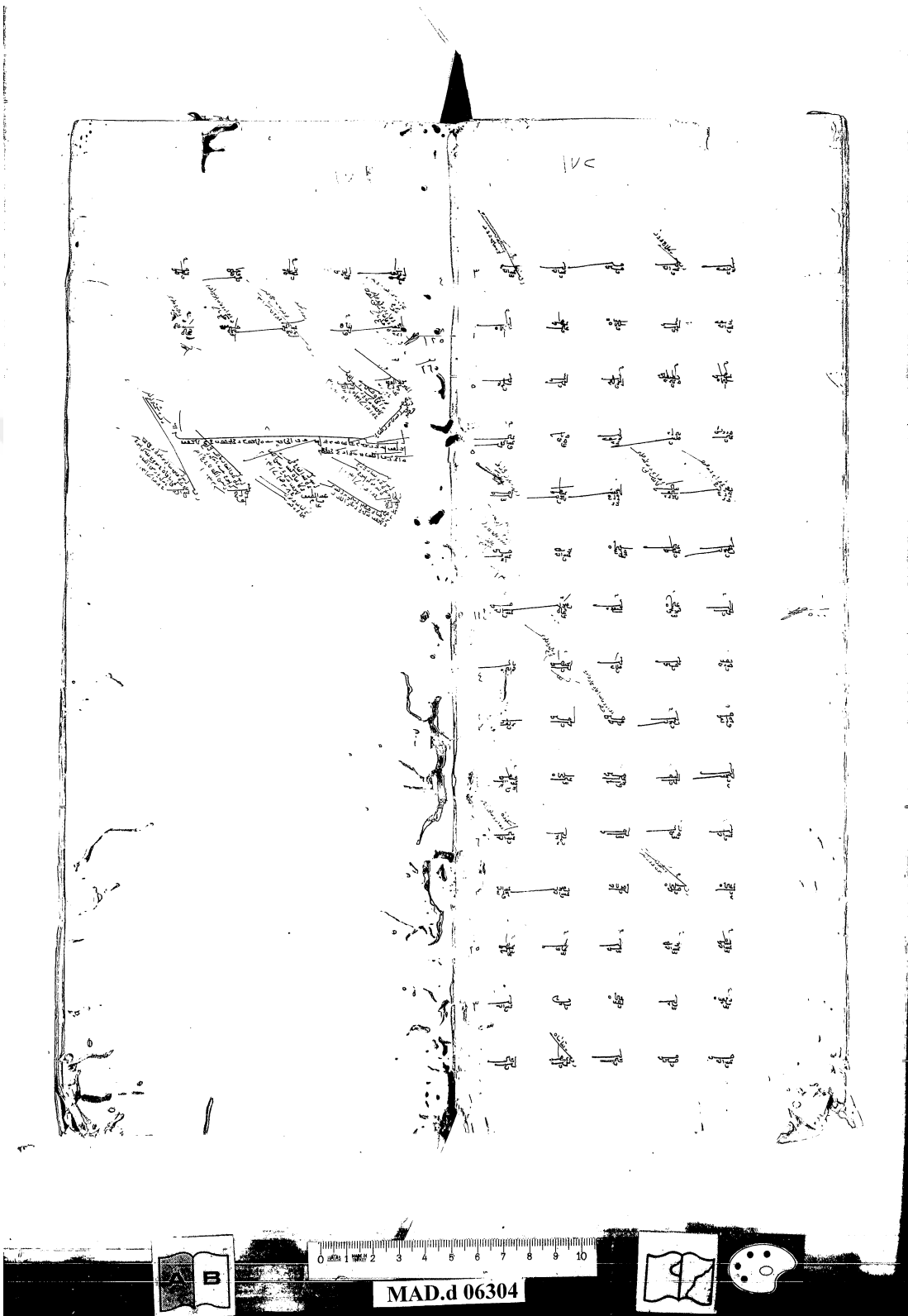
道 德 之 宗

D.00486.0001.00

Handwritten musical notation on the left page, featuring several staves with notes and clefs. The notation is dense and appears to be a form of early manuscript notation.

Handwritten musical notation on the right page, including staves with notes and clefs. The notation is similar to the left page but includes some additional markings and possibly lyrics or annotations.

MAD.d 06304

RESİMLER

Resim 1: IV. Mehmed'in Zümrüt Kabzalı Hançeri: (TSM. 2/152), Hatice Turhan Sultan'ın Yeni Cami'nin açılış töreninde oğlu IV. Mehmed'e verdiği hediyelerden biridir. Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s. 147

Resim 2: Sorguç: 17. yüzyılın ilk çeyreği. (TSM. 2/205) Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s. 35.

Resim 3: Sultan I. Ahmed Tahtı (Arife Tahtı), (TSM. 2/1652) Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s.37

Resim 4: Sultan I. Ahmed'in Tahtının Askısı. (TSM. 2/1653). Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s. 41

Resim 5: Zümrütlü Küpe 17-18. Yüzyıl (TSM. 2/7531) Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s. 166

Resim 6: İnci ve Yakutlu Küpe 17. Yüzyıl. (TSM. 2/3535) Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s. 166

Resim 7: Kevkeb-i Dürri (incilerin yıldızı) Elması. 17. Yüzyılın başı. (TSM. 2/7607) I. Ahmed bu elması Mekke ve Medine'ye gönderilen hediyelerden biridir. I. Dünya Savaşı sırasında Medine'den İstanbul'a getirilen eserler arasında yer alır. Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s. 152

Resim 8: Silahdar Mustafa Paşa Elması (TSM. 2/7609) Üzerindeki yazıdan Silahdar Mustafa Paşa tarafından 1046/1636 yılında Hz. Muhammed'in kabrine gönderilmek için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s. 153

Resim 9: Sultan III. Murad'ın Divan Kabı. (TSM. 2/2107) 17. Yüzyılda da Kuyumcubaşı olan Bosnalı Mehmed'in eseridir. Emine Bilirgen ve Süheyla Murat, *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn*, s. 104

Resim 10: Turhan Valide Sultan Vakfıyesi'nin Alt Kapağı. H. 1073. (Süleymaniye-Turhan Valide, 150 m.) Muammer Ülker, "Ciltçilik Sanatı", *Geleneksel Türk Sanatları*, s. 360.

Resim 11: Sultan I. Ahmed'in Madalyonlu Kemha Kaftanı, (TSM. 13/266) Hülya Tezcan, "Kumaş Sanatı", *Geleneksel Türk Sanatları*, s. 163.